

ZEYREK

Tarih Araştırmaları Dergisi

Zeyrek Journal of History Studies

2

Tarih araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Aralık ve Haziran) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemini benimsemiş ulusal akademik bir dergidir.

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 2 • HAZİRAN | JUNE 2025

İmtiyaz Sahibi | Proprietor

İstanbul Tarih ve Kùltür Derneği Adına
İbrahim AKKURT

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Mehmet KORKMAZ

İrtibat | Contact

İstanbul Tarih ve Kùltür Derneği
Ataköy 7-8-9-10. Kısım Mahallesi, E-5 Yanyol, Route İstanbul B Blok, 65/1
Bakırköy / İstanbul (Türkiye)
Telefon | Phone • 0 536 456 74 05
İnternet Adresi | Webpage • <https://zetad.org>
E-posta | E-mail • zetaddergi@gmail.com

Tasarım | Design

Vahdettin ATİK

Baskı | Printed by

Basım Tarihi | Print Date • Haziran | 2025

e-ISSN 3062-3340 ISSN: 3062-3332

Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'ndeki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](#) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Zeyrek Journal of History Studies are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](#) International License. Zeyrek Journal of History Studies provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Zeyrek Journal of History Studies.

Editör Kurulu / Editorial Board

Dr. Mesut DEMİR (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
(Baş Editör)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü)
(Editör Yardımcısı)

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi) (Editör Yardımcısı)

Alan Editörleri

Orta Çağ- Yeni Çağ Tarihi

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Askerî Tarih

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Yakın Çağ Tarihi

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Cumhuriyet Tarihi

Dr. Abdussamed GEÇER (İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi)

Müesseseler-İktisat Tarihi

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörleri

Doç. Dr. Harun TUNCER (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Hasan Ali ÇAKMAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Dr. Sevba ABDULA (Balkan Studies Foundation)

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Kasım HIZLI (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü)

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi)

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Muhammed Emin TULUM

İbrahim AKKURT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Ali GÖZELLER (Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı)

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut HUT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı KADI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulhamit KIRMIZI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer Topaktaş ÜSTÜNER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Millî Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Talha ÇİÇEK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Şefaattin DENİZ (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü)
Doç. Dr. İlhan GÖK (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir GÖKPINAR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhan GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin Kırca (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar KÖSE (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Doç. Dr. Burcu KURT (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya TOKER (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus UĞUR (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Andelko Vlasic (Josip Jurij Strossmayer University of Osijek)
Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR (Düzce Üniversitesi)
Dr. Dragana AMEDOSKI (Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Serhat ASLANER (Millî İstihbarat Akademisi)
Dr. Ömer Faruk CAN (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Osman EZİCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Abdussamed GEÇER (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Dr. Kübra FETTAHOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Mesut GÜVENBAŞ (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı)
Dr. Elma KORIC (University of Sarajevo)

Dr. Abdullah al-MAMUN

Dr. Vladeta PETROVİC (Belgrad Tarih Enstitüsü)

Dr. Volodymyr POLTORAK

Dr. Fatih SARIKAYA (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Dr. Serdar TABAKOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Ahmet TEKİN (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Sefer YAZICI (TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı)

Bu Sayının Hakem listesi / Referee List For This Issue

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup AKKUŞ (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Alev Azra DURAN (Bağımsız Araştırmacı)

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Burak AKIN (University of Miskolc)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali ÇAKMAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sakine AKCAN EKİCİ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Onur GÜNDAY (Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIKAYA (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Dr. Ahmet TEKİN (İstanbul Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Abdussamed GEÇER (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)

SUNUŞ /

FOREWORD

Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi (ZETAD), ikinci sayısı ile akademi dünyasının yeniden karşısında. İlk sayımız hem üniversite bünyesinden hem de dışından gördüğü ilgiyle bizleri memnun etti. Bu ilgi, ZETAD ekibini yeni sayılar için daha dikkatli ve gayretli olmaya sevk ediyor. Nitekim elinizdeki sayıda da bu anlayışla hazırlanmış önemli makaleler ve kitap değerlendirmeleri bulunmaktadır.

İlk makalede Mustafa Türk, Balıkesir'in tarih öncesi dönemine odaklanarak edebî kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında kentin bir haritasını çıkarmaktadır. İkinci makalede Ayşenur Erdoğan, Yeniçerilerin az bilinen bir görevi olan İstanbul'un asayiş ve düzenini sağlama rolünü ele almaktadır. Nermin Genç ise Osmanlı Devleti'nde önemli bir eğitim kurumu olan Enderun Mektebi'ndeki öğretmenler üzerine hazırladığı makalesiyle dergimize katkıda bulunmuştur.

İktisat tarihi açısından önemli bir konu olan panayır ve pazar yerlerinin idari ve sosyo-ekonomik yapısı, Ercüment Balcı'nın büyük ölçüde arşiv belgelerine dayanan çalışmasıyla dördüncü makale olarak dergimizde yer almaktadır. Derginin beşinci ve son araştırma makalesi ise Osman Nihat Bişgin tarafından kaleme alınmış olup Türkler ile Macarlar arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir.

Bu sayıda ayrıca iki kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. Tuğba İsmail Kacır'ın Kriter Yayınları'ndan çıkan "*Mısırlı Napolyon*": *Alman Çağdaşları Gözünden Kavalalı Mehmed Ali Paşa* başlıklı eseri Osman Kara tarafından; Esmâ Gül Yetiş Doğan'ın Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan çıkan *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme: 1839-1881* başlıklı eseri ise Ü. Serdar Serdaroğlu tarafından değerlendirilmiştir.

Son olarak dergimizde bir belge neşri ve bir vefat yazısı yer almaktadır. Mesut Demir, Zeyrek Camii ile ilgili bir belgeyi Latin

harflerine aktarmıştır. Ayrıca, 2025 yılında aramızdan ayrılan Prof. Dr. Emre Dölen için merhumun talebesi Doç Dr. Gülşah Eser tarafından kaleme alınan anma yazısı da bu sayıda okuyucuyla buluşmaktadır.

Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle...

Editör Kurulu

Dr. Mesut DEMİR

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ/ FOREWORD

vii

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLES

Mustafa TÜRK 3

Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin
Tarihçesi: Tarihöncesi ve Eskiçağ

*History of Settlement in Balıkesir Centre And its
Vicinity: Prehistoric and Ancient Eras*

Ayşenur ERDOĞAN 29

The Customary Officer of Public Order and
Regulation in Istanbul: The Janissary Agha

*İstanbul'da Asayiş ve Nizamın Örfî Zabiti:
Yeniçeri Ağası*

Nermin GENÇ 67

Topkapı Sarayı'nda Enderun Mektebi ve
Muallimleri Üzerine Mülâhazalar

Thoughts on the Enderun School And its Teachers

Ercüment BALCI 87

Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar
Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik
Temelleri

*Administrative and Socio-Economic Foundations of
Fair and Market Institutions in the Ottoman Empire*

Osman Nihat BİŞGİN **165**

Hungary in 1956: Turkish Hearts Beating With Hungarian Devotion

1956'da Macaristan: Macar Bağlılığıyla Atan Türk Yüreklere

*ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR /
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK*

Mesut DEMİR **182**

*KİTABİYAT/
BOOK REVIEWS*

Osman KARA **187**

Tuğba İsmailoğlu Kacı, Mısırlı Napolyon:
Alman Çağdaşlarının Gözünden Kavalalı Mehmed Ali Paşa.

Ü. Serdar SERDAROĞLU **193**

Esmâ Gül Yetiş Doğan, Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881.

*VEFEYÂT/
NECROLOGY*

Gülşah ESER **201**

Tükenmeyen Bir Kalem ve Bilime Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Emre Dölen

*ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ*

205

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
RESEARCH ARTICLES

Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi: Tarihöncesi ve Eskiçağ*

*History of Settlement in Balıkesir Centre and
its Vicinity: Prehistoric and Ancient Eras*

Mustafa TÜRK**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
16 Şubat/ February 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
24 Mayıs/May 2025

* Bu çalışma, 6 Haziran 2024 tarihinde gerçekleştirilen II. Balıkesir Sempozyumu'nda sunulan ve özet metni yayınlanan "Balıkesir'in Eskiçağ Yerleşim Tarihine Dair Sorunlara Genel Bir Bakış" adlı sözlü bildirinin bir bölümünden geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/ Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8164-506X

E-posta/E-mail: mturk@bandirma.edu.tr

Atıf/Citation: Mustafa Türk, "Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi: Tarihöncesi ve Eskiçağ", *Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (Haziran 2025), s. 3-27.

ÖZ

Güney Marmara Bölgesi'ndeki Balıkesir, Batı Anadolu'da kuzey-güney ve doğru-batı doğrultulu modern yol ağlarının kesişme noktasındaki konumu ile dikkat çekmektedir. Kentin hem konumu hem de iklimsel özellikleri, yerleşim birimlerinin kuruluşu ve gelişimi açısından oldukça elverişlidir. Yapılan araştırmalar da bölgenin yerleşim tarihçesinin, Paleolitik döneme kadar geri gittiğini göstermektedir. Balıkesir merkezi ve çevresi, tarih öncesi (prehistoria) dönemlerde olduğu gibi tarihi çağlar boyunca da yerleşim görmüştür. Fakat kaynakların azlığı, araştırma eksikliği, tahribat ve bu civarda yaşayan toplulukların özellikleri gibi nedenlerden dolayı bölgenin yerleşim tarihi konusunda bazı sorunlar vardır. Antik kaynaklara baktığımızda, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Balıkesir merkezi ve yakın çevresinde herhangi bir kent

bulunmamaktadır. Bölgenin yerleşim tarihçesi de genellikle kaynakların Batı Anadolu için verdiği bilgiler üzerinden takip edilebilmektedir. Ayrıca bazı İlk Tunç Çağı merkezleri dışında tarih öncesi ve Eskiçağ yerleşim kalıntıları henüz sistemli araştırmalara konu olmamıştır. Bu çalışmanın amacı, antik edebi kaynaklar ve arkeolojik verilere dayanarak ana hatlarıyla Balıkesir merkezi ve çevresinin tarih öncesi ve eskiçağ yerleşim tarihinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Balıkesir'in Yerleşim Tarihi, Prehistorik Dönem, Eskiçağ

ABSTRACT

Located in the South Marmara Region, Balıkesir comes to the fore thanks to its position at the intersection of modern north-south and east-west road networks in Western Anatolia. Both its geographical location and climatic characteristics have made the region highly suitable for the establishment and development of settlements. Previous studies indicate that the settlement history of the region dates back to the Paleolithic period. Balıkesir has been continuously inhabited not only throughout prehistoric times (Prehistory) but also during the historical periods. However, due to factors such as the scarcity of sources, limited studies, destruction, and the characteristics of the communities that inhabited the region, there are certain challenges regarding its settlement history. No city name associated with the region is mentioned in historical sources until the Roman Imperial Period. Consequently, the settlement history of the region can generally be traced through information provided by sources concerning Western Anatolia as a whole. Moreover, apart from a few Early Bronze Age centers, prehistoric and ancient settlement remains in the region have yet to be the subject of systematic investigations. This study aims to reveal the prehistoric and ancient settlement history of the Balıkesir region based on ancient literary sources and archaeological evidence.

Keywords: Settlement History of Balıkesir, Prehistoric Period, Ancient Age

Giriş

Yerleşme faaliyetlerinin geçmişi, insanlık tarihinin bilinen en erken evresi olan Paleolitik (Eski Taş) döneme kadar geri

gitmektedir. İnsanların avcı ve toplayıcı bir yaşam sürdüğü bu dönemde yerleşim için mağaralar ve korunaklı kaya dipleri kullanılmıştır. Daha korunaklı yer arayışı ya da av hayvanlarının ve toplanabilir yiyeceğin tükenmesi, yerleşim yerinin değiştirilmesini gerektirirken; mağara veya korunaklı kaya sığınağının her yerde bulunmaması ve yaşanılan alanla kurulan bağ, değişimi sınırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihinin bir sonraki evresi olan Mezolitik/Epipaleolitik Dönem'in (Orta Taş) karakteristik yerleşim biçiminin “yarı göçebe yaşam” olması¹ Paleolitik Dönem'de de yerleşim alanlarının daha çok geçici bir süre için terk edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Taş Çağı'nın son döneminde (Neolitik) verimli ve toprağı işleme kolay alanlarda ekilen tarım ürünleri; ekim, koruma ve hasat gibi işlemler için aynı yerde sürekli konaklamayı gerektirmiş, böylece yerleşime uygun bölgelerde² önce geçici, daha sonra ise kalıcı barınaklar inşa edilerek Gordon Childe tarafından “insanlık tarihindeki ilk devrim”³ olarak tanımlanan yerleşik hayata geçilmiştir.

Kalkolitik dönemin başlarında yaşanan iklimsel değişiklik ve sabanın kullanımı, tarım ürünlerinden elde edilen verimi arttırarak bütün yakın doğuda nüfusun ve yerleşimlerin sayısının artmasına neden olmuştur.⁴ Üretim artışı köylerin nüfusunun artmasını sağlamıştır. Hatta bu dönem, “ileri üretim” veya “gelişkin köy” dönemi olarak da adlandırılmıştır. Bu dönüşüm, yine Gordon Childe'nin ifadesiyle insanlık tarihindeki ikinci devrim olan kenti⁵ ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten itibaren kent, dönem ve coğrafyaya bağlı olarak kendi içinde bazı değişiklikler gösterse de insanoğlunun en önemli yerleşim biçimi haline gelmiştir. Antik Yunan uygarlığı MÖ. 8. yüzyılda “polis”

¹ Veli Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, (İstanbul: İletişim, 2003), s. 37.

² Tarımsal üretimin ilk kez nerede başladığı konusu tartışmalıdır. Önerilerden ilki ırmak kenarları, ikincisi ise Toros ve Zagros dağlarının etekleridir. Tartışma için bkz. Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 42.

³ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel, (İstanbul: Alan, 1998), s. 47.

⁴ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 75.

⁵ Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 82.

denilen kent devleti modelini geliştirmiş⁶, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde ise Akdeniz dünyasında bu modelden dönüştürülen iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise hâkim güce bağlı bir kent modeli (pseudo-polis?) ortaya çıkmıştır⁷.

Bu çalışmada yukarıda özetlediğimiz yerleşim tarihinin, Balıkesir merkezi ve çevresindeki durumu aydınlatılmaya çalışılacaktır. Kronolojik sınır, tarih öncesi dönemlerden başlayıp Bizans'a kadar uzanmaktadır. Konunun kaynaklarından biri, arkeolojik araştırmaların sonuçlarıdır. Ancak bölgedeki arkeolojik araştırmalar yeterli düzeyde değildir. Kentlerin adları, konumları, tarihçeleri ve yapıları hakkında bilgi veren antik yazarların eserlerinde de yeterli bilgi yoktur. Yine de hem 20. yüzyılın başlarında tarih öncesi merkezlere yönelik yapılan çalışmalar hem de günümüze ulaşan yerleşim ve nekropol kalıntıları bize birtakım bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bölgedeki bazı kentlerin isimleri, antik yazarlardan veya yazıtlardan öğrenilebilmektedir. Bütün bu kaynaklar, ana hatlarıyla da olsa bölgenin yerleşim tarihçesini ortaya koymaya imkân vermektedir.

Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi

Balıkesir merkezi çevresi⁸, yukarıda kısaca özetlediğimiz yerleşik yaşama geçiş sürecinin henüz açık olmadığı alanlardan biridir. Araştırmalar, bölgede Paleolitik Dönem'e ait yerleşimlerin Balıkesir merkezi ile İvrindi ve Manyas ilçeleri çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir.⁹ Fakat çeşitli el aletlerinden oluşan buluntular yüzey araştırmalarına dayandığı için Balıkesir merkezi çevresindeki Paleolitik yerleşimler konusunda henüz ayrıntılı bilgimiz yoktur. Üstelik

⁶ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, (İstanbul: Ayrıntı, 2013), s. 162.

⁷ Sevgi Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2018), s. 114.

⁸ Balıkesir çevresindeki tarih öncesi yerleşim merkezleri konusunda yapılan erken çalışmalardan biri D. H. French tarafından gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen merkezler ve harita için bkz. D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies*, 19 (1969) s. 43-47.

⁹ Halime Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem (İstanbul: Yapı Kredi), 2003, s. 11; Mustafa Türk, "Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri", *BANÜSAD*, 3/2, (2020), s. 102.

buluntular mağaralarda değil genelde geçici yerleşme yerleri olduğu anlaşılan düz yerleşmelerde ele geçmiştir. Aynı durum Neolitik Dönem için de geçerlidir. Anadolu Neolitiği, Paleolitik Dönem'e göre daha iyi araştırılmış olmakla birlikte, bölgede tespit edilen merkez sayısı şaşırtıcı bir şekilde hem Paleolitik hem de İlk Tunç Çağı'na göre oldukça azdır. Bu durum, uzmanlar tarafından “alüvyal ovalarda yer alan Neolitik yerleşimlerin zamanla dolgu altında kalmış olmasıyla” açıklanmaktadır.¹⁰

Kalkolitik Dönem'de Anadolu coğrafyasında henüz yazı kullanılmamaktadır. Fakat seramik, mimari, heykelcik gibi arkeolojik buluntuların gösterdiği benzerliklerden yola çıkılarak belli kültür bölgelerinin varlığı saptanmıştır. Anadolu Kalkolitiğinin, tespit edilen kültür bölgelerinden birisi de Kuzey Batı Anadolu'dur.¹¹ Ancak bölgede saptanan merkez sayısı fazla değildir. Bu durum, dönemin sonlarında yaşanan yangın ve istilalara bağlanmaktadır.¹² Sonraki evreyi oluşturan İlk Tunç Çağı'na ait Troia I'in surla çevrili olması, bölgede güvenlik kaygılarının ön plana çıktığını göstermektedir. Havran yakınlarındaki, Karanlık Mağara'da Kalkolitik döneme ait unsurların ortaya çıkması da¹³ insanların korunaklı alanlara çekilmiş olmasına işaret ettiğinden bu istilaların Balıkesir'in batısını etkilediğinin kanıtı olarak görülebilir. Lakin Balıkesir merkezi çevresinde yoğunlaşan Kalkolitik yerleşimlerin verileri henüz istilayı doğrulayacak durumda değildir.

Buna karşın bölgede İlk Tunç Çağı'nda, araştırmacılar tarafından Yortan Kültürü olarak adlandırılan gelişkin bir kültürün ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu kültür, adını ilk kez tespit edildiği

¹⁰ Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", s. 12.

¹¹ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 78.

¹² Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 78.

¹³ Karanlık Mağara, Küçükçal ve Büyükçal Tepe arasındaki boğazda yer alan ve İnboğazı Mağaraları olarak tanımlanan mağaralardan biridir. Bugün mağara iki tepe arasında inşa edilen baraj suları altında kalmıştır. Ancak İ. Kılıç Kökten tarafından yapılan çalışmalar mağaranın stratigrafisini ortaya koymuştur. Ele geçen buluntular için bkz. İ. Kılıç Kökten, "1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor", *Belleten*, XIII/52 (1949), s. 814-815. Günümüzde ise bölgede baraj suyundan etkilenmemiş olan Andık Mağarası'nda Doç. Dr. Derya Yalçıklı tarafından kazı çalışması yürütülmektedir.

köyden (Yortan)¹⁴ almaktadır. Kültürün günümüze ulaşan en önemli unsurları ise ölü gömme gelenekleri ve seramik kaplardır. Ölüler, etrafı taşlarla desteklenebilen küpler içine “hocker” tarzda konulmuştur. Küpler, yassı bir taşla kapatılan ağızları doğuya bakacak şekilde sırayla dizilmiştir.¹⁵ Ölülerin içine gömüldüğü kaba hamurlu küpler dışında mezar hediyesi olarak konulan çeşitli kaplar ele geçmiştir. Bu kaplar, form ve bezeme açısından kendine has özellikler göstermektedir.¹⁶

Babaköy ve Ovabayındır nekropollerini kültürün Balıkesir merkezi çevresine yayıldığını göstermektedir. Buralarda tespit edilen nekropollerde aynı ölü gömme gelenekleri tespit edilmiştir. Ayrıca Balıkesir çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında İlk Tunç Çağı buluntusu veren pek çok alan da saptanmıştır.¹⁷ Bu durum, İlk Tunç Çağı'nda Balıkesir çevresindeki yerleşimlerin sayısının ve nüfusunun arttığını göstermektedir. Artışın nedeni de araştırmacılar tarafından Kalkolitik yerleşimlerin uygun koşullar sonucu gelişmesine bağlanmaktadır.¹⁸

Yalnız Yortan, Babaköy ve Ovabayındır'da yapılan arkeolojik araştırmalar daha çok nekropollere dair veriler sunmaktadır. Bu nekropollerin yerleşimleri konusunda Ovabayındır'dan elde edilen bilgiler dışında fazla bir bilgi yoktur. Burada avlulu evlerin birinde Kalkolitik Çağ'ın özelliği olan bir çocuk mezarı tespit edilmiştir.¹⁹ Oysa İlk Tunç Çağı'nda ölülerin tümüyle yerleşim dışına gömülmeye başlandığı bilinmektedir.²⁰ Yerleşimlere dair verilerin azlığı İlk Tunç Çağı

¹⁴ Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı olan köy, sonradan Bostancı adını almıştır. Gönen'in Bostancı Mahallesi'nin eski adının da Yortan olması ilginç bir benzerliğe işaret etmektedir.

¹⁵ Mustafa Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 37-38.

¹⁶ Çeşitli müzelerdeki Yortan kültürü kapları Turhan Kâmil tarafından incelenerek, buluntular A, B ve C olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, s. 39.

¹⁷ Hüryılmaz, “Antik Dönemde Balıkesir”, s. 13, 14; Mustafa Türk, “Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 26-27.

¹⁸ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 100.

¹⁹ Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, s. 40-41. Kalkolitik Çağ'da çocuklar ev içine, yetişkinler ise yerleşim dışına gömülmektedir.

²⁰ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 101.

sonlarında yaşanan su baskınlarına bağlanmıştır. İleri sürülen teoriye göre; bölgede su kaynaklarının bolluğu nedeniyle yerleşim için kullanılabilecek alanların sayısının fazla olması, höyüklerin yükselmesini engellemiş, dolayısıyla alüvyal ovalarda düz yerleşme özelliği gösteren Yortan kültürü merkezleri su baskınlarından etkilenerek terkedilmiştir. Yapı malzemesinin kerpiç olması da kalıntıların tahribatını hızlandıran önemli bir unsurdur. Bu durum kültürün batı Anadolu'daki diğer Tunç Çağı merkezleri, özellikle de Troia I ve Troia II ile arasındaki ilişkiyi saptamayı zorlaştırmaktadır.

Batı Anadolu Tunç Çağı yerleşmeleri konusundaki bir başka problem ise, yerleşmelerin Ege'nin karşı kıyısı ve Mezopotamya ile ilişkisidir. Troia II'de çömlekçi çarkının kullanılması Mezopotamya ile ilişkinin kanıtı²¹ olarak karşımızda durmakta ise de Orta Anadolu yerleşmeleri aracılığı ile sağlanmış olması muhtemel bu ilişki, düşük seviyede olmalıdır. Buna karşılık, Batı Anadolu Tunç Çağı yerleşimlerinde karşılaşılan Myken seramikleri²² ile Ege adaları ve Batı Anadolu merkezleri arasındaki mimari benzerlik²³ Batı Anadolu'nun Yunan anakarası ile güçlü ilişkisinin kanıtları olarak sunulabilir. Ancak arkeolojik veriler yetersiz olduğu için ilişkilerin iç kesimlerdeki yansıması belirsizdir.

Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Batı Anadolu yerleşimleri sönükleşerek, Mezopotamya ile ticari ilişkisi güçlü olan Orta Anadolu yerleşimleri gelişmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Mezopotamya ile kurulan sistemli ticari ilişki, Anadolu'da yazının ilk kez kullanılmasını, dolayısıyla tarihi devirlerin başlamasını sağlamıştır. Buna karşılık Balıkesir çevresinde yerleşimlerin²⁴

²¹ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 106.

²² Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, (Ankara, Tübitak, 1998), s. 13.

²³ Ümit Gündoğan, "MÖ 3. Binyılda Batı Anadolu ve Doğu Ege Adaları'nda Toplumsal Yapının Mimariye Yansıması", *Turkish Studies*, 19/2 (2024), s. 649 vd.

²⁴ Tunç Çağı'nda Batı ve Güney Anadolu'da Luvilerin yaşadığı bilinmektedir. Hitit belgelerinde de Mysia ile özdeşleştirilen Masa ülkesi adlı bir bölge vardır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi Balıkesir merkezi çevresindeki Orta ve Geç Tunç Çağı yerleşimleri hakkındaki arkeolojik verilerin yetersiz olması, şu aşamada Luviler'in bölgedeki varlığını kanıtlamayı imkânsız kılmaktadır. Bölgeye adını veren Mysialılar da Hititlerin yıkıldığı tarihlerde Anadolu'ya girmiştir. Dolayısıyla daha önceki adlandırma, şayet coğrafik bir tanım içermiyorsa Mysialılarla değil başka bir halkla bağlantılı olmalıdır.

zayıflaması aynı zamanda bölgeyi, Demir Çağı başlarında gerçekleşen istilalara açık hale getirmiştir. Nitekim Mysialılar, MÖ. 1200'lü yıllardan sonra Balkanlardan Anadolu'ya geçerek, önce Marmara Denizi'nin (Propontis) güney ve batısına yerleşmiş, daha sonra gerek kendi aralarındaki mücadeleler gerekse de soydaşları Phrygler'in baskısıyla güneye doğru hareket ederek Kaikos (Bakırçay) Irmağı'na kadar yayılmışlardır.²⁵ Fakat Mysia coğrafyasında bugüne kadar bu halka ait herhangi bir yerleşim ortaya çıkarılamamıştır.²⁶ Bunun nedeni Mysialıların, göçebe yaşam tarzlarıdır.

Mysialılar, anayurtlarındaki coğrafik koşullara benzer özelliklere sahip iç kesimlerdeki yükseltilerde boylar halinde yaşamışlardır. Bu boyların önceki yerleşimlerle ilişkileri ilk başlarda yağma ile sınırlı olmalıdır. Mevcut yerleşimlerin güçsüzlüğü ve aralarında bir bağ bulunmaması, Mysialılar'a karşı koyamamalarına neden olduğu gibi; Mysialıların kendi aralarında birlik olamaması da yaşadıkları coğrafyanın önce Lydialıların, ardından Perslerin hakimiyetine girmesine yol açmıştır. Her iki krallık da bölgenin kontrolünü stratejik noktalarda yeni baştan kurduğu ya da geliştirdiği kentler üzerinden sağlamıştır. Balıkesir merkezi çevresinde henüz Lydialılar ya da Perslerce kurulmuş bir yerleşim tespit edilememiştir. Ancak hem yazınsal kaynaklar hem de arkeolojik veriler Daskyleion ve Adramytteion'un Lydialılar döneminde geliştirildiğini göstermektedir. Nitekim ilki adını Gyges'in babası Daskylos'dan²⁷, ikincisi ise Alyattes'in oğlu Adramys'den²⁸ almıştır. Her iki yerleşimin, Lydialılar öncesine giden

²⁵ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2012), XII, VIII, 3.

²⁶ Antik kaynakların Mysialılar, Phrygler ve Lydialıların akraba olduklarına dair aktarımları, haliyle ölü gömme gelenekleri konusunda benzerlikler aramamıza neden olmaktadır. Lydialıların ve Phryglerin tümülüs tipi mezarları vardır. Aynı geleneğin Mysialılar'da bulunup bulunmadığına dair ise elimizde henüz bir belge yoktur.

²⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2004), I, 8.

²⁸ Bu konudaki antik kaynaklardan birisi Stephanos Byzantinos'dur. Bkz. Stephanos Byzantinos, *Stephani Byzantii Ethnica, Vol. I*, çev. Margarethe Billerbeck, (Berlin: Walter De Gruyter, 2006) I, 60. Strabon'da ise Adramytteion kentinin kuruluşu ile ilgili iki farklı ifade vardır. Bunlardan ilkinde kenti Atina kolonisi olarak gösterir. İkinci ifadesinde de kentin Lydialılar tarafından kurulduğunun söylendiğini aktarmaktadır. (Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, XIII, I, 51; XIII, I, 65). Atinalılar tarafından Delos Adası'ndan sürgün edilen halkın MÖ. 422 yılında Daskyleion satrabı Pharnakes

bir geçmişi olmasına rağmen bu dönemde Lydia krallarınca geliştirilerek kent haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Kıyılardaki boşluk ise Dorların Yunan anakarasını istilasının ardından Ege Adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarına yapılan göçlerle, sonrasında ise kolonizasyon hareketleri çerçevesinde kurulan kentlerle doldurulmuştur. MÖ. 1200'lü yıllarda gerçekleştiği ileri sürülen Deniz Kavimleri Göçü'nün hemen ardından MÖ. 1050-900 yılları arasında Dorların baskısıyla Aioller ve Ionlar Batı Anadolu kıyılarına gelerek sonradan kendi adlarını alacak bölgelere, en son gelen bir kısım Dorlar da Güney Batı Anadolu'ya (Karia) yerleşmiştir.²⁹ Her ne kadar göçlerin iç bölgelere yayılmamasının nedeni, buralarda yaşayan savaşçı özelliklere sahip yerel topluluklara bağlanabilirse de geçimlerini denizden kazanan Hellenlerin bu konuda çok istekli oldukları da düşünülemez. Yani Batı Anadolu toprakları MÖ. I. binyılın ilk yarısında; iç kısımlarda MÖ. II. binyıldan itibaren bölgede yaşayanlar ve MÖ. 1200'lerde gelen Thrak kökenli halklar; kıyılarda ise Dor göçlerinden sonra Yunan anakarası ve Ege Adaları'ndan gelenler olmak üzere, yaşam biçimi ölçeğinde kendiliğinden paylaşılmıştır.³⁰ Genelde doğal sınırlarla ayrılan bu halkların ilk başlarda çok az karşı karşıya geldikleri söylenebilir. Ancak bu dönem yerleşimleriyle ilgili bilgilerimiz azdır. Bunun temel nedeni, istilalarla bağlantılı olarak MÖ. 1200'lü yıllardan MÖ. 8. yüzyıla kadar kargaşanın hâkim olduğu ve yazının kullanılmadığı karanlık bir dönemin yaşanmış olmasıdır.

Ege ve Yunan dünyasında MÖ. 750-550 yılları arasındaki dönem, “Büyük Kolonizasyon Dönemi” olarak bilinir. Bu dönemde yaşanan bazı gelişmeler³¹, bir kısım kimselerin kentlerden çıkarak farklı bölgelerde koloniler kurmasına yol açmıştır. Ancak kolonistlerin kent

tarafından Adramytteion'a yerleştirilmesinin kentin kökeni konusunda yazarı yanılttığı anlaşılmaktadır. (David Magie, *Anadolu'da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2003), s. 61).

²⁹ Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS. 4. Yüzyıllar Arası)*. (İstanbul: İletişim, 2007), s. 20-22.

³⁰ Türk, “Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri”, s. 27-28.

³¹ Mustafa Türk, “Eskiçağ Anadolu'sundan İki Tarihsel Kesit: Asur Ticaret Kolonileri ve Büyük Kolonizasyon Dönemi”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, ed. Prof. Dr. Sultan Baysan, Dr. Özgür Işık, (Ankara: Platonus Publishing, 2024), s. 156.

kurmak için tercih ettiği yerler iç kısımlar değil Marmara, Karadeniz ve Akdeniz kıyıları olmuştur. Bu durum hem kolonizasyonun sebeplerinden hem de Hellenlerin yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kolonizasyon faaliyetlerinin iç kısımlara kentleşme açısından olumlu bir katkısı olmamıştır. Lydia krallarına bağlılıklarını bildirerek varlıklarını devam ettiren kıyılardaki Hellenler ile iç kısımlardaki köy ve kasabalar, MÖ. 547 yılında Lydia hanedanının sona ermesiyle bu kez Pers hâkimiyeti altına girmiştir. Pers hâkimiyetinin kıyılardaki yerleşme faaliyetine en büyük etkisi, kolonizasyon faaliyetlerini sona erdirmiş olmasıdır.³² Bu dönemde Balıkesir çevresindeki en önemli yerleşim, Manyas Gölü'nün güney doğusunda yer alan Daskyleion'dur. 1988 yılından beri burada yapılan kazılar; yerleşimin Akhamenid dönemi öncesine giden geçmişine rağmen, Akhamenid döneminde Pers etkilerini de taşıyan bir şehircilik anlayışıyla geliştirildiğini göstermektedir.³³ Bu gelişimde; topraklarının verimliliği, Batı Anadolu ticaret yollarını kontrol altında tutabilecek konumda olması ve özellikle de Perslerin Batı Anadolu'daki iki önemli satraplık merkezinden birisinin burada yer alması etkili olmuştur. Daskylitis Gölü (Manyas Gölü) kıyılarının, doğu uygarlıklarının kral ve soylularının dinlenme ve eğlence isteklerini karşılayacak özelliklere sahip olması da kenti Perslerin Batı Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir.³⁴

Balıkesir'in Üçpınar Mahallesi'nde yer alan ve Pers hakimiyeti dönemine tarihlenen görkemli tümülüsün de (Üçpınar Tümülüsü)³⁵ ortaya koyduğu gibi Balıkesir merkezi, Pers hakimiyeti döneminde yerleşim açısından tamamen boş değildir. Fakat genelde akraba topluluklardan oluşan yerleşimler, küçük boyutludur ve tarihsel olarak fazla etkileri yoktur. Dönemin en dikkat çeken konusu, Perslerle Hellenler arasındaki mücadelelerdir. Balıkesir merkezi çevresindeki yerleşimler, bazı özellikleri nedeniyle Pers-Hellen savaşları sırasında öne çıkmadıkları gibi olumsuz sonuçlarından da kıyılardaki kentlere

³² İsmail Gezgin, *Arkaik ve Klasik Dönemde Batı Anadolu*. (Ankara: Detay, 2007), s. 180.

³³ Çiçek Karaöz vd., “Balıkesir'de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion”, *Aktüel Arkeoloji*, 80, (2021), 41-43.

³⁴ Karaöz vd., “Balıkesir'de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion”, 41-42.

³⁵ Tümülüste ele geçen buluntular bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

göre daha az etkilenmişlerdir. Bu özelliklerden birisi, bölgenin Perslerin dikkatini çekecek ölçüde ekonomik zenginliğe sahip olmamasıdır. İç bölgelerdeki kabilelerin kendi aralarında mücadele içinde olmaları ve birlik duygularının zayıf olması gibi nedenlerle, Persler bu toplulukları tehdit olarak algılamamıştır. Ayrıca iç bölgeler, ekonomik anlamda dışa bağımlı olmadığından Perslerin boğazları kontrolü altına alması, bu bölgedeki yerleşimlerin ekonomik çıkarlarını fazla etkilememiştir. Buna karşılık boğazlardaki Pers etkinliğinin, Batı Anadolu'daki Hellen kökenli kentlerin Karadeniz'le olan ticaretini sekteye uğratması, İonia İsyanı'nın en önemli nedeni olarak gösterilmektedir. İonia İsyanı'ndan sonra Perslerin Yunanlılara karşı nefretinin artmasına ve Marmara Denizi kıyısındaki kentlerin, isyana verdikleri destek nedeniyle acımasızca cezalandırılmasına rağmen, Balıkesir çevresindeki yerleşimlerin isyana açık destek vermemeleri ve bölge halkının etnik kökenlerinin³⁶ farklı olması bölgeyi Pers krallarının ana hedefi dışında tutmuş olmalıdır. Bütün bunlar Antikçağın en önemli savaşlarından biri olan Pers-Hellen savaşlarında Balıkesir merkezi çevresindeki yerleşimlerin fazla zarar³⁷ görmesini engellemiştir. Aynı durum Atina-Sparta arasındaki Peloponnessos Savaşları (MÖ. 431-404) için de geçerlidir. Savaşın sonlarına doğru mücadele boğazlar ve Marmara Denizi kıyılarına kaymış³⁸ olmakla birlikte, iç kısımlar bu mücadelelerden fazla etkilenmemiş olsa gerektir.

İç kesimler her iki mücadele sırasında da asker temin edilen yer konumundadır. Ayrıca Balıkesir, batı Anadolu'daki iki satraplık merkezi olan Daskyleion ve Sardes arasındaki konumu nedeniyle Perslerin sık kullandığı güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bu durum, bölgede Pers kültürünün yayılmasını sağladığı gibi, bölgeye Hellen kültürünün etkilerinin de Pers-Hellen savaşları nedeniyle dolaylı yoldan girmesine neden olmuştur. Bölge, bugün olduğu gibi Gökçeyazı ve İvrindi üzerinden Adramtiteion Kolpos'a bağlanmakta ise

³⁶ Bölgenin Hellenistik Dönem öncesindeki halkı, MÖ. 2. binyıldan bu yana bölgede yaşayan halklarla, MÖ. 1200'lerde bölgeye gelen Mysia kabilelerinden oluşmaktadır.

³⁷ Perslerin İonia İsyanı sonrasında Batı Anadolu kentlerinde yaptığı tahribat, kentlerin planlı bir şekilde yeniden inşa edilmesine yol açarak, planlı şehirciliğin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

³⁸ Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*, s. 79.

de Propontis kıyılarından güneye doğru giden yolların daha işlek olması, Balıkesir merkezi çevresine Hellen kültürünün Hellenistik dönem öncesindeki etkilerinin Aioller aracılığı ile değil; önce Lydia-lılar, sonrasında ise Persler ve kuzeydeki koloniler aracılığıyla girmiş olabileceğini düşündürmektedir. Makestos ve Kocaçay vadilerindeki yerleşimler, bu gelişmelerin en belirgin görülebileceği yerlerdir.

Büyük İskender'in MÖ. 334 yılında Granikos Irmağı (Biga Çayı) kenarında Pers ordusunu yenerek Batı Anadolu'yu ele geçirmesi sonrasında Hellen kökenli kentlere sağladığı özgürlük³⁹, kıyılardaki kentlerle küçük boyutlu ticari ilişkisi olan iç kesimlerde de hissedilmiştir. İskender'in iç kesimleri etkileyen bir başka faaliyeti ise kıyılardaki kentlere topraklarını kentleşme açısından zayıf olan bölgelere doğru genişletme hakkı vermesidir.⁴⁰ Bu genişleme, görünüşte ekonomik sömürü anlamına gelse de aynı zamanda Hellen kültürünün (din, sanat ve yazı) iç bölgelere yayılmasına neden olduğu için bölge halkının gelişiminde önemli bir rol oynamış, küçük yerleşimler kıyı kentleri himayesinde gelişme imkânı bulmuştur. Balıkesir merkezi çevresindeki kentleşme belirtileri de ilk kez bu dönemde görülür. Yerleşimler, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi sakinlerine alüvyal ovalarda tarım imkânları ve vadilere hâkim tepelerde korunaklı alanlar sunan Makestos ve Kocaçay ırmakları boyunca yoğunlaşmaktadır. Her iki ırmak, gemilerle baştanbaşa kat edilebilecek özellikte olmasa da kereste taşımacılığına ve sallarla yapılan kısa mesafeli taşımacılığa elverişlidir. Kuzey-güney yönlü yol ağlarının genelde Makestos ve Kocaçay vadilerini takip etmesi de buralardaki yerleşimler açısından avantaj sağlamıştır.

İskender'in ölümünden sonra hâkim olduğu topraklar önce generalleri (Diadochoi) tarafından yönetilmiş, sonrasında ise hayatta kalan generaller hâkim oldukları bölgelerde krallıklarını ilan etmiştir. Diadochoi ve Hellenistik kralların, yerleşimlere bakışı İskender ile benzerdir. Diadochoi ve Hellenistik kralların iki özelliği, Batı

³⁹ Büyük İskender, Diadochoi ve Hellenistik krallar; kentlerin özgürlüğünü politik bir araç haline getirmiştir. Başlangıçta kentlere özgürlük vaat ederek, onların desteğini almaya çalışmışlar sonrasında ise kentleri hegemonyalarına almışlardır.

⁴⁰ Derya Çığır Dikyol, "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 136.

Anadolu'nun tamamı gibi Balıkesir çevresindeki yerleşmeler açısından da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan biri, kralların kentlere özgürlüklerini vererek, onları kendi yanlarına çekme çabalarıdır. Bu durum, Kuzey Batı Anadolu'da etkin olan Lysimakhos, Antiokhos, Seleukos ve Pergamon krallıklarının politikalarında açıkça görülmektedir. Hellenistik kralların kendileriyle iyi ilişki içinde olan kentlere, topraklarını komşuları aleyhine genişletebilme imkân vermesi kentleri Hellenistik krallara yakınlaştırmıştır. Fakat bu tutumun görünüşte olduğu, tıpkı Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde gibi Diadochoi ve Hellenistik kralların da bölge kentlerini içten içe kontrolleri altına alma amacı güttükleri anlaşılmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla kentlerin kralları onurlandırmaları onların iyi tutumlarından değil bilakis krallarının orduları, ihtirasları ve saygınlıkları sayesinde kazandığı güçlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Seleukosların kuzeybatı Anadolu'daki hakimiyetinin sona ermesi, bazı Batı Anadolu kentleri tarafından (Lampsakos, Aleksandria Troas vb.) altın sikke basılarak kutlanmıştır.⁴²

Hellenistik kralların diğer bir özelliği, kendi itibarlarını arttırmak amacıyla eski yerleşimleri geliştirmeleri ve gerekli gördükleri alanlarda yeni kentler kurmalarıdır. Kuzey Batı Anadolu'da bunun iki önemli örneği Aleksandria Troas ve Prusa⁴³ kentleridir. İlki Antigonos (Monophtalmos) tarafından Antigoneia adıyla çevredeki küçük yerleşimler birleştirilerek kurulmuştur. Fakat Antigonos'un İpsos Savaş'ında (MÖ. 301) öldürülmesi sonrası kent, Lysimakhos'un eline geçince adı Aleksandria Troas olarak değiştirilmiştir.⁴⁴ Bithynia bölgesinde yer alan Prusa da Bithynia kralı Prusias tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Hellenistik krallıkların yerleşimlerin gelişmesindeki etkisini

⁴¹ Hatice Palaz Erdemir, 2004, "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", Adalya, 7, (2004), s. 171.

⁴² Çığır Dikyol, "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", s. 167.

⁴³ Antikçağ'da aynı adı taşıyan üç kent vardır: Prusas ad Olympum (Bursa); Prusias ad Mare (Kios); Prusias ad Hypium (Üsküp).

⁴⁴ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), s. 68.

⁴⁵ Plinius, kuruluşu Bithynia kralına sığınan Kartaca'lı Hannibal'e atfetmektedir. (Plinius, *Naturalis Historia*, V, çev. Gerhard Winkler, (München, Artemis & Winkler, 1993), V, 148). Fakat kentin daha çok Hannibal'in önerisiyle Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Strabon ise *Geographika* adlı eserinin XII. Kitap, 4. bölüm,

gösteren Mysia'daki en önemli örnek ise Pergamon'dur. İlk kez Pers satrabı Kyros'un, ağabeyi Artakserkses'e karşı giriştiği mücadelede Kyros'un yanında savaşan Hellen paralı askerlerin geri dönüşü sırasında adı geçen⁴⁶ Pergamon, elverişli konumuna rağmen Hellenistik dönemde bu konumu iyi değerlendiren Philetairos'a kadar sönük bir yerleşim olarak kalmıştır.

Tarihsel kayıtlarda Balıkesir merkezinde Hellenistik Dönem'e tarihlenen herhangi bir kent yoktur. Bölgeye en yakın Hellenistik kent, Balya yakınlarına lokalize edilen Perikharaksis'dir. Kent; Hellenistik dönemin iki önemli merkezi Pergamon ve Kyzikos arasında, Kocaçay vadisini takip eden güzergâh üzerindedir. Yerleşimin gelişmesinde konumunun avantajı yanında bölgedeki gümüş yatakları da önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷

Balıkesir çevresi, MÖ. 129 yılında Pergamon Krallığı topraklarında Asia Eyaleti'nin (Provincia Asia) kurulmasıyla Roma hakimiyetine girmiştir. Mysia'daki Kyzikos, Miletopolis, Pergamon gibi kentler Roma döneminde eski önemlerini korumuşlardır. Ayrıca Kuzeybatı Anadolu'daki Lampsacus⁴⁸, Apameia⁴⁹, Aleksandria Troas⁵⁰ ve Parion⁵¹ kentleri Caesar döneminde koloni statüsü verilerek geliştirilmiştir. Kentleşmenin zayıf olduğu iç kesimlerde ise Roma hakimiyetinin başlangıçta yeterince yerleşmediği, I. Mithridates Savaşı'ndan (MÖ. 88-85) sonra güçlendiği bilinmektedir.⁵² Roma, Cumhuriyet

3. kısmında (XII.4.3), Prusa'nın kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır: "Prusa, Mysia Olymposu üzerinde yer alır; iyi yönetilen bir şehirdir, Frigler ve Mysialılarla sınır komşusudur ve Kroisos ile savaşan Prusias tarafından kurulmuştur." Kroisos ile Prusias'ın yaşadıkları döneme baktığımızda 300 yıllık bir dönem farkı göze çarpmakta, bu görüşün hatalı ve mantıksız olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bkz. Onur Günday, "Hannibal'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Libyssa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, (2017), s.173.

⁴⁶ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlıtaş, (İstanbul, Kabalcı, 2011), VII, VIII.

⁴⁷ Hasan Malay, "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, (1983), s. 55.

⁴⁸ Colonia Gemina-Gemella-Iulia Lampsacus.

⁴⁹ Colonia Iulia Concordia.

⁵⁰ Colonia Augusta Aleksandria Troas.

⁵¹ Colonia Gemina Iulia Pariana.

⁵² Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 44.

Dönemi'nde Anadolu'da kurduğu kolonilerle kentlileştirme faaliyetine başlamıştır⁵³. Ancak bu dönemde Mysia'nın iç kesimlerinin henüz hedefte olmadığı görülmektedir.

Balıkesir merkezi çevresindeki asıl kentleşme faaliyetleri de MS. II. yüzyılın başında Hadrianus zamanında gerçekleşmiştir. MS. 117-138 yılları arasında imparatorluk yapmış olan Hadrianus; eyaletlerdeki eski kentleri geliştirmiş, kentlerdeki yapılaşma faaliyetlerini desteklemiş ve kentleşme açısından zayıf bölgelerde yeni kentler kurmuştur. Mysia, imparatorun bu politikasının en iyi görüldüğü bölgelerden biridir. Kyzikos, Pergamon gibi bölgenin önemli kentlerinde Hadrianus döneminde yoğun bir yapılaşma faaliyeti dikkat çekmektedir. MS. 114 yılında yapımına başlanan Pergamon'daki Traianus Tapınağı, Hadrianus'un desteğiyle tamamlanarak MS. 129 yılında açılmıştır.⁵⁴ Ayrıca kentteki Odeon, Asklepion, Kızıl Avlu, Gymnasion, Stadion, Amphitiyatro ve aşağı kentteki tiyatronun yapımı Hadrianus dönemine tarihlenmektedir.⁵⁵ Kyzikos'taki⁵⁶ imar faaliyetlerinin en dikkat çekenini ise Neokoria⁵⁷ ünvanlı Hadrianus Tapınağı'dır. Yapımına MS. I. yüzyılda başlanan tapınağın tamamlanmasında en büyük pay Hadrianus'a aittir.

İmparator, Kuzeybatı Anadolu'da; Hadrianoi (Orhaneli), Hadrianea (Dursunbey) ve Hadrianoutherai (Balıkesir) adlı üç yeni kent (Şekil 1) kurmuştur.⁵⁸ Bithynia sınırları içinde yer alan Hadrianoi, bugün Bursa'nın Orhaneli ilçesine lokalize edilmektedir. İmparatorun adını taşıyan diğer iki kentten biri Balıkesir'in Dursunbey ilçesine lokalize edilen Hadrianea'dır. Kentin adı Bizans dönemi kilise örgütlenmesine

⁵³ Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*, s. 173.

⁵⁴ Onur Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, (İzmir: Sakin, 2023), s. 184.

⁵⁵ Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, s. 43.

⁵⁶ Hadrianus'un Kyzikos'a yaptığı yardımlar için bkz. Malalas, *Weltchronik*, çev. Johannes Thurn, Mischa Meier, (Stuttgart, Anton Hiersemann, 2009). XI, 279; 2, 7.

⁵⁷ Hadrianus, MS. 123 yılında kente ilk Neokoros unvanını vermiştir. Kyzikos'a ikinci Neokoros unvanı ise imparator Caracalla (211-217) tarafından verilmiş ve o dönemde kent *Philosebaste* lakabını almıştır (Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", s. 18).

⁵⁸ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 30.

dair kayıtlarda Hellespontus Eyaleti içinde geçmektedir.⁵⁹ Orhaneli çevresinde ele geçen yazıtlarda olduğu gibi Dursunbey çevresine ait yazıtlarda da İmparator, kurucu ve kurtarıcı olarak anılmaktadır.⁶⁰ Üçüncü kent ise bugünkü Balıkesir merkezine lokalize edilmektedir. Kent, aynı zamanda Balıkesir'in yerleşim tarihinin Eskiçağ ayağındaki en önemli evresini oluşturmaktadır. Fakat diğerlerinde olduğu hem yazınsal kaynaklar hem de arkeolojik veriler, Hadrianoutherai ile ilgili de ayrıntılı bilgiler sunmamaktadır.

Şekil 1. Kuzey Batı Anadolu'daki Antikçağ Kentleri
(W. M. Calder; G. E. Bean, A Classical Map of Asia Minor)

Hadrianus döneminde bölgedeki bazı mevcut yerleşimler de yeniden yapılandırılmış olmaları dolayısıyla imparatorun adını taşımaktadır. Bunun Mysia'daki en önemli örneği Stratonikeia (Siledik) kentidir. Seleukos Kralı I. Antiokhos tarafından MÖ. III. yüzyıl başlarında karısı Stratonike onuruna kurulmuş ve Pergamon Kralı II. Eumenes tarafından genişletilmiş olan kent, Hadrianus tarafından MS. 123/124 yılında birbirine yakın iki Hellenistik koloni (Stratonikeia, Indeipedion) birleştirilerek *Stratonikeia Hadrianopolis* adıyla

⁵⁹ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 31.

⁶⁰ Hadianeia (Dursunbey) yazıtları için bkz. Elmar Schwertheim, *Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia*, (Bonn, R. Habelt, 1987), 56-116.

tekrar kurulmuştur.⁶¹ Roma'ya karşı ilk ve en sert tepkilerden birini veren Aristonikos'un son sığınma yeri olan Stratonikeia'nın çağrıştırdığı kötü anıya⁶² rağmen geliştirilmesi, bize Hadrianus'un politikası hakkında da ipucu vermektedir.

Hadrianus, göçebe halkı kentlileştirerek ya da mevcut kentleri geliştirerek, eyaletlerde huzur ve güveni sağlamayı amaçlamıştır. Hem yeni baştan kurduğu hem de geliştirdiği kentlerin konumlarının yol ağları üzerinde ve stratejik noktalarda yer alması, imparatorun yer seçimini de rastgele yapmadığını göstermektedir. Hadrianus'un Hellen Klasik Dönemine öykünen icraatları ve doğu eyaletlerinde Hellenizm'in baskın olması, kentlerin yapılarının Hellen polisine benzer şekilde düzenlenmesini sağlamıştır. Yeni kentlerin halkı da genelde yerlilerden oluşmaktadır. Kentlere Romalıların yerleştirilmesinin yerine, sayıları oldukça az olan kentlerdeki yerel seçkinlerin⁶³ Roma yanına çekilmesi yoluna gidilmiştir. İmparatorun politikasını uygularken yerel seçkinlerle⁶⁴ birlikte dini de kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim imparatorun tanrılaştırılması anlamına gelen imparator kültü, eyaletlerde uygulanan *Romanizasyon*'un (romalılaştırma) araçlarından biridir. Bir diğer araç ise ordudur. Roma ordusu gerek mevcut kentlerdeki yol, köprü gibi fiziksel altyapının tamamlanması gerekse de henüz kentleşmemiş bölgelerin bayındırlaştırılması konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.⁶⁵

⁶¹ Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 54.

⁶² Mustafa Türk, "Anadolu'da Roma Egemenliğine Karşı İlk Büyük Tepki: Aristonikos İsyanı", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, (2024), s. 91, 93.

⁶³ Polemon (Smyrna), Herodes Atticus (Aleksandria Troas), Laodikeialı Polemon, Smyrnalı Nicetes, Klazomenaili Scopelianus, Prusalı Dio, Miletoslu Dionysius, Epheososlu Lollianus ve Byzantiumlu Marcus, Hadrianoutherai kökenli Aristides Hadrianus'un kentlerle ilişkilerinde aracı olarak kullandığı elitlerdir (Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, s. 69). İmparator aynı zamanda kentlerin yöneticileri olan bu yerel elitleri kendi yanına çekerek hem bölgenin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda adımlar atılmasını, hem de Roma değerlerinin bölgeye kolayca yerleşmesini sağlamıştır. Diğer yandan yerel elitlerin imparatorlarla ilişkileri kentler açısından da yarar sağlamıştır. Örneğin Polemon, Roma ile iyi ilişkileri sayesinde Smyrna'yı Roma'ya ödediği vergiden muaf tutturmuştur. Asia Procuratoru Herodes Atticus da Hadrianus'dan aldığı paralarla (yedi milyon drahmi) Aleksandria Troas'ta Nymphaion, su kemeri ve hamam yaptırmıştır.

⁶⁴ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 132.

⁶⁵ Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 153.

Kaynaklar ve bölgede karşılaşılan antik kalıntılar⁶⁶, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Balıkesir merkezi çevresinde kendi ekonomik imkânları veya Roma'nın desteği sayesinde gelişerek kent statüsüne kavuşan başka yerleşimler de olduğunu göstermektedir. Fakat bu kentlerin lokalizasyonları kesin olarak yapılamamaktadır (Şekil 2). Hatta kaynaklarda geçen isimlerin Mysia coğrafyasında mı yoksa çevre bölgelerden birine mi ait olduğu tartışmalıdır. Bu tartışmalı kentlerden birisi olan Pionia; Strabon tarafından Skepsis, Andeira ve Gargara kentiyle anılır.⁶⁷ Bu nedenle Ramsay, söz konusu kenti Skepsis'in güney veya güney batısına; yazarın kaynaklarından birini oluşturan Clarke ise Ayvacık Ovası'na yerleştirmektedir.⁶⁸ Fakat kentin Hierokles listesinde (663) hemen Hadrianoutherai'dan sonra anılması Hadrianoutherai'a yakın olduğu düşüncesine yol açmıştır. Bu yüzden Mysia'da aranması gerektiği ileri sürülen kent, son yıllarda Balıkesir'in batısında yer alan İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ne lokalize edilmektedir.⁶⁹ Gömeniç'in kuzey batısında Ergesteria adlı bir başka Roma dönemi kenti bulunmaktadır. Perikharaksis'in Roma dönemindeki adı ya da ona yakın bir konumda bulunan kent, Balya'nın Kadıköy Mahallesi'ndeki kaleye lokalize edilmiştir. Buradaki kale, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca kentin yeri olarak tescillenmiştir. Fakat bölgede antik kalıntı barındıran çok fazla alan olması, lokalizasyon önerilerini arttırmaktadır. Roma döneminde Hadrianoutherai çevresinde olduğunu bildiğimiz son iki kent ise Germe ve Atteia'dır. Germe'nin Soma yakınlarında olduğu genel kabul görmektedir. Attea⁷⁰ ise Altıeylül ilçesinin Ovanbayındır Mahallesi'ne lokalize edilmektedir.

⁶⁶ Bölgedeki kentlerin kalıntı alanlarıyla eşleştirilmesi konusunda bkz. Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia" *Chiron*, 44 (2014), 24 vd.; Türk, "Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri", s. 104 vd.

⁶⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, XIII, I, 56.

⁶⁸ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960), s. 167; 167, dp. 4.

⁶⁹ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 37.

⁷⁰ Ad, Phrygialı tanrı Attis'le ilişkilendirilmektedir (Cumhur Tanrıver, *Mysia'dan Yeni Epigrafik Buluntular*, (İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2013), s. 35). Fakat Attaloslar'la ilgisi de araştırılmalıdır.

Şekil 2. Balıkesir Merkezi ve Çevresindeki Antik Kentler
(Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia", 48)

Bizans döneminde Batı Anadolu'daki Hellen ve Roma kentlerinin birçoğu; yolların yön değiştirmesi, savaşlar, depremler sonucu ıssızlaşmış ve giderek terk edilmiştir. Buna karşın, Lopadion, Poimannenon gibi yeni yerleşimler önem kazanmıştır. Hellenistik ve Roma

dönemlerinin görkemli kentleri Kyzikos ve Pergamon, varlıklarını devam ettirmekle birlikte hem zenginlikleri hem de paganizmin temsilcisi olarak görüldükleri için sık sık istilaya uğramış ve yağmalanmıştır. Bu dönemde Balıkesir merkezi çevresindeki Hadrianoutherai da önemini yitirerek yerine Akhyraous ön plana çıkmıştır. Balıkesir'in yerleşim tarihi ile ilgili literatürdeki hatalardan biri bu dönüşümle ilgilidir. Arap kaynaklarına dayanarak kentin en eski isminin Akiros olduğu, daha sonra Hadrianus'un burada bir köşk yaptırmasıyla Hadrianoutherai (Hadrianus'un kalesi) adını aldığı ileri sürülmüştür.⁷¹ Ancak zamansal dizin tam tersidir. Önce Hadrianoutherai, sonra ise Akhyraous kurulmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak Balıkesir'in tarih öncesi ve Eskiçağ yerleşim tarihi konusunda kaynak ve araştırma eksikliğinden kaynaklanan pek çok sorun vardır. Sorunlar nedeniyle bölgenin yerleşim tarihi, bazı dönemler atlanılarak veya Batı Anadolu'nun geneli hakkında verilen bilgiler üzerinden yazılabilmektedir. Bölgenin iç kesimlerinde kentleşme Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar neredeyse hiç yoktur. Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki gelişimde ise yol ağları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri gibi özellikler yanında özellikle Roma'nın yerleşim politikası etkili olmuştur. Roma imparatoru Hadrianus'un MS. 2. yüzyılda bölgede kapsamlı bir kentlileştirme politikası izlediği anlaşılmaktadır.

Hadrianoutherai, Hadrianeia, Pionia, Attea ve Keraseis gibi kentler Balıkesir merkezi çevresinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MÖ 27-MS 476) kurulan yerleşim birimlerindendir. Bu kentlerden Hadrianoutherai Balıkesir merkezine, Hadrianeia Dursunbey'e, Pionia İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ne, Attea Ovabayındır'a ve Keraseis ise Savaştape'ye lokalize edilmektedir. Balıkesir Atatürk Parkı'nda yapılan kısa süreli kurtarma kazısını saymazsak bu kentlerin lokalize edildiği alanların hiçbirinde sistemli arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bölgenin yerleşim tarihi konusundaki bir başka sorun da arkeolojik tahribattır. Tahribat; yerleşim kalıntılarına ulaşılmasını veya ulaşılsa

⁷¹ Yücel Aytaç, *Balıkesir "Bir Kentin Kimliği"*, (Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü, 1997), s. 10.

bile verilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesini engellediği için, bölgenin yerleşim tarihinin eksiklerinin tamamlanmasının önündeki en büyük engeldir. Bu durum kentlerdeki yapılaşma faaliyetlerini tespit etmeyi imkansızlaştırdığı gibi kentlerin lokalizasyon sorunlarının devam etmesine de yol açmaktadır. Hadrianoutherai'nin lokalizasyon sorunu aydınlatılırsa, 1300'lü yıllara dayanan modern Balıkesir'in tarihçesini MS. 2. yüzyıla kadar geri götürmek mümkün olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Archaeological evidence indicates that humanity transitioned from a nomadic lifestyle to a settled life during the Neolithic Period. However, the central Balıkesir region and its surroundings have not been sufficiently studied in terms of this transition. Even though some Paleolithic artifacts have been identified, detailed information regarding the settlements in this period remains lacking. Similarly, the knowledge of Neolithic and Chalcolithic settlements in the region is quite limited. The invasions that occurred during the Chalcolithic Period are considered a contributing factor to the scarcity of settlements in the area.

During the Early Bronze Age, a culture known as the Yortan Culture, recognized primarily from necropolis findings, emerged in the Balıkesir region. However, information about the actual settlement sites associated with this culture is insufficient. It is thought that settlements in the region were abandoned towards the end of the Early Bronze Age due to severe flooding. The lack of data on these settlements complicates efforts to identify the cultural connections between the region and other Bronze Age centers in Troy and Western Anatolia.

From the Middle Bronze Age onward, settlements in Western Anatolia experienced a decline, while principalities in Central Anatolia gained prominence. This decline may have facilitated the Mysians' occupation of Balıkesir and its surroundings. The Mysians migrated from the Balkans to Anatolia since around 1200 BCE and settled in the region. However, due to their nomadic lifestyle, no permanent Mysian settlements have yet been identified. Their inability to establish a unified political entity eventually led to the region falling under the control of the Lydians, followed by the Persians. The cities of Adramytteion and Daskyleion developed during the periods of Lydian and Persian rule. Even though the central Balıkesir region was not entirely uninhabited during this period, no city by name is recorded in historical sources.

Following the Dorian invasions (1050-900 BC), Greek migrations occurred to the Aegean Islands and the western coast of Anatolia, but these migrations did not extend to the interior regions. Similarly, the colonization movements (750-550 BC) had only a limited impact on inland settlements. In 547 BC, the fall of the Lydian Kingdom brought the region under Persian rule. The most significant event of this period was the Greco-Persian Wars; however, due to the relatively low strategic and economic importance of central Balıkesir, the region suffered minimal damage during these conflicts.

With Alexander the Great's conquest of Western Anatolia in 334 BC, Hellenic culture began to penetrate the interior regions, leading to the first signs of urbanization in the Balıkesir area. The Hellenistic rulers continued this urbanization process, particularly fostering the growth of settlements along river valleys and near key trade routes. However, the most significant phase of urbanization in the region occurred during the Roman period. Following the First Mithridatic War (85 BC), Rome consolidated its control over the interior regions of Mysia. The Roman policy of urbanization in the region intensified in the 2nd century AD.

Emperor Hadrian, recognizing the underdeveloped urban structure of the Mysian hinterland, either revitalized older settlements or established new cities. Among these cities, Hadrianoi has been localized to Orhaneli in Bursa, Hadrinaeia to Dursunbey, and Hadrianoutherai to Balıkesir. However, both the precise locations and historical contexts of these cities remain subjects of ongoing debate. Future discoveries may help resolve these debates, potentially extending the history of modern Balıkesir, documented since the 14th century, back to the 2nd century AD.

During the Byzantine period, urban centers in the region diminished in size, continuing their existence either at the same locations or within nearby fortifications. The ancient roads in the north-south direction passing through the center and surroundings of Balıkesir continued to be used in the Byzantine period. This situation ensured the survival of the settlements in the region. However, security concerns led to the relocation of settlements to fortresses built on more protected hills. As a matter of fact, it is possible to see many castle ruins in the region today. These fortresses are usually located on road networks or on the banks of rivers. However, as in the case of the Roman Imperial cities in the region, the localisation of the Byzantine settlements remains controversial. For example, the localisation of Akhyraous, the most important Byzantine settlement in the vicinity of the center of Balıkesir,

is controversial. The castles in Bigadiç and Kepsut Beyköy are two of the proposed sites for the location of Akhyraous. In recent years, the suggestion of Hocakalesi in Pamukçu has gained more acceptance.

Although the most important deficiency in the settlement history of the region is seen as the insufficiency of archaeological studies, the real problem is archaeological destruction. As in almost every region of our country, there is a very intense archaeological destruction in and around the center of Balıkesir. The destruction caused by reasons such as treasure hunting, agricultural activities, construction activities and lack of awareness about historical artefacts is destroying the remains of ancient settlements day by day. This situation is the biggest obstacle to the completion of the knowledge gaps in the settlement history of the region as it prevents the remains of the settlement from being reached or evaluated correctly.

Kaynakça

- Aktüre, Sevgi: *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2018.
- Akurgal, Ekrem: *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak, 1998.
- Aytaç, Yücel: *Balıkesir "Bir Kentin Kimliği"*, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü, 1997.
- Calder, W. M., Bean, G. E.: *A Classical Map of Asia Minor*, London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1958.
- Childe, Gordon: *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel, İstanbul: Alan, 1998.
- Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia" *Chiron*, 44 (2014), 23-54.
- Çığır Dikyol, Derya: "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- French, D. H., "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies*, 19 (1969), s. 41-98.
- Gezgin, İsmail: *Arkaik ve Klasik Dönemde Batı Anadolu*, Ankara: Detay, 2007.
- Gülbay, Onur: *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, İzmir: Sakin, 2023.
- Günday, Onur: "Hannibal'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Libyssa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, (2017), 167-183.
- Gündoğan, Ümit: "MÖ 3. Binyılda Batı Anadolu ve Doğu Ege Adaları'nda Toplumsal Yapının Mimariye Yansıması", *Turkish Studies*, 19/2 (2024), 647-669.

- Herodotos: *Herodot Tarihi*, çev. Muntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2004.
- Hüryılmaz, Halime: "Antik Dönemde Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem, İstanbul: Yapı Kredi, 2003, 17- 27.
- Karaöz, Çiçek vd.: "Balıkesir'de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion", *Aktüel Arkeoloji*, 80, (2021), 34-47.
- Kökten, İ. Kılıç: "1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor", *Belleten*, XIII/52 (1949), 811- 829.
- Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlıtaş, İstanbul: Kabalcı, 2011.
- Magie, David: *Anadolu'da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezir Başge-len-Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2003.
- Malalas: *Weltchronik*, çev. Johannes Thurn, Mischa Meier, Stuttgart: Anton Hiersemann, 2009.
- Malay, Hasan: "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, (1983), 50-61.
- Mercangöz, Zeynep: "Bizans Çağında Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem, İstanbul, YKY, 2003, 31-50.
- Mumford, Lewis: *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı, 2013.
- Palaz Erdemir, Hatice: "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", *Adalya*, 7, (2004), 171-184.
- Plinius: *Naturalis Historia*, V, çev. Gerhard Winkler, München: Artemis & Winkler, 1993.
- Ramsay, William Mitchell: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Schwertheim, Elmar: *Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia*, Bonn: R. Habelt, 1987.
- Sevin, Veli: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: TTK, 2001.
- Sevin, Veli: *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul: İletişim, 2003.
- Stephanos Byzantinos: *Stephani Byzantii Ethnica*, Vol. I, çev. Margarethe Billerbeck, Berlin: Walter De Gruyter, 2006.
- Strabon: *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2012.
- Tanrıver, Cumhuri: *Mysia'dan Yeni Epigrafik Buluntular*, (İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2013)
- Tekin, Oğuz: *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS. 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul: İletişim, 2007.

- Türk, Mustafa: “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Türk, Mustafa: “Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
- Türk, Mustafa: “Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri”, *BANÜSAD*, 3/2, (2020), 100-119.
- Türk, Mustafa: “Eskiçağ Anadolu'sundan İki Tarihsel Kesit: Asur Ticaret Kolonileri ve Büyük Kolonizasyon Dönemi”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, ed. Prof. Dr. Sultan Baysan, Dr. Özgür Işık, Ankara: Platinus Publishing 2024, 151-163.

The Customary Officer of Public Order and Regulation in Istanbul: The Janissary Agha*

*İstanbul'da Asayiş ve Nizamın Örfî Zabiti:
Yeniçeri Ağası*

Ayşenur ERDOĞAN**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
18 Aralık/ December 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
27 Mayıs/May 2025

* This article is derived from my
Ph.D. dissertation titled "Osmanlı
Devleti'nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu",
which was approved in 2024.

** Dr., İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5266-3672
E-posta/E-mail: aysenur.erdogan@
outlook.com.tr

Atıf/Citation: Ayşenur Erdoğan, "The
Customary Officer of Public Order and
Regulation in Istanbul: The Janissary
Agha", *Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi*,
2 (Haziran 2025), s. 29-66.

ABSTRACT

The highest-ranking member of the Janissary Corps, which constituted an important part of the permanent army of the Ottoman Empire for many years, was the Janissary Agha. The primary responsibilities of the Janissary Agha, a senior position within the state apparatus, encompassed the administration of the Janissary Corps. He had another, lesser-known but equally crucial responsibility, the maintenance of order and social cohesion in Istanbul. The Janissary Aghas, who were continuously vigilant for any potential disturbances in Istanbul with the soldiers under their command, dedicated a significant amount of time to the neutralization of the elements that threatened the stability and order of the city. The aghas were responsible

for maintaining public order through routine patrols and also they facilitated the establishment of an atmosphere of trust with the officials they appointed for the ceremonies of non-Muslims. From extinguishing fires to repairing sidewalks and preventing the accumulation of garbage in the city, the aghas made great efforts to prevent famines and to ensure that people could easily access basic consumer goods. Additionally, they served as a regulatory apparatus for the tradesmen, ensuring the quality of production and preventing injustices against those engaged in production or sales.

Keywords: Janissary Agha, Administration of Istanbul, Customary Law, Ottoman State Organization.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin daimi ordusunun yıllarca önemli bir parçasını teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın en rütbelisi yeniçeri ağasıdır. Devlet teşkilatı içerisinde üst düzey bir rütbe olan yeniçeri ağasının öncelikli görevleri Yeniçeri Ocağı'nın idaresidir. Fakat onun az bilinen ancak çok önemli olan bir misyonu daha vardır ki o da İstanbul'da asayiş ve düzeni sağlamaktır. Emrindeki askerler ile İstanbul için sürekli teyakkuz halinde bulunan yeniçeri ağaları, şehrin asayiş ve nizamını bozan unsurları bertaraf etmek adına büyük mesai harcamışlardır. Rutin devriye gezileri ile şehrin asayişini kontrol altında tutan ağalar, gayrimüslimlerin merasimlerine tayin ettikleri görevlilerle de güven ortamının devamını sağlamışlardır. Yangınların söndürülmesinden kaldırımların tamirine ve şehirde çöpün birikmesini önlemeye kadar birçok sahada hizmet eden ağalar, kıtlık vakalarının engellemesi ve halkın temel tüketim maddelerine rahatlıkla ulaşması için dahi büyük gayret göstermişlerdir. Ayrıca üretimde kalitenin korunması, üretici ya da satıcı statüsündekilerin mağdur olmaması için esnaf üzerinde kontrol mekanizması olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Yeniçeri Ağası, İstanbul'un Yönetimi, Örfî Kanun, Osmanlı Devlet Teşkilatı.

Introduction

The Janissaries, a unit formed during the reign of Sultan Murad I to meet the army's need for troops, gradually acquired significant esteem and influence as their numbers and reputation

grew. By the end of the 14th century, they had become a formidable force, capable of influencing the course of the reign of the Ottoman Sultan. Despite the fact that this military group, which the administration closely monitors, constitutes a subcategory of the *Kapukulu* Corps, it is evaluated a standalone group.

The most senior figure within the Janissary Corps, which was managed by a large administrative staff aligned with the high number of soldiers, was known as the Janissary Agha. Over time, the esteemed position of the Janissary Corps elevated this rank, known as the Agha of the Great Unit of the Janissaries (Dergâh-ı Mualla Yeniçerileri Ağası) or the Agha of Supreme Unit of the Janissaries (Ağa-yı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî), to a prominent role within the state apparatus. While each of the *Kapukulu* Corps had an agha, the agha of the Janissary Corps was differentiated from the others. Unlike the other aghas, the Janissary Agha had significant influence over numerous administrative and military matters. Indeed, the *Kanunname-i Ali Osman*, which was prepared during the reign of Sultan Mehmed II, explicitly outlines the unique position of the Janissary Agha, stating that he is “greater than other aghas.”¹

The primary responsibility of the Janissary Agha, who was granted the status of being alone in the presence of the Sultan, was to manage the most prestigious group of the military organization. He was responsible for the recruitment and training of the *devshirme*, the main source of the military’s personnel, enrolling them in the Recruit Corps sending them on various missions and finally promoting them to the Janissary Corps. In addition, as the administrator of the largest group of the military organization, he performed many duties in the Janissary Corps. The most important one was to maintain order in the Janissary Corps in peacetime, to carry out the procedures for the appointment and promotion of officers and soldiers, and to prepare recruits for the campaign. In wartime, they were responsible for recruiting soldiers for the army, maintaining order, and providing for the needs of soldiers during campaigns. In addition, they have

¹ *Atam Dedem Kanunu; Kanunnâme-i Âl-i Osman*, prepared by Abdülkadir Özcan, (Istanbul: Yitik Hazine Yay., 2013), p.6.

participated in many military expeditions as commanders since the establishment of their institution.²

Another significant responsibility of the Janissary Agha, who played a pivotal role in the military and administrative structure of the Ottoman Empire, was his involvement in matters pertaining to Istanbul. One of the primary concerns of the state was the maintenance of public order and security in Istanbul, which served as the capital of the empire for centuries following its conquest by the Ottomans and was a major center of trade due to its strategic location. Accordingly, the state appointed its highest-ranking officials as guardians of the city's law and order. Indeed, Mustafa Âlî of Gelibolu, a historian of the 16th century, divides the administration of Istanbul, the capital city, into two in his work *Künhü'l-Ahbâr*. He asserts that the qadi of Istanbul and the kaziasker of Rumelia are the most empowered individuals in matters of sharia, while the grand vizier and the Janissary Agha are the most authorized in matters of customary law.³

It would be an inaccurate assumption to presume that the Janissary Agha was the primary authority responsible for maintaining order in Istanbul, after the Grand Vizier. The administration of Istanbul and its surrounding areas was delegated to various officials by the central government. The authority and responsibility of the Janissary Agha encompassed the majority of walled city, with the exception of Topkapı Palace and the surrounding neighborhoods, as well as the area surrounding Okmeydanı.

The *Cebecibaşı* was responsible for overseeing a number of significant locations in the city, including Hagia Sophia, Ahırkapı, Hoca-paşa, and the Cebeci barracks. *Bostancıbaşı*, on the other hand, had authority and responsibility from Topkapı Palace to the Golden Horn,

2 Ayşenur Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu*, Istanbul University, Unpublished Ph.d., Dissertation, Istanbul 2024, pp.152-166.

3 “Pây-taht-ı ‘aliyye, ya’nî ki Koştantıniyye’nün iki hâkim-i şer‘îsi vardır ki Rûmili kâdî‘askeriyle İstanbul kâdîsidür, iki zâbıt-ı ‘örfîsi dahı vardır ki biri şadr-ı a‘zam ve biri yeniçeri ağası nâmındaki müfahhamdur”. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, ed. Suat Donuk, (Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2024), v.4, p.708.

Bosphorus and Yalova. The artillery chief, *Topçubaşı*, was in charge of Tophane and Pera, while Captain Pasha, *Kaptanpaşa*, was responsible for Kasımpaşa, Galata, and the left side of the Golden Horn.⁴ Mustafa Âlî, regarding the authority of Janissary Aghas, was referring to the walled capital city of Istanbul. The Janissary Agha, within this above-mentioned geographical region, was the subsequent authority to the Grand Vizier in the implementation of regulations, the maintenance of order, and the neutralization of threats to public stability.⁵

This duty of the Janissary Agha, which has received less scholarly attention, is evidenced by a number of sources, including official state records, sharia court registers, and the notes of foreigners who have visited the city. In times of emergency, the procedure of locking all gates of the city and delivering the key to Ağa Kapısı (The place of the Janissary Agha) demonstrates the significance and pivotal function of the Janissary Agha in the administration of Istanbul.⁶ In regard to the maintenance of law and order in Istanbul, the Janissary Agha was subject to joint orders with the Qadi of Istanbul. In the majority of these orders, the qadi of Istanbul, who held a more senior position, was listed first. However, the Janissary Aghas, who were elevated to the rank of vizier and bestowed with the title of “aga pasha,” were listed before the qadi. Since such an important duty could not be neglected when the agha was absent from the city due to the campaign, the *Sekbanbaşı*, whom he left in his place in such cases, was held responsible not only for military matters but also for Istanbul. Although he undertook such an important mission for Istanbul, the duties of the Janissary Agha regarding the city are rarely mentioned in the studies. The aim of this study is to reveal the responsibility of the Janissary Agha fort he city in many ways. As

⁴ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumlar, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Translation: Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan, (Ankara: TTK, 1990), vol.I, pp.139-141; Murat Yıldız, “Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, v.2, pp.105-106.

⁵ Mehmet İpşirli “Payitaht İstanbul'un İdaresi”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, v.3, p.67; Yıldız, “Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)”, pp.106-107.

⁶ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ed. Mehmet Topal, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), p.748.

a matter of fact, as it will be seen in the following lines, the Janissary Aghas, along with their officers and soldiers, and occasionally high-ranking officials, maintained city order for centuries.⁷

Security of Ottoman Istanbul

The Janissary Aghas were always on the alert in a crowded and active city like Istanbul. In particular, it was their habit to patrol the city to prevent any breach of law and order. This patrol, which was carried out by groups composed of the commanders and soldiers of the Janissary Corps, was also called “tebdil” or “kol gezme”. The Kavanin-i Yeniçeriyan (The Janissary Code) states that patrols were carried out routinely, especially on Wednesdays and Fridays.⁸ In addition, the Janissary Agha was also seen patrolling the city with his soldiers to maintain order in the occurrence of unusual situations.⁹

The Janissary Agha, who is on the prowl with his crowded entourage, consisting of the Baş Çavuş (Chief Sergeant), *Kethüdayeri*, the Muhzır Bashı (Head of the Constable), Orta Çavuş (Middle Sergeant), Küçük Çavuş (Small Sergeant), Ases Bashı (Head of the Ases), and Janissaries, those who act in violation of the law are apprehended by the falaka (bastinado).¹⁰ In his memoirs, the German diplomat Hiltebrant, who was in Istanbul in the 17th century, provides a detailed account of the patrols conducted by the Janissary Agha, including the locations and times at which they occurred. In his testimony, during these periodic excursions undertaken by the Janissary Agha, individuals hide themselves due to prior warnings from other

⁷ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Translation: Esmâ Selçuk Demir, (Istanbul: Yeditepe Yay., 2017), pp.159-160; Christoph Wilhelm Lüdeke, *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi, İzmir, İstanbul 1759-1768*, Translation: Türkiş Noyan, (Istanbul: Kitap Yay., 2013), p.154.

⁸ *Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-metin-dizin)*, Translation/Criticism: Özgül Özbek, (Ph.d., Dissertation), Çanakkale Onsekiz Mart University, 2017, p.72, 74, 133.

⁹ Na‘îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na‘îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, ed. Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK, 2014), v.I, pp.221-223; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, ed. Şevki Nezihi Aykut, (Ankara: TTK, 2004), p.377, 721.

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, v.4, p.708; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, (Ankara: TTK, 1988), pp.187-188; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent – Saray – Günlük Yaşam*, (Istanbul: YKY Yay., 2019), p.85.

people, who were aware of the Agha's approaching. Those who were detained were immediately bastinadoed with a stick hidden on a red bag until the Agha's face indicates that he has become satisfied with the amount of punishment inflicted.¹¹

In addition to their routine patrols of the city, the Janissary Aghas were also compelled to maintain order in response to extraordinary occurrences. Surely, the most significant cause of disruption to public order in the city was the occurrence of military uprisings. In some instances, the Grand Vizier accompanied the Janissary Agha on patrol.¹²

Image I: Janissary Agha and his entourage at night
Österreichische Nationalbibliothek, c.8626.

To illustrate, on Thursday, January 4, 1657, the *sipahis* assembled in today's Sultanahmet square to protest their salary issues. They proceeded to stone the residences of their superiors and block the streets. In response, the grand vizier and the Janissary Agha undertook a mission to pacify the city. Inns and other establishments in

¹¹ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, (Istanbul: İletişim, 2003), pp.517-518.

¹² *Hasan Bey-zâde Târîhi*, p.377.

Istanbul and Üsküdar were raided, resulting in numerous deaths.¹³ The Janissary Aghas were dispatched to reopen the shops that had been closed as a result of the unrest in the city. In March 1658, following the uprising of the Janissaries, the shops remained closed for several days. At the Sultan's order, the Janissary Agha was tasked to oversee the reopening of the city's streets and shops.¹⁴

Since the main task was to maintain the public order in the city, Janissary Agha addressed any issues that had the potential to either cause or contribute to a problem. The most important of these issues was theft. In order to prevent such incidents, security personnel were deployed to neighborhoods and commercial areas. The Janissary Agha, on the other hand, was responsible for capturing the perpetrators and expelling them from the city,¹⁵ and maintaining a record of the stolen goods¹⁶ following the occurrence of theft incidents. In the event that the Janissary Agha's investigation revealed evidence of official misconduct on the part of the local watchman in cases of theft, he would submit a report to the relevant authorities recommending the dismissal of the watchman.¹⁷ If they themselves were negligent in preventing theft incidents, they were also dismissed. For example, Janissary Agha Yahya was dismissed on March 15, 1785, as a result of poor administrative performance, an increase in criminal activity in Istanbul, and the robbery of a number of shops and households.¹⁸

Another challenge that the Janissary Agha had to address was the presence of individuals who disrupted or posed a potential threat to the established order in the city. In a city where a guarantor is required in order to reside in a neighborhood or pursue a profession,

¹³ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-Name [Osmanlı Târihi (1648-1682)]*, ed. Fahri Derin, (Istanbul: Çamlıca Basım Yay., 2008), p.102; *Târih-i Na'îmâ*, v.VI, p.1724.

¹⁴ *Târih-i Na'îmâ*, p. 1658.

¹⁵ Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey – Department of Ottoman Archive (BOA), Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS-MHM.d), 53/166, 12.C.992 (12 June 1584); *Târîh-i Selânikî*, v. I, p. 231-232.

¹⁶ BOA, Ali Emiri, Abdülhamid I (AE.SABH.I), 11/1025, 10.B.1203 (6 April 1789).

¹⁷ BOA, Ali Emiri, Selim III (AE.SSLM.III), 422/24216, 19.B.1210 (29 January 1796); HAT, 238/13222, no date.

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, ed. Abdülkadir Özcan, Nezihi Aykut, (Ankara: TTK, 2018), v. III, p. 142.

the presence of an unidentified individual without a guarantor is a matter of concern and is discouraged by the state.¹⁹ Janissary Aghas were among the officials in charge of identifying, capturing, and expelling these individuals, who are likely to be involved in criminal activities and pose a threat to the city's food supply.²⁰

For example, in 1766, when it was discovered that some individuals unknown to the city had arrived to observe the ceremonies celebrating Viladet-i Hümâyûn (the birth ceremony of the sultan's children) and resided in a variety of locations, including inns, bachelor rooms, shops, and cellars, an order was issued to the Janissary Agha, commanding the immediate eviction of these individuals.²¹ The state's perspective on soldiers who had no business in the city was identical. Similarly, as evidenced in a *hatt-ı hümâyûn* addressed to *Kaimakam* Pasha in 1792, for soldiers released from captivity and residing in the barracks, it was imperative to consult with the Janissary Agha and ensure that the sick and all but the needy were ordered to be granted travel allowances and "dismissed" to their hometowns.²²

It is not only those who have the potential to commit crimes, but also those who are actively engaged in criminal behavior, who should be excluded from the city. Therefore, the city's authorities sought to identify and remove individuals engaged in criminal activities. Their efforts extended to those involved in minor offenses like theft²³ and prostitution²⁴ or acts of disobedience against the state,

19 Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1, p.132-133; Betül Başaran, "İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, v.IV, pp.584-585.

20 The supervision of the surety system and the identification and expulsion of unmarried individuals without guarantors from the city were also among the responsibilities of the *bostancıbaşı*. See. Yıldız, "Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)", p.110.

21 Ahmet Önal, *Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak; Buyuruldu Mecmuası*, (Istanbul: Yeditepe Yay., 2019), pp.222-223.

22 BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 238/13265, no date.

23 BOA, A.{DVNSMHM.d., 53/166, 12.C.992 (12 June 1584).

24 It was the responsibility of the *Bostancıbaşı* to take the necessary measures against those involved in this criminal act, particularly women, who were regarded as engaging in activities that were contrary to Sharia law, moral standards, and the traditional family structure. However, it is noteworthy that in certain instances, the Qadi of Istanbul and the Janissary Agha were also involved in addressing this issue, which

such as disturbing the city's stability and security. To illustrate, in 1820-1821, when certain Greeks from Peloponnese and Agrafa residing in the city engaged in actions against Muslims, the Janissary Agha was ordered to detain these individuals and remove them from Istanbul immediately.²⁵

As evidenced by this case and some other examples, the Janissary Aghas frequently collaborated with state officials on matters related to Istanbul, including this particular instance. Especially, as documented in certain records, individuals deemed to be wanderers, lacking any form of guarantee or affiliation, were captured by the Janissary Agha and the qadi of Istanbul and subsequently transported to the customs. The responsibility for organizing their transfer by boat and facilitating their departure from the city was assigned to the Customary Officer.²⁶

In addition to the prevention of the concentration of non-guaranteed and single individuals in the city, which posed a threat to security and sustenance, the inns and bachelor quarters where such individuals resided contributed to the significant workload of the Janissary Aghas. The emergence of the bedsitters and inns serving a similar purpose, as uncovered by researches on this subject, indicates that these establishments were regarded with a certain degree of skepticism by the general public, who viewed them as being situated outside the boundaries of the neighborhood, despite their actual

threatened the established moral order. In early 1581, when complaints were filed regarding the presence of prostitutes and ill-intentioned *levends* in specific neighborhoods and their involvement in inappropriate activities, the Qadi of Istanbul and the Janissary Agha were tasked with addressing the situation (BOA, A.{DVNSMHM.d., 42/1002, 11 January 1581). In 1786, the Jewish community and rabbinical leaders submitted a formal request to the *Bostancıbaşı*, requesting that the matter be resolved. They asserted that despite their best efforts, they were unable to prevent musicians and *dairezen* from entering Jewish households, enter the households “without their husbands present,” and engaging in adultery. Subsequently, the case was assigned also to the Janissary Agha, and the voivode of Galata, in addition to the *Bostancıbaşı*, with the objective of preventing unauthorized entry into houses under the pretext of playing music and of addressing and eliminating the violations in question (BOA, Cevdet, Adliye (C.ADL), 26/1533, February 11, 1786).

²⁵ BOA, HAT, 1316/51330, no date; Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi: *Şânî-zâde Târîhî*, (1223-1237 / 1808-1821), ed. Ziya Yılmaz, (Istanbul Çamlıca Yay., 2008), p.1210.

²⁶ BOA, Cevdet, Belediye (C.BLD), 18/872, 15.B1217 (11 November 1802); BOA, Cevdet, Zabtiye (C.ZB), 53/2601, 6.B.1217 (2 November 1802); BOA, HAT, 845/37962, no date.

location within it. While it is not feasible to make generalizations, it is noteworthy that the state prioritized searching for criminals in this area due to the involvement of some individuals in minor criminal activities.²⁷ For instance, a joint decree issued in 1720 to the qadi of Istanbul and the Janissary Agha addressed this issue, ordering the search of all inns and bedsitters in order to find those who disturbed the social order by banditry in and around Istanbul.²⁸

In addition to those involved in petty crimes, these locations also became places where individuals engaged in anti-state activities. Indeed, as evidenced by several judgments issued in accordance with the Janissary Agha Sahin Mehmed Pasha, the Albanian, Laz, and *Çift-bozan* Turks who resided in inns, baths, and bachelor quarters collaborated with the Janissaries in the *Patrona Halil* Revolt that devastated the city during the summer of 1730. These groups participated in the looting of private property and even the attempted murder of civilians²⁹. Shortly after this incident, a joint edict was issued to the Qadi of Istanbul and the Janissary Agha, as well as a number of state officials, with the objective of regulating the issue of bachelor quarters. The edict mandated that, given the influx of individuals from diverse nationalities into Istanbul and the subsequent shortage of meat and supplies, it would no longer be permissible to construct new stone or wooden inns or bachelor's quarters. It was ordered that no new rooms would be constructed within the inns, nor would they be expanded by the addition of land from the exterior. Those who resided in establishments that initially appeared to be blacksmith shops but subsequently transformed into inns, would be expelled, and the doors of these locations would be sealed. Furthermore, while the construction and repair of bachelor's rooms was prohibited, and any individual caught engaging in inappropriate behavior within an existing room would be punished, the innkeepers and chambermaids

²⁷ Onur Gezer, "Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul'unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer "Melek Girmez" Odaları", *Osmanlı İstanbulu II: II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (2014), p.531.

²⁸ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 129/1353, Evahir.M.1133 (November 1720).

²⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 138/28, Evail Za. 1143 (May 1731); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 138/29, Evail Za. 1143 (May 1731); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 138/254, Evail M. 1144 (June 1731).

who permitted such individuals to stay would be subjected to appropriate disciplinary action.³⁰ Nevertheless, it is evident that this policy was persistently violated, with the Janissary Agha, in particular, failing to maintain control. Indeed, directives were frequently issued to government officials, including the Janissary Agha, to prevent the construction of these establishments, which were described as “gathering places for sinful people,” and to punish those who contravened this order.³¹ In this manner, the Ottomans were endeavoring to preserve and maintain social order.

One of the key concerns of the Ottoman Empire was to guarantee social stability by ensuring the safe execution of non-Muslim ceremonies among its *tebaa*. In order to achieve this, as Stephen Gerlach and Reinhold Lubenau also stated, non-Muslims would request the protection of the Janissary Agha during these ceremonies.³² In addition to their religious ceremonies, non-Muslims also resorted to the same method for security purposes during their weddings. At the time of the wedding, upon the request by a non-Muslim, a guardian was assigned by the Janissary Agha for those in Istanbul and by the *Bostancıbaşı* for those in the neighboring regions for a specified daily fee, and these people would be on duty until the ceremony was over. In the event of any misconduct by a "prohibitor" officer, responsibility was attributed to their direct superiors. Therefore, the responsibility of the Janissary Aghas was to ensure that no officers engaged in any illicit activities or caused problems by requesting additional funds.³³

It is a well-documented fact that the Janissaries also served as security personnel for ambassadors, delegations, and their respective

³⁰ BOA, A.{DVNSMHM.d., 138/759, Evasıt L. 1144 (April 1732).

³¹ *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat II*, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 1998), p.390-391; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, ed. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2015), v.I, pp.358-360; Ahmed Refik, *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*, (İstanbul: Kitabevi, 2020), p.461.

³² Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, Translation: Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, p.675; Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi; Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, Translation: Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yay., 2012), p.244.

³³ *İstanbul Ahkâm Defterleri, Sosyal Hayat*, v.II, pp.189-190, 198-199.

residences.³⁴ The Janissary Aghas were responsible for ensuring the security of individuals of great importance for such inter-state relations. In his diary, Reinhold Lubenau, who was part of the Austrian embassy delegation sent to the Ottoman Empire in 1587, also mentioned about this procedure. Lubenau noted that if someone requested a janissary for security, it was immediately assigned. Indeed, he himself took a janissary with him during his Anatolian tour, and they were able to travel in relative comfort thanks to this new soldier, who had been assigned by the Janissary Agha.³⁵

Although the state took considerable measures to guarantee the protection of these guests, the janissary leaders were sometimes warned by the administration in response to the misdeeds of their soldiers. As a case in point, the incident that occurred in the neighborhood of Büyükdere, where the Russian Ambassador Baron de Strogonoff was residing in the early 19th century, provides an illustrative exemplar of this problem. A group of approximately fifty *yamak* (castle soldiers) armed with guns in the neighborhood of Büyükdere made aggressive outbursts in the vicinity of Strogonoff's residence, attacked the janissaries who attempted to prevent them, wounded one of them in the head, and even fire the guns. The ambassador, profoundly distressed by these incidents, documented his concerns in a statement conveyed through his interpreter to the relevant administrative authorities. The Grand Vizier, in his report, conveyed the matter to Sultan Mahmud II and stated that the necessary measures had been taken, that the ambassadors were guests of the state, and that the Janissary Agha had been warned on Wednesday when he came to the Sublime Porte to prevent such incidents against them and to prevent it from happening again. Sultan Mahmud, however, was displeased with the contents of both the envoy's complaint and the grand vizier's response. Emphasizing the ineffectiveness of the Janissaries in such incidents and the disgraceful nature of these events in the presence of the envoys, he ordered the Janissary Agha

³⁴ Abdulkasim Gül, *Yeniçeriliğin Tarihi*, (Istanbul: Küre Yay., 2022), v.I, pp.247-248.

³⁵ Reinhold Lubenau *Seyahatnamesi*, pp.362-363.

to be warned once more³⁶. Grand Vizier indicated that the demands had been met³⁷.

Order and Cleanliness in the Capital

The Janissary Aghas dedicated a significant portion of their time to the neutralization of the elements that disrupted the established order, as well as the order of the city. Fires were undoubtedly one of the most significant disruptions to the established order in Istanbul. While the Janissaries played an instrumental role in extinguishing the fires, the Janissary Agha, the most authoritative figure in the Corps, also assumed significant responsibility in this regard. This endeavor also captured the interest of foreigners in the city.

Indeed, Stephan Gerlach and Domenico Hierosolimitano document that when a fire broke out in Istanbul, the Janissary Agha would promptly assemble the soldiers and proceed to extinguish it.³⁸ Additionally, Salomon Schweigger observed in his writings that the Janissaries were responsible for preventing looting during fire oversight.³⁹ Pavel Artemyevich Levashev observed that the Janissary Agha kept a constant watch over fires, monitoring them day and night from the tower situated within the courtyard of his palace.⁴⁰

The precise date when exactly the Janissary Agha first began to oversee the extinguishing of fires is not known. It is, nevertheless, rumored that this practice became a custom after the Janissary Agha Karagöz Agha went to the fire that broke out as a result of a lightning strike at the Baruthane in Galata in 1501 and supervised the extinguishing of the fire.⁴¹ In recognition of their invaluable contributions

³⁶ BOA, HAT, 1164/46058, no date; HAT, 1164/46058A, no date, BOA, HAT, 1164/46058B, no date.

³⁷ BOA, HAT, 1164/46047, no date.

³⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, p.570; Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, pp.101-102.

³⁹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, Translation: Türkis Noyan, (Istanbul: Kitap Yay., 2004), p.103.

⁴⁰ *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul: Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, Translation: İlyas Kemaloğlu (Kamalov) – Eduard Khusainov, (Istanbul: Yeditepe Yay., 2012), p.44.

⁴¹ *Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân (H.616-929 / M. 1219-1519) İnceleme-Metin*, Translation/Criticism: Hüseyin Oğuz, (Master

to the field of firefighting, the administration has bestowed praise upon the representatives of this authority, who have been serving since the earliest times⁴². To illustrate, the Janissary Agha, whose hands were burned during the extinguishing of the fire that broke out in the summer of 1762, which spread over a vast area and lasted for thirty hours, was commended for his actions by being presented with a *hilat* in the presence of the grand vizier.⁴³

As evidenced by the surviving accounts, some of the Janissary Aghas survived the ordeal with minor injuries.⁴⁴ However, there were also instances where Janissary Aghas lost their lives during the incident. To illustrate, on November 6, 1806, a Janissary Agha who was involved in extinguishing a fire that originated in the residence of Şeyh-zade, situated in close proximity to the Molla Aşkî Mosque, and subsequently spread to the surrounding area, perished when the wall of a burning house collapsed upon him.⁴⁵

The fires in Istanbul resulted in the termination of the duties of several Janissary Aghas⁴⁶. The first and arguably most notable instance of this occurred in 1569. The fire originated in the residential

Dissertation) Marmara University Institute of Turkic Studies, 2013, p.131; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, (Istanbul: Türkiye Yay., 1971), v.I, p.410.

⁴² Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, ed. Mesut Aydınar, (Istanbul: Kitabevi, 2007), p.249; Mustafa Cezar, "Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, 1963, p.356; Ahmet Tekin, *Ottoman Istanbul in Flames: City Conflagrations, Governance and Society in The Early Modern Period*, (Istanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), p.66.

⁴³ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, ed. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, (Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), pp.1075-1076; Ahmed Vâsıf Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı, 1166-1188 /1752-1774, yay. ed. Nevzat Sağlam, (Ankara: TTK, 2020), p.230; Şemdanizade, v.II, p.48; Cezar, "Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", p.361.

⁴⁴ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/1660-1729)*, eds. Abdülkadir Özcan et al, Istanbul: Klasik Yay., 2013.p.1185; Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'it-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) *Tahlil ve Tenkidi Metni*, ed. Mustafa Öksüz, (Master Dissertation), Mimar Sinan Fine Arts University, 2009, p.342; *Subhî Tarihi*, p.249.

⁴⁵ Âsım Efendi Tarihi, v.I, p.387.

⁴⁶ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*: (inceleme metin, ed. Ziya Yılmaz), Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), p.930; Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârîh, p.163; *Târih-i Cevdet*, v.II/I, p.179.

neighborhood designated for the Jewish population. Due to illness, Cafer Agha, the Janissary Agha, was unable to supervise the fire, which was considered the most catastrophic in the 16th century. When the Janissaries, lacking a leader, exploited this opportunity to plunder, Cafer Agha was dismissed and replaced by Mirahur Siyavuş Agha.⁴⁷

In some instances, the dismissal of Janissary Aghas was due to the circulation of rumors alleging their involvement in deliberately starting and failing to extinguish fires. Indeed, during the frequent fires that broke out in 1752, rumors about the Hasan Agha, such as setting fires and failing to intervene in the fires, arose among the people and increased day by day.⁴⁸ Ultimately, Hasan Agha was called to the *Bâb-ı Âsafî* and subsequently dismissed due to these rumors [21 Şaban 1165 (4 June 1752)].⁴⁹ Interestingly, following his dismissal, the fires in Istanbul ceased, and the rumors disappeared.⁵⁰

The duty of the Janissary Agha was not limited to personally going to the scene of the fire and working to prevent damage and losses. The Janissary Agha was also responsible for investigating the causes of fires, implementing measures to prevent their recurrence, and issuing warnings to the relevant authorities.⁵¹ Furthermore, providing information regarding fires to the Sultan and the Grand Vizier also kept the Janissary Aghas occupied. The activities of the Janissary Aghas, who were frequently instructed about fires, were subject to close monitoring, particularly by the Sultan. Failure to fulfil their duties resulted in severe penalties.⁵²

Until the abolition of the Janissary Agha's position, these individuals served as enforcers of order within the city, particularly

⁴⁷ *Tarih-i Selânikî*, pp.76-77; Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, p.694; Tekin, *Ottoman Istanbul in Flames*, pp.71-72.

⁴⁸ *İzzî Tarihi*, p.926, 930; *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih*, p.163.

⁴⁹ *İzzî Tarihi*, p.930; *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih*, p.163.

⁵⁰ *İzzî Tarihi*, p.931; *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih*, p.163.

⁵¹ BOA, A.{DVNSMHM.d., 132/1020, Evail N. 1137 (May 1725).

⁵² BOA, Âmedî Kalemi (A.{AMD), 18/9, 1186 (1772-1773); *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, ed. Halil Sahillioğlu, (Istanbul: IRCICA, 2002), pp.5-6.

addressing deficiencies in municipal matters. An analysis of existing archival materials indicates that within this structure, they were also tasked with maintaining standards of cleanliness.⁵³ Prior to the establishment of the *Ihtisab Nezareti* (municipal administration) within the state apparatus, the responsibility for municipal duties had been assigned to specific units that were under the authority of qadi office. These units included the *Çöplük Subaşı* and *Çerçöp Subaşı* (litter warden), who were held responsible for ensuring the city's cleanliness.

Since they were also responsible for preventing the accumulation of garbage and the clogging of canals, it was created patrolling personnel within their organization, financed by an annual fee⁵⁴. Furthermore, junior janissaries were employed to clean the streets and their work was supervised by the Janissary Agha, Qadi, the Grand Vizier and even the Sultan⁵⁵. Despite efforts to maintain order, there were times when attention to cleanliness was neglected, resulting in the accumulation of garbage and animal carcasses in the streets or their improper disposal. In such cases, officials, including the qadi of Istanbul and eventually the Janissary Agha, were tasked with solving the problem.⁵⁶

The slaughter of animals in the city was another problem for the cleanliness and order of the city. Excluding the period of Eid al-Adha, the slaughtering of animals was prohibited in all areas of the walled city. However, designated areas in Yedikule and Edirnekapı were allocated for this purpose. When these rules were violated, the Janissary Agha was called upon to intervene and prevent the slaughter of animals within the city and to ensure that the rules were followed.⁵⁷

⁵³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, (Istanbul: İBB, 1995), p.905, 907.

⁵⁴ Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, p.906; Ayşe Pul, "Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol.XXIII, p. 218, 223.

⁵⁵ Pul, "Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı", p.222.

⁵⁶ BOA, A.DVNSMHM.d., 58/551, 17.Ş.993 (14 August 1585); *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225/M.1802-1810)*, Translation/Criticism: Mürsel Sarı-Ayhan Işık-Numan Yekeler, (Istanbul: İBB Kültür AŞ., 2019), p.114, 19.R.1218 (8 August 1803); *Istanbul Ahkam Defterleri, Ticaret Tarihi*, v.I, p.350; Önal, *Buyuruldu Mecmuası*, p.213; Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, v.II, p.909.

⁵⁷ BOA, A.{DVNSMHM.d., 58/272, 17.Ca.993 (17 May 1585); BOA, A.{DVNSMHM.d., 58/897, 8.L.993 (3 October 1585).

Another issue concerning the Janissary Agha regarding order was the sidewalks. Until 1826, when the *Ihtisap Nezareti* was established, the construction and repair of sidewalks was carried out by the “sidewalkers”, a complete organization of artisans with their chief *kethudas* and special architects.⁵⁸ The Janissary Aghas also took on the task of repairing Istanbul’s deteriorated sidewalks, as noted in the survey books prepared for the repairs. As noted in many of the survey books, the Janissary Aghas initiated the process by submitting a detailed report to the Porte on the routes of the sidewalks that had deteriorated, caused inconvenience to the public, and needed to be repaired.⁵⁹ In the following process, he was expected to appoint a bailiff or scribe with written orders and to ensure that the repair was properly completed.⁶⁰

The Janissary Aghas, served to eliminate problems that disturbed the order and damaged the structure. They acted together with various officers for this purpose. The most striking case in this regard is the one concerning the correction of damage to the historical walls of Istanbul⁶¹. For example, in 1722, the qadi of Istanbul, the Janissary Agha, the Building Chief, the Municipal Administrator and the Chief Architect of the city were asked to demolish the buildings built on the city walls from Ahırkapı to Yedikule, with the exception of those who had lived there for a long time, and to demolish the gardens and trees that had damaged the walls.⁶²

⁵⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, ed: Salih Özbaran, (Izmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1984), p.32.

⁵⁹ BOA, AE.SSLM.III, 107/6479, 11.Ra.1217 (12 June 1802); BOA, C.BLD, 77/3826, 3.M.1207 (21 May 1792); BOA, C.BLD, 79/3913, 20.C.1220, (15 September 1805); BOA, C.BLD, 27/1311, 8.N.1208 (9 April 1794); BOA, C.BLD, 77/3826, 3.M.1207 (21 May 1792); BOA, C.BLD, 49/2422, 20.S.1217 (22 June 1802); BOA, C.BLD, 67/3347, 22.Za.1218 (4 March 1804); BOA, C.BLD, 130/6476, 22.R.1211 (25 October 1796); BOA, C.BLD, 84/4168, 11.B.1211 (10 January 1797); BOA, C.BLD, 88/4374, 6.M.1219 (17 April 1804); C.BLD, 27/1313, 24.L.1220 (15 January 1806).

⁶⁰ BOA, C.BLD, 55/2710, 7.B.1200 (6 May 1786); C.BLD, 36/1763 4.M.1218 (26 April 1803); C.BLD, 68/3382, 13.Z.1218 (25 March 1804); C.BLD, 127/6316, 12.Ca.1235 (26 February 1820); C.BLD, 94/4652, 9.C.1237 (2 March 1822).

⁶¹ BOA, A.{DVNSMHM.d., 130/1129, Evasıt Ş. 1134 (June 1722); BOA, C.BLD, 94/4655, no date.

⁶² BOA, A.{DVNSMHM.d 130/1129, Evasıt Ş. 1134 (June 1722).

In addition, they have been held responsible by the state for the obligation to supervise the construction of buildings that are undergoing repair or reconstruction in order to prevent illegal interventions.⁶³ In addition, they were responsible for the repair and reconstruction of the town after exceptional events like the earthquake.⁶⁴ For example, the repair of the walls that were severely damaged in the 1509 Istanbul earthquake was completed in 1510 by architect Ali bin Abdullah, architect Bali and Mahmud under the supervision of Janissary Agha Yunus Agha.⁶⁵ Likewise, after the 1766 earthquake in Istanbul, the Janissary Agha was also among those who were assigned to demolish the heavily damaged buildings and prevent any harm to the people.⁶⁶

Enforcement and Inspection of Rules

In Istanbul, where diverse populations coexisted, a set of regulations was put in effect to ensure the maintenance of social order. One of these rules was related to clothing. Actually, while the Ottoman State did not initially intervene in dress codes, the expansion of borders and coexistence of diverse cultures led to the implementation of measures over time. From the perspective of maintaining social cohesion and order, it was sought to ensure that individuals dressed in accordance with cultural norms and religious traditions. These matters were subject to control and responsibility of the *ihtisab* agha.⁶⁷

In instances where this was not the case, the state sought to maintain order within society through the deployment of its officials,

⁶³ BOA, A.{DVNSMHM.d., 149/162, Evâil C.1155 (Ağustos1742); *Istanbul Mahkemesi* 97, 97/83, p.228-232, vr.55b-2, 8.S.1221; *İstanbul Ahkâm Defterleri*, Sosyal Hayat, v.I, p.129; *Asım Tarihi*, v.I, p.358-360.

⁶⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H.1179-1180/M.1765-1767)*, Translation/Criticism: Salih Kahrıman-Mümin Yıldıztaş, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019), p.153, vr.55-2, 14.Z.1179 (24 Mayıs 1766).

⁶⁵ Wiener Wolfgang Müller, *Istanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, Translation: Ülker Sayın, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001), pp.294-295.

⁶⁶ *İstanbul Mahkemesi* 25, p.153, 14.Z.1179 (24 May 1766).

⁶⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da İhtisab Müessesesi: (Yerel Yönetim)*, (İstanbul: Bilge Yay., 2006), pp.219-225.

particularly the Janissary Agha and his law enforcement mission.⁶⁸ For instance, on March 21, 1580, the qadi of Istanbul and the Janissary Agha were directed to issue a decree that Jews and Christians should refrain from wearing turbans in accordance with Muslim tradition and instead adopt hats as their headgear.⁶⁹ In the subsequent days, another edict was issued for the Janissary Agha.

This order warned him to enforce the rule of wearing red hats for Jews and black hats for Christians as it had been established during the reign of Mehmed the Conqueror. Additionally, the order prohibited Jews and Christians from wearing veils and walking around in the mentioned clothing.⁷⁰ As evidenced by these examples, the administration sought to address the issue by involving the Janissary Aghas in the matter⁷¹. Of course, state's emphasis on maintaining order with regard to modes of dress was also relevant in the case of Muslims. When the available records are analyzed, it is seen that there was a great sensitivity especially regarding the dress of Muslim women. For example, during the earlier part of the eighteenth century, the state prohibited the wearing of the showy abaya, a form of dress traditionally associated with Muslim women. This prohibition was justified on the grounds that the abaya violated religious rules, disturbed the peace within the family unit, and led to instances of marital dissolution. In order to prevent the production and wearing of these garments by women, orders were issued to high-ranking state officials, particularly the Janissary Agha.⁷²

Another factor that must be considered in maintaining social order is the consumption of alcohol by non-Muslims. The non-Muslim

⁶⁸ Rahmi Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, (Ankara: Birleşik Yay., 2014), p.62, 66.

⁶⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 39/525, 4.S.988 (21 March 1580).

⁷⁰ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 39/556, 7.S.988 (25 March 1580); Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı*, pp.62-63.

⁷¹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 133/65, Evahir.S.1138 (October-November 1725); BOA, AE. SAMD.III, 222/21414, 18.Ra.1143 (1 October 1730); Ahmed Refik, *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*, pp.297, 395-396.

⁷² BOA, A.{DVNSMHHM.d., 133/812, Evail L. 1138 (June 1726); *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151/M.1726-1738)*, (İstanbul: İSAM, 2010), pp.97-99, L.1138; Ahmed Refik, *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*, pp.299-301.

population was permitted to consume alcohol, provided that they abided by the regulations set by the Sharia and customary laws. This also applied to the transportation of alcoholic beverages and substances used to produce them to their residences. Consequently, while these individuals were transporting the items through the city gates and within the city, they were granted permits by the state in exchange for taxes or services. The Janissary Aghas were instructed to prevent any opposition or interference by the military personnel during the transportation of the related materials.⁷³

The authorization documents permitting the individuals to transport liquor within the city were issued by the finance ministry or the *divan-ı hümayûn* (imperial council). Upon a modification of the authority responsible for issuing these papers, the individuals in charge of the city's order were accordingly notified.⁷⁴ For instance, in 1734, the Janissary Agha was informed that henceforth, the orders on alcohol would be written from the *divan-ı hümayûn* and those who had permits from the finance department should not be allowed to transport.⁷⁵

One area in which the Ottoman Empire permitted non-Muslim populations to operate freely within the constraints of sharia and customary law was that of inns and taverns. As all studies on this subject demonstrate, non-Muslims were permitted to establish and operate taverns, provided that they paid taxes and followed the regulations related to production and consumption.⁷⁶ These regulations included the prohibition of opening a tavern in close proximity to

⁷³ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 131/1353, 20.B.1136; BOA, A.{DVNSMHHM.d., 138/566, 29.C.1144; BOA, A.{DVNSMHHM.d., 140/1237, 10.Za.1147; BOA, A.{DVNSMHHM.d., 149/177, 10.C.1155; BOA, A.{DVNSMHHM.d., 149/254, 29.Ş.1155; İE.HR, 11/1098, 29.Z.1135; *İstanbul Kadi Sicilleri: Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H.1137-1138/M.1724-1725)*, Translation/Criticism: Hüseyin Kılıç-Salih Kahriman, (Istanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019), p.385, vr.68b-3, Evasıt Za.1137 (June 1725); p.398, vr.71b-1, 5.B.1137 (20 March 1725); p.403, vr.72b-3, 2.Ş.1138 (5 April 1726).

⁷⁴ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 140/1, Evail Ra. 1147 (August 1734); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 140/2, Evail Ra. 1147 (August 1734); A.{DVNSMHHM.d., 140/3, Evail Ra. 1147 (August 1734).

⁷⁵ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 140/478, Evail Ra. 1147 (August 1734).

⁷⁶ İhsan Erdiñçli, *Keyif, Günah ve Suç Arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*, (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2021), p.61, 108, 115; pp. 214-215.

Islamic shrines, the provision of services on non-religious days, closure during periods of mobilization, limitation of hours of operation, prohibition of late-night hours, and restriction of sales to Muslims.⁷⁷

A significant source of revenue for the Janissary Agha's office is the fee charged for supervisory services provided in relation to taverns⁷⁸. In addition to their supervisory role, the Janissary Aghas were responsible for implementing decisions regarding taverns and for resolving any disturbances related to them⁷⁹. For example, the emergence of taverns outside Ayakapı led to the proliferation of knife-wielding drunken individuals who harassed women and held excessive, drunken celebrations on prayer mats in mosque courtyards, which resulted in the mosque becoming unusable for prayer. Consequently, the Janissary Agha was ordered to immediately close these taverns in the area⁸⁰.

In addition to his other duties, the Janissary Agha was obliged to investigate complaints regarding taverns and determine whether any laws had been violated. Indeed, in the early nineteenth century, when residents of the neighborhoods of Ebubekir Pasha, Davud Pasha, Hekimoğlu Ali Pasha, Katip Müslühiddin, Sormagir, and Hacı Timur complained about the opening of taverns in Yenimahalle, where non-Muslims lived, a significant investigation was initiated,

⁷⁷ Erdinçli, *Keyif, Günah ve Suç Arasında*, p.172-173; Derviş Tuğrul Koyuncu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği*, (Ph.d., Dissertation), Marmara University Institute of Social Sciences, 2019, pp.43-44.

⁷⁸ The tavern fees occasionally caused difficulties for the Janissary Aghas. This issue was so controversial that in 1654, when the Janissary Agha Kenan Pasha attempted to intervene against some Sipahi who were caught drinking duhan while on patrol, he met with strong opposition from the senior members of this group. They sent a message to Kenan Pasha and told him that he did not intervene in the taverns and boozehouses because of the money he received, and that drunken shout filled the air as a result. What's more, they threatened him, stating that if he interfered with them again, they would resort to further actions that would cause trouble. Despite his anger, Kenan Pasha was forced to accept the situation. For further details, refer to *Târih-i Na'îmâ*, p.1552; Koyuncu, *Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi*, p.62.

⁷⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 48/968, 19.S.991 (14 March 1583); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 58/834, 17.N.993 (12 September 1585); A.{DVNSMHHM.d., 73/765, 6.Z.1003 (12 August 1595); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 73/767, 4.Z.1003 (10 August 1595).

⁸⁰ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 73/767, 4.Z.1003 (10 August 1595).

and comprehensive information was requested from the Janissary Agha. Ultimately, it was revealed that the tavern known as *Nikolay Koltuğu*, which had been the subject of local complaints, was officially registered in the financial records maintained by the *Hazine-i Amire*. However, it was discovered that seven to eight other taverns were operating without the necessary permits. Eventually, the taverns and *koltuks* (smaller taverns) belonging Mebto and Vasil were closed down, while *Nikolay Koltuğu* was left untouched since it had a license and no harm for Muslim community. The Janissary Agha was ordered to implement this decision⁸¹. As these alcohol establishments, which were predominantly owned by Greeks and Armenians, were subject to taxation by the state, they were all documented in the official ledger, known as the *Başmuhasebe* (Chief Accounting Office). The 1807 application for the renewal of the decree on such places shows that these taverns and sherbet houses were investigated by the Janissary Agha and registered in the Chief Accounting Office with his decree⁸².

Regulation and Control of Basic Consumer Goods in Istanbul

One of the primary responsibilities of the Janissary Aghas in Istanbul was to prevent shortages and ensure the population's access to essential goods and services. In this context, the Janissary Aghas, appointed by the state as law enforcers, were obliged to undertake a significant mission to guarantee that the inhabitants of the city had access to the basic consumer goods that were essential for their daily lives. The initial objective is

Image II: Janissary Agha
Brown University Library Collections

⁸¹ BOA, C.BLD, 57/2819, 18.B.1221 (1 October 1806); Koyuncu, *Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi*, pp.82-83.

⁸² BOA, C.BLD, 15/735, 12.C.1222 (17 August 1807).

determining the *narh*. The term “*narh*” can be defined as a maximum and minimum price set by the state for a given product, with due consideration given to the rights of both the buyer and the seller. In order to determine the *narh*, a council was formed in the presence of the qadi, and negotiations were held with the relevant actors for the product which was to be priced⁸³. The Janissary Agha was also held responsible for the price of meat, and it was customary for the agha to be present at the council when determining the price of lamb to be slaughtered, particularly on the day of *Hıdırellez*⁸⁴.

The responsibilities of the Janissary Agha extended beyond the determination of the *narh* for meat. The council, which determined the prices, frequently conducted inspections of the bazaars and markets with the objective of maintaining order. The Janissary Agha was a regular companion of the Grand Vizier during these inspections, accompanied by numerous other officials, including the *subaşı*, *çavuşbaşı*, and the qadi of Istanbul⁸⁵. In accordance with established custom, the grand vizier, who was the sole decision-maker during the inspection, would pose questions to the relevant individuals in the group. When butcher shops were inspected, the Janissary Agha was held accountable for the quantity and quality of the meat in the instance of a negative outcome⁸⁶. In addition to the supervisory role, as evidenced in the following sources, when it was determined that the shopkeepers did not comply with the sales prices, orders were issued to the Janissary Agha, the designated rule enforcer, with the objective of preventing the public from being exploited⁸⁷.

In addition to his other duties, the Janissary Agha was responsible for overseeing the grain situation. While the ready availability of basic foodstuffs to the people of Istanbul was of great consequence, extraordinary circumstances disrupted this process. In the event of

⁸³ Halil Sahillioğlu, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1967, vol.1, p.38; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulamaları”, *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi*, 2005, p.158.

⁸⁴ *İstanbul Mahkemesi* 97, p.455, vr.123a-2, 9.R.1224 (24 May 1809).

⁸⁵ *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, p.27; Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, pp.141-321.

⁸⁶ *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, p.27; Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilatı*, p.141.

⁸⁷ *İstanbul Mahkemesi* 97, pp.237-238, vr.58a-1, 19.S.1221 (8 May 1806).

famine resulting from for example military campaigns, the administration was faced with the significant challenge of ensuring the population's access to foodstuffs, particularly grain. According to archival documents, the Janissary Aghas, as customary officers of Istanbul, were responsible for finding solutions to overcome this difficult situation, especially in times of food shortage. They undertook a great deal of work in providing these basic food sources for the city⁸⁸.

Not only the transportation of grain to the city but also its preservation in the city was one of the primary concerns of the Janissary Aghas. They were held responsible at a time when grain was transported from the Mediterranean and Black Sea to Istanbul via the city walls in boats or on horseback. The edict was issued with the objective of preventing the smuggling of flour to the bakeries situated outside the city walls in quantities exceeding their permitted rations, as well as to halt the illicit trafficking of agricultural products, whether overtly or covertly. They were also ordered to arrest and imprison whoever was involved in this smuggling, to strongly warn the police officers, i.e., officers, at the castle gates, and to be vigilant in this regard himself⁸⁹.

In one instance, a Janissary Agha was even dismissed due to his inability to enforce the official order regarding grain. Indeed, in 1758 Ramadan, a measure was taken to prevent rice shortages in Sha'ban, it was decided that everyone could only have two *vukiyya* (a type of Ottoman weight measure) each. However, at the beginning of Sha'ban, some women gathered at a non-Muslim rice shop, threatened the owner with knives, kidnapped him, and began looting. Upon hearing the news, the Janissary Aga Nalband Mehmed Pasha went to the shop to prevent the situation from escalating. However, when the women attacked the Aga Pasha with curses and kidnapped him, the disgraced Aga Pasha was dismissed from his post⁹⁰.

⁸⁸ BOA, A.{DVNSMHHM.d., 23/407, 8.Ş.981 (3 December 1573); BOA, A.{DVNSMHHM.d., 23/408, 8.Ş.981 (3 December 1573).

⁸⁹ Önal, *Buyuruldu Mecmuası*, p.141.

⁹⁰ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'it-Tevârih, v.II.A, p.16.

Another concern for the Janissary Aghas was the maintenance of order with regard to the supply and price of meat in Istanbul. In particular, when the process of bringing animals to the city for slaughter was disrupted or there were any irregularities in the butchers, the Janissary Agha was held responsible for resolving the issue⁹¹. In addition, the Janissary Agha was, on occasion, tasked with the responsibility of formulating solutions to address periods of meat shortages. For instance, in 1736, the severe winter conditions resulted in the inability to transport sheep from Rumelia to the city, leading to a notable decline in the meat supply. In response, the Janissary Agha Abdullah Agha initiated action by issuing an order to all officials in Çorlu, Saray, Bergos, Baba-yı atik, and Hayrabolu, directing them to address the needs of the Albanian drovers who spent the winter near Istanbul⁹².

The available evidence suggests that, as was the case with grain, the Janissary Aghas were expected to provide a solution in instances where the firewood problem occurred. For example, in June 1583, following the illicit unloading of wood material from vessels that had sailed through the Black Sea, a shortage of timber occurred in the city. The Janissary Agha was consequently charged with ensuring the delivery of the wood to the pier in full amount, by placing men in specific locations along the route⁹³.

Tradesman Control

As can be seen in many of the above-mentioned issues and related examples, the Janissary Aghas were dedicated to serving the order of Istanbul and promoting the well-being of its people. In addition to these responsibilities, perhaps the most striking one is their role in monitoring the activities of tradesmen. Artisan groups, which were formed by people who practiced the same profession and art, constituted an integral part of the social structure of the Ottoman Empire.

⁹¹ BOA, A.{DVNSMHM.d., 66/253; BOA, A.{DVNSMHM.d., 138/793, Evahir.L.1144 (April 1732).

⁹² BOA, A.{DVNSMHM.d., 142/323, Evahir.L.1148 (March 1736).

⁹³ BOA, A.{DVNSMHM.d., 49/282, 13.Ca.991 (4 June 1583).

Over time, these groups evolved into a distinct social entity, characterized by their own organizational structure, rules, and principles. Within their respective organizations, numerous administrators were appointed, including the sheikh, assistant *yiğitbaşı* (foreman), viceroy, chamberlain who were entrusted with the responsibility of overseeing their respective orders. Some tradesmen groups even had administrators who were specifically designated for their particular line of work. In addition to these administrators, Muslims and non-Muslims established a system of self-regulation to ensure that the professions they practiced together were not prejudiced, that the quality of production was not disrupted, that competition was fair, and that unqualified individuals were not allowed to enter the professions⁹⁴.

From the eighteenth century, the Janissary Aghas also acquired authority over the guilds, which practiced their professions under the supervision of the Qadis and Grand Viziers and under the control of their subordinate officials⁹⁵. The Agha's office was even present at meetings where guild rules were established by mutual guarantees between guild members,⁹⁶ and copies of the guarantee registers created at these meetings were kept in the Agha's office for reference when needed⁹⁷. Imperial decrees issued to guilds, renewals of contracts upon membership, and permits granted for the opening of new shops were also notified to the Janissary Aghas⁹⁸. The Janissary Aghas were engaged in matters of interest to the guilds, such as appeals to higher authorities to address issues that harmed their trade or to resolve disputes within the framework of the law. They were

⁹⁴ *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, ed: Ahmet Kal'a, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 1988), v.1, p.114, 118.

⁹⁵ İpşirli, "Payitaht İstanbul'un İdaresi", pp.72-73.

⁹⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Translation/Criticism: Ayhan Işık-Esra Yıldız, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019), pp.367-368, vr.61a-2, G.Ca.1217 (30 August 1802).

⁹⁷ For the registers of butchers, tanners, and candle makers inside and around *suriçi*, a copy of which was delivered to the janissary agha in the first half of the 18th century, see. *İstanbul Mahkemesi* 24, pp.347-351, 5.N.1140 (15 April 1728); pp.354-362, 7.N.1140 (17 April 1728).

⁹⁸ *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi*, v.II, pp.162-163, 299-300.

involved in matters such as investigating complaints,⁹⁹ summoning defendants when cases were brought before the assemblies¹⁰⁰.

The primary duty of the Janissary Aghas over the guilds was to ensure the enforcement of the law. They worked to resolve issues when unqualified or unsponsored individuals infiltrated guilds,¹⁰¹ disputes arose between members,¹⁰² or unjust actions were taken against guilds¹⁰³. In order to maintain public order, the state sought to control the guilds through regulations and frequent inspections. One of the officials assigned to deal with disturbances was the Janissary Agha¹⁰⁴. When the state banned the production of certain items, it was the job of the Agha to notify the guild involved and secure their agreement to cease production¹⁰⁵. The Janissary Agha was also called in when it came to dealing with street vendors who violated public order¹⁰⁶.

A specific guild among tradesmen that was of particular concern to the Janissary Agha was the butchers. The Janissary Agha was undoubtedly responsible for ensuring the smooth management of processes such as the supply of meat for the city, its fair distribution, slaughter at designated locations, and sale in compliance with price controls to prevent public dissatisfaction. Therefore, one of the most significant challenges requiring continual attention from the Janissary Agha was the issue of tradesmen engaged in the sale of meat

⁹⁹ *İstanbul Mahkemesi* 25, pp.426-427, G.Za.1179 (11 April 1766).

¹⁰⁰ *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi*, v.II, pp.152-153, 239.

¹⁰¹ *İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H.1222-1223/M.1807-1809)*, Translation/Criticism: Salih Kahriman-Yılmaz Karaca, İstanbul 2019, p.283-284, 3.Ra.1223 (29 April 1808); *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi*, v.II, pp.265-266.

¹⁰² *İstanbul Mahkemesi* 25, pp.215-216, Selh.M.1180 (8 June 1766); p.321, 9.R.1180 (14 September 1766); Nejdett Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001), p.39; Önal, *Buyuruldu Mecmuası*, pp.189-190.

¹⁰³ *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi II*, p.37-38; *İstanbul Ahkâm Defterleri, Ticaret Tarihi*, v.I, pp.309-312.

¹⁰⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri: Kartal Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H.1128-1133/M.1716-1721)*, Translation/Criticism: Rasim Erol-Sabri Atay, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019), pp.234-235, vr.64b.

¹⁰⁵ *İstanbul Mahkemesi* 24, p.190, 24, 27.Za.1138 (27 July 1726).

¹⁰⁶ BOA, A.{DVNSMHM.d., 140/473, 10.Ra.1147 (10 August 1734); BOA, C.ZB, 31/1544, 9.Za.1147 (2 April 1735).

and meat products. As evidenced by numerous decrees addressed to the agha, there were frequent violations of regulations pertaining to the transportation of livestock to Istanbul, their slaughter at state-designated facilities (salhâne), and their distribution to designated locations¹⁰⁷. The Janissary Agha was also responsible for monitoring butchers to ensure fair trade standards¹⁰⁸ and adherence to price controls¹⁰⁹.

Slaughtering animals in Istanbul was also critical subject for maintaining order and ensuring cleanliness in the city. Slaughterhouses built for this purpose were recorded in registers with their locations and subjected to the same regulations as tradesmen's shops. Nevertheless, despite the absolute prohibition of animal slaughter outside these facilities, some tradesmen violated the rules by establishing new slaughter sites or relocating existing ones. Such practices had a disruptive effect on urban order and had a negative impact on tanners who processed the skins of slaughtered animals, candle makers who used the fats, and foundations that levied taxes on related activities. Consequently, the state intervened to maintain the slaughterhouse system, issuing joint orders to the Janissary Agha, *Voyvodas* and judges¹¹⁰.

As illustrated by the provided examples, from the 18th century onwards, the Janissary Agha assumed the role of an authority charged with the supervision of regulations for tradesmen, the maintenance of order, the implementation of penalties, and even the administration of taxation¹¹¹. This authority even became so significant that, in

¹⁰⁷ *Istanbul Mahkemesi* 25, pp.365-366, 15.Ca.1180 (19 October 1766); *İstanbul Kadı Sicilleri: Bab Mahkemesi* 197 Numaralı Sicil (H.1222-1223/M.1807-1809), Translation/Criticism: Nedim Pakırdağ-Abdullah Sivridağ, (Istanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019), pp.330-331, 14.L.1162 (27 September 1749); *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi*, v.II, pp.191-196.

¹⁰⁸ *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi*, v.II, p.62. For the same intervention to be made on the tradesmen who mix dried pears and fig leaves with tobacco, see. BOA, İE.DH., 30/2710.

¹⁰⁹ *Istanbul Mahkemesi* 97, pp.237-238, 19.S.1221 (8 May 1806).

¹¹⁰ *Galata Mahkemesi* 25, pp.382-383, G.Z.1137 (11 August 1725); *Istanbul Mahkemesi* 24, pp.328-329, 29.L.1138 (30 June 1726); *İstanbul Ahkâm Defterleri, Esnaf Tarihi* II, p.161.

¹¹¹ BOA, AE.SMHD.I, 11/724, 10.C.1151 (25 September 1738); *Istanbul Mahkemesi* 24, pp.136-137, G.Za.1138 (1 June 1726); *Istanbul Mahkemesi* 94, pp.427-428, 3.C.1223 (27 June 1808); *Istanbul Mahkemesi* 97, pp.434-435, 6.M.1224 (21 June 1809).

discussions establishing the rules for the Guild of Stonecutters, the guild itself submitted a request that no individual other than the Janissary Agha should interfere in their affairs¹¹².

Conclusion

The primary responsibility of the Janissary Agha, the most senior among all Aghas in the Ottoman Empire, was undoubtedly the governance of the most esteemed military unit. However, the responsibilities of the Janissary Agha extended beyond the administration of the Janissary Corps. Indeed, his responsibilities included a role of the customary officer in Istanbul, too. Considering the density of the population in Istanbul, the Janissary Aghas, always on the alert, made significant efforts to neutralize potential threats by conducting patrols with the soldiers under their command.

In addition to their routine patrols for the maintenance of public order in the city, they were also responsible for addressing issues that posed a potential threat to the stability of the city. As a law enforcement agency, their objective was to identify and remove from the city any individuals who had committed theft, were involved in minor criminal activities, or were engaged in activities that were in opposition to the state. Their mission, in short, was to maintain peace and order within the city.

It was not only those who had been convicted of criminal offenses but also those who had the potential to commit crimes were to be expelled from the city. In this context, the Janissary Aghas were responsible for addressing a number of challenges, including the prevention of the accumulation of non-sponsored and single populations in the city, which posed a threat to security and city resources. Additionally, they were obliged to maintain control over the locations where these individuals lived and to prevent the establishment of new settlements.

The demographic and cultural diversity of Istanbul imposed an additional responsibility on the Aghas. They were assigned the task

¹¹² Yüksel Çelik – Murat Uluskan, “İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)”, XVI. *Türk Tarih Kongresi*, VI (2010), p.241.

of appointing officials to ensure the security of non-Muslim ceremonies and to prevent any misconduct. Furthermore, they were also held accountable by the administration for any wrongdoing by their soldiers, who were responsible for the security of ambassadors. The Janissary Aghas dedicated a significant amount of time and effort to the elimination of disruptive elements within the city, as well as to the maintenance of order.

In order to maintain order in Istanbul, the Janissary Agha was also responsible for certain municipal duties. Such responsibilities included the removal of elements that could potentially damage the city walls, the repair of deteriorated structures, and the construction of new buildings in a way that would be harmonious with the existing urban fabric. The Janissary Aghas were also required to prevent the accumulation of garbage and animal carcasses in the city, ensure their proper disposal in designated locations, and oversee the repairment of deteriorated sidewalks.

The Janissary Aghas, who were also responsible for establishing and enforcing price controls, made significant efforts to prevent any potential famine in the city and to guarantee the availability of essential consumer goods. The responsibilities of the Janissary Aghas extended beyond the consumer aspect. They also held significant authority over the tradesmen who produced or sold the commodities. To maintain quality standards and prevent exploitation, they participated in the assemblies where regulations were formulated and served as the enforcers of these laws.

Surely, among the Janissary Aghas who held this position for more than four hundred years, there were some who failed to fulfill their obligations or abused their authority. Some of them were even proven to have committed criminal acts. Nevertheless, the administration repeatedly warned the officers in charge of maintaining order in Istanbul to address the challenges that threatened the city's stability and public safety. Those who were convicted or found to have engaged in misconduct were promptly removed from their posts.

Nevertheless, it is also noteworthy that over the course of their service, the Janissary Aghas, in accordance with the authority they had been granted, endeavored tirelessly to prevent or resolve the

challenges that emerged in the city. They fulfilled a crucial role with the soldiers under their command, operating within the framework of the city's order. While doing their job, they were dedicated to serving Istanbul and its inhabitants, acting as the city's customary officers.

GENİŞ ÖZET

Yeniçeri ağası, Sultan I. Murad döneminde ordunun nefer ihtiyacının karşılanması için kurulan Yeniçeri Ocağı'nın lideridir. Yeniçeri Ocağı'nın zamanla artan prestiji liderlerinin rütbesine de yansımış ve yeniçeri ağalığı Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Nitekim Kapıkulu Ocakları içerisindeki her ocağın bir ağası bulunmasına rağmen, Yeniçeri Ocağı'nınki hepsinden ayrı tutulmuştur. Diğerlerinin aksine idarî ve askerî birçok meselede söz ve yetki sahibi olmuşlardır. Hatta Fatih Sultan Mehmed devrinde hazırlandığı ifade edilen *Kanunname-i Ali Osman*'da "sair ağalardan büyüktür" cümlesi ile makamın mahiyeti ortaya konmuştur.

Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî teşkilatında hayli sorumluluk üstlenmiş olan yeniçeri ağasının bir başka önemli misyonu da İstanbul'a dairdir. Osmanlı tarafından fethedildikten sonra yüzyıllarca imparatorluğa başkentlik yapan ve konumundan dolayı ticaretin merkezi olan İstanbul gibi aktif ve yoğun bir şehrin asayiş ve düzeninin daim korunması devletin üzerinde ihtimamla durduğu meselelerdendir. Bunun için de devlet üst düzey memurlarını şehrin asayiş ve düzenine hizmetkâr kılmış, İstanbul'un idaresini ikiye ayırarak şer'î meselelerde İstanbul kadısı ve Rumeli kazaskerini örfî konularda da sadrazam ve yeniçeri ağasını en yetkili kişiler olarak tayin etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin başkentinin asayiş ve düzeni konusunda önemli bir göreve sahip yeniçeri ağaları, İstanbul gibi kalabalık ve aktif bir şehir için daima teyakkuz halinde olmuşlardır. Bilhassa şehirde asayiş ve düzene aykırı herhangi bir durum yaşanmaması veya var olan olumsuzluğun bertarafı için devriye gezmeleri ya da başka bir deyişle kola çıkmaları, bir kaide şeklinde yer etmiştir. Ayrıca söz konusu şehrin asayiş olduğundan bunun için sorun teşkil eden ya da etme ihtimali olan meselelerle ayrıca ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda suça karışan ya da karışma ihtimali bulunan, güvenliği ve nizamı tehdit eden bu kişilerin tespiti, yakalanmaları ve şehirden çıkarılmalarında görev icra etmişlerdir. Yine asayiş bağlamında bakıldığında Gayrimüslimlerin merasimlerinde güvenliğin sağlanması için yasakçı tayin edilmesi ve bunların

suiistimalde bulunmasının önlenmesinde misyon üstlenmişlerdir. Ayrıca elçilerin güvenliklerinden sorumlu olan ve bunun için askerlerini görevlendiren yeniçeri ağaları, neferlerinin hataları karşısında yönetimin uyarılarına maruz kalmışlardır.

Şehrin asayiş ve nizamına dair yeniçeri ağalarını meşgul eden bir başka mesele ise yangınlar olmuştur. Nitekim buradaki görevi sadece yangın mahalline bizatihi giderek zararın ve kayıpların önüne geçilmesi için çalışmalarda bulunmak değildir. Yangınların sebeplerini araştırmak, tekrarının yaşanmaması için önlemler almak ve bu konuda gerekli rütbelileri uyarmak da yeniçeri ağasının mesuliyetinden olmuştur. İstanbul'da nizamı sağlama adına bazı beledi vazifeler de yeniçeri ağasının uhdesine bırakılmıştır. Bunların başında İstanbul'un surlarına zarar verecek unsurların bertarafı, harabe yapıların tamiri ve yeni binaların şehrin dokusuna uyacak şekilde yapılmasını sağlama sayılabilir. Çöplerin ve hayvan ölülerinin şehir içerisinde birikmesini önleme, bunların belirlenmiş yerlere dökülmesini sağlama, bozulan kaldırımları tamir etme de yeniçeri ağalarının görevlerinden olmuştur. Yine narhın belirlenmesi ve uygulanmasında misyon üstlenen yeniçeri ağaları herhangi bir sebepten şehirde oluşabilecek kıtlık vakalarının engellenmesi ve halkın temel tüketim maddelerine ulaşması için büyük gayret göstermişlerdir. Yeniçeri ağalarının vazifesi tüketici cihetiyle sınırlı kalmamış metai üreten ya da satan esnaf üzerinde büyük yetki sahibi olmuşlardır. Üretimde kalitenin korunması, üretici veya satıcı statüsündekilerin mağdur olmaması adına nizamnamelerin düzenlendiği meclislerde hazır bulunup, bu kanunların uygulayıcısı olarak hizmet etmişlerdir.

İstanbul'da nizam bağlamında yeniçeri ağalarının üstlendiği sorumluluk bahsi geçen konularla sınırlı kalmamış, şehrin çok uluslu yapısı da ona bazı görevler getirmiştir. Zira birbirinden farklı unsurların bir arada yaşadığı İstanbul'da toplumsal düzeni koruma adına devlet tarafından belli başlı kaideler oluşturulmuştur. Bu kaidelerden bir tanesi de kıyafetlere dairdir. Gayrimüslimin Müslüman gibi giyinmesi ya da Müslüman'ın kaidelere uymayan kıyafet tercih etmesi devlet nezdinde hoş görülmediğinden, böyle durumların bertarafı için yeniçeri ağası da dahil üst düzey memurlar kullanılmıştır. Yönetimin toplumsal düzen adına yeniçeri ağasından ihtimamla görev icra etmesini beklediği bir başka husus ise Gayrimüslimlerin alkol tüketimine dairdir. Özellikle vergi ya da hizmet karşılığında evine alkol ya da alkol yapıcı madde götürme hakkı elde eden Gayrimüslime, muhalefet ve müdahalede bulunulmasını önlemek yeniçeri ağalarını hayli meşgul etmiştir. Yine meyhanelere nezaret etme ile birlikte böyle mekanlara dair alınan kararların uygulanması ve bu konuda düzeni bozan hadiselerin ortadan

kaldırılmasından yeniçeri ağaları mesul tutulmuştur.

Elbette dört yüz yıldan fazla ayakta kalmış bir makama gelen yüzlerce yeniçeri ağası içinden görevini icrada başarılı olamayan ya da vazifesini suiistimal edenlerin varlığı söz konusudur. Hatta içlerinden bazı-
larının suçun ta kendisi olduğu dahi tespit edilmiştir. Ancak yönetim
İstanbul'un düzenini ve asayişini tehdit eden meselelerin bertarafı için
makamın sahibine seri uyarılarda bulunmuştur. Suiistimali görülen ya
da suçu sabit olan ise görevinden uzaklaştırılmıştır. Fakat şu da söy-
lenmelidir ki makam var oldukça yeniçeri ağaları, aldıkları yetki doğ-
rultusunda şehirde birçok meselede ortaya çıkan ya da çıkma ihtimali
olan olumsuzlukları bertaraf etme adına büyük çaba göstermişlerdir.
Emrindeki neferler ile şehrin asayişi ve düzeninde büyük bir misyon
üstlenmişlerdir. Makam var olduğu müddetçe örfi zabiti oldukları İs-
tambul'a ve şehir halkına hizmet etmişlerdir.

Bibliography

Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey – Department of Ottoman Archive (BOA)

A.{AMD (Âmedî Kalemi), 18/9.

A.{DVNSMHH.d (Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri), 23/407,
23/408, 39/525, 39/556, 42/1002, 48/968, 49/282, 53/166, 58/272, 58/551,
58/834, 58/897, 66/253, 73/765, 73/767, 127/1074, 129/1353, 130/1129, 131/1353,
132/1020, 133/65, 133/812, 138/28, 138/29, 138/254, 138/566, 138/759, 138/793,
140/1, 140/2, 140/3, 140/473, 140/478, 140/1237, 142/323, 149/162, 149/177,
149/254.

AE.SABH.I. (Ali Emiri, Abdülhamid I), 11/1025.

AE.SAMD.III. (Ali Emiri, Ahmed III), 222/21414.

AE.SMHD.I. Ali Emiri, (Mahmud I), 11/724.

AE.SSLM.III. (Ali Emiri, Selim III), 107/6479, 422/24216.

C.ADL (Cevdet, Adliye), 26/1533.

C.BLD (Cevdet, Belediye), 15/735, 18/872, 27/1311, 27/1313, 36/1763, 49/2422,
55/2710, 57/2819, 67/3347, 68/3382, 77/3826, 79/3913, 84/4168, 88/4374,
94/4652, 94/4655, 127/6316, 130/6476.

C.ZB (Cevdet, Zabtiye), 31/1544, 53/2601.

HAT (Hatt-ı Hümâyûn), 238/13222, 238/13265, 845/37962, 1164/46047,
1164/46058, 1164/46058A, 1164/46058B, 1316/51330.

İE.DH (İbnülemin, Dahiliye), 30/2710.

İE.HR (İbnülemin, Hariciye), 11/1098.

Published Primary Sources

- Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*: Edited by H. Ahmet Arslantürk, Istanbul: Okur Kitaplığı, 2012.
- Abdurrahman Abdi Paşa: *Vekâyi-Name [Osmanlı Târîhi (1648-1682)]*, ed. Fahri Derin, Istanbul: Çamlıca, 2008.
- Ahmed Cevdet Paşa: *Târîh-i Cevdet*, ed. Abdülkadir Özcan, Nezihi Aykut, Ankara: TTK, 2018.
- Ahmed Refik: *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*, Istanbul: Kitabevi, 2020.
- Ahmed Vâsıf Efendi: Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı, 1166-1188 /1752-1774, yay. ed. Nevzat Sağlam, Ankara: TTK, 2020.
- Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 376 Numarada Kayıtlı Anonim Tevârîh-i Âl-i Os-mân (H.616-929 / M. 1219-1519) İnceleme-Metin, Translation/Criticism: Hüseyin Oğuz, (Master Dissertation) Marmara University Institute of Turkic Studies, 2013.
- Atam Dedem Kanunu; Kanunnâme-i Âl-i Osman*, prepared by Abdülkadir Özcan, Istanbul: Yitik Hazine Yay., 2013.
- Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul: Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, Translation: İlyas Kemaloğlu (Kamalov) – Eduard Khusainov, Istanbul: Yeditepe Yay., 2012.
- Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü'l-Ahbâr*, ed. Suat Donuk, Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2024.
- Gerlach, Stephan: *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, Translation: Türkis Noyan, Istanbul: Kitap Yay., 2017.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa: *Hasan Bey-zâde Târîhi*, ed. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: TTK, 2004.
- Hierosolimitano, Domenico: *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Translation: Esmâ Selçuk Demir, Istanbul: Yeditepe Yay., 2017.
- İstanbul Ahkam Defterleri*, ed: Ahmet Kal'a, Istanbul: İBB Kültür A.Ş., 1998.
- İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları, ed: Ahmet Kal'a, Istanbul: İBB Kültür A.Ş., 1998.
- İzzi Süleyman Efendi: *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Translation: Ziya Yılmaz, Istanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H.1222-1223/M.1807-1809)*, Translation/Criticism: Nedim Pakırdağ-Abdullah Sivridağ, İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H.1137-1138/M.1724-1725), Translation/Criticism: Hüseyin Kılıç-Salih Kahrıman, Istanbul: İBB Kültür A.Ş., 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151/M.1726-1738), İstanbul: İSAM, 2010.

- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H.1179-1180/M.1765-1767), Translation/Criticism: Salih Kahriman-Mümin Yıldıztaş, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H.1216-1217/M.1801-1803), Translation/Criticism: Ayhan Işık-Esra Yıldız, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H.1222-1223/M.1807-1809), Translation/Criticism: Salih Kahriman-Yılmaz Karaca, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225/M.1802-1810), Translation/Criticism: Mürsel Sarı-Ayhan Işık-Numan Yekeler, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Kartal Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H.1128-1133/M.1716-1721), Translation/Criticism: Rasim Erol-Sabri Atay, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2019.
- Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-metin-dizin)*, Translation/Criticism: Özgül Özbek, (Ph.D. Dissertation), Çanakkale Onsekiz Mart University, 2017.
- Lubenau, Reinhold: *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi; Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, Translation: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yay., 2012.
- Lüdeke, Christoph Wilhelm: *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi, İzmir, İstanbul 1759-1768*, Translation: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yay., 2013.
- Mantran, Robert: *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumlar, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Translation: Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan, Ankara: TTK, 1990.
- Mehmed Hâkim Efendi: *Hâkim Efendi Tarihi*, ed. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, ed. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2015.
- Na'imâ Mustafa Efendi: *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfi-kayn)*, ed. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK, 2014.
- Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/1660-1729)*, eds. Abdülkadir Özcan et al, İstanbul: Klasik Yay., 2013.
- Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi: *Şânî-zâde Târîhi*, (1223-1237 / 1808-1821), ed. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca, 2008.
- Schweigger, Salomon: *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, Translation: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yay., 2004.
- Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) *Tahlil ve Tenkidi Metni*, ed. Mustafa Öksüz, (Master Dissertation), Mimar Sinan Fine Arts University, 2009.

- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, ed. Mehmet Topal, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, ed. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2002.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi: Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin), ed. Mesut Aydınar, İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Wiener Wolfgang Müller: İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul, Transl: Ülker Sayın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Secondary Literature

- And, Metin: 16. Yüzyılda İstanbul: Kent – Saray – Günlük Yaşam, İstanbul: YKY Yay., 2019.
- Başaran, Betül: “İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, IV, 584-587.
- Cezar, Mustafa: “Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, I (1963), 327-414.
- Danışmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yay., 1971.
- Erdinçli, İhsan: *Keyif, Günah ve Suç Arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021.
- Erdoğan, Ayşenur: *Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ağalığı Kurumu*, (Ph.D. Dissertation), İstanbul University, 2024.
- Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul: İBB, 1995.
- Ertuğ, Nejdî: *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Gezer, Onur: “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul'unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları”, *Osmanlı İstanbulu II: II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, (2024), 523-552.
- Gül, Abdulkasım: *Yeniçeriliğin Tarihi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2022.
- İpşirli, Mehmet: “Payitaht İstanbul'un İdaresi”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 27-41.
- Kazıcı, Ziya: *Osmanlı'da İhtisab Müessesesi: (Yerel Yönetim)*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2006.
- Koyuncu, Derviş Tuğrul: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği*, (Ph.D. Dissertation), Marmara University Institute of Social Sciences, 2019.
- Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, ed: Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1984.

- Önal, Ahmet: Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak; Büyürlü Mecmuası, İstanbul: Yeditepe Yay., 2019.
- Özcan, Tahsin: “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 129-151.
- Pul, Ayşe: “Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII, 211-238.
- Sahillioğlu, Halil: “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I (1967), 36-40.
- Tabakoğlu, Ahmet: “Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulamaları”, *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi*, (2005), 155-162.
- Tekin, Ahmet: Ottoman Istanbul in Flames: City Conflagrations, Governance and Society in The Early Modern Period, İstanbul: Yeditepe Yay., 2020.
- Tekin, Rahmi: İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670), Ankara: Birleşik Yay., 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, Ankara: TTK, 1988.
- Üçel-Aybet, Gülgün: Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İstanbul: İletişim, 2003.
- Yıldız, Murat: “Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 102-117.
- Yüksel Çelik – Murat Uluskan: “İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre Osmanlı Başkentinde İnşaat Esnafı (XVIII. Yüzyıl)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, VI, (2010), 237-248.

Topkapı Sarayı'nda Enderun Mektebi ve Muallimleri Üzerine Mülâhazalar*

*Thoughts on the Enderun School
and its Teachers*

Nermin GENÇ**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
11 Kasım/November 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
3 Haziran/June 2025

* Bu makale için İstanbul Üniversitesi
Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti
Tarihi Kürsüsünde 2024 yılında
tamamlanan "Enderun Teşkilatından
Seferli Odası ve Tarihi Gelişimi" adlı
Doktora Tezi temel alınmıştır.

** Dr., İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-8285-8793
E-posta/E-mail: ngencnermin@gmail.
com

Atıf/Citation: Nermin Genç, "Topkapı
Sarayı'nda Enderun Mektebi ve
Muallimleri Üzerine Mülâhazalar", *Zeyrek
Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (Haziran
2025), s. 67-86.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde Enderun hem bireysel hem de kolektif düzeyde çeşitli disiplinlerde eğitim sunan ve sanattan spora pek çok etkinliği içeren bir teşkilat olarak önemli rol oynamıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun Mektebi, sosyal bilimlerden dinî ilimlere, sanattan zanaata geniş bir yelpazede dersler veren seçkin muallimlerle donatılmıştır. Bu hocalar, yalnızca akademik bilgi birikimleriyle değil, aynı zamanda sanatsal yetenekleriyle de öne çıkmaktadır. Enderun Mektebi'nde, içöğlanlarının sanatsal becerilerini geliştirmek amacıyla hanendelik, sazendelik ve hattatlık gibi geleneksel sanat dallarında eğitim verilmiştir. Bunun yanı sıra eğlence ve kültürel değerlerin aktarımında önemli bir rol üstlenen hokkabazlık, kuklacılık ve lubetbazlık gibi gösteri sanatlarında uzmanlaşmış kişilere de yer verilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı saray

teşkilatının bir parçası olan Enderun Mektebi'nde verilen çok yönlü eğitimi incelemek; özellikle sanatsal ve kültürel alanlarda ders veren muallimlerin kimler olduğunu, verdikleri derslerin türünü ve bu muallimlere ödenen ücretleri belge ve örnekler ışığında ortaya koymaktır. Osmanlı arşiv belgeleri başta olmak üzere biyografik verilerden faydalanan bu çalışmada eğitim faaliyetlerinin yalnızca içöğlanlarıyla sınırlı kalmayıp haremdeki cariyeleri de kapsadığı ve Enderun Mektebi'nde ders veren muallimlere verilen ücretlerde farklılıklar bulunduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enderun, saray, içöğlanı, hoca, eğitim.

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, Enderun played an important role as an organization that offered education in various disciplines at both individual and collective levels and included many activities from arts to sports. The Enderun School in Topkapı Palace was equipped with distinguished teachers who taught various subjects from social sciences to religious sciences, and arts and crafts. These teachers stand out not only with their academic knowledge but also with their artistic talents. The Enderun School provided training in traditional arts such as singers, instrumentalists, and calligraphers to develop its students' artistic skills. In addition, some people specialized in performing arts such as juggling, puppetry, and lubetbaz, which played an important role in entertainment and the transmission of cultural values. This study aims to examine the multifaceted education provided at the Enderun School, which was a part of the Ottoman Palace organization, and to reveal who were the instructors who taught especially in artistic and cultural fields, the type of courses they taught and the fees paid to these instructors in the light of documents and examples. This study, which makes use of Ottoman archival documents and biographical data, reveals that the educational activities were not limited to the inner servants but also included the concubines in the harem and that there were differences in the wages paid to the instructors who taught at the Enderun School.

Keywords: Enderun, palace, pageboy, teacher, education.

Enderun'da Eğitim

Osmanlı Devleti'nin önemli müesseselerinden birini oluşturan Enderun teşkilâtı, saray ve devlet görevlisi yetiştiren bir birimdi. Devşirme ve iltimas yoluyla toplanan çocuklar önce Edirne, Galata ve İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitim görürdü. Bunlar arasından üstün yeteneğiyle temayüz etmiş olanlar Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun'a alınır ve burada yüksek eğitim ve terbiyeden geçirilerek yetiştirilirdi.

Daha üst seviyede eğitim görmek için Yeni Saray'da bulunan Enderun'a alınan içoğlanı tabir edilen çocuklar¹ küçük ve büyük odaya alınır daha sonra ocak yoluyla seferli, kiler, hazine ve en son has odaya yükselmeye hak kazanırlardı. Bu odalardaki içoğlanları çok kapsamlı eğitim aşamasından geçirilir hangi mesleğe yatkın olurlarsa o yönde ilerlemeleri sağlanırdı.

Güreş, ok atma, kılıç kullanma, binicilik, tomak², cirit oyunları vs. gibi sportif faaliyetlerin yanında minyatür, hat, nakkaşlık, ciltçilik, oymacılık gibi güzel sanatlar, mimarlık, berberlik, hamamcılık, marangozluk, demircilik, kuyumculuk gibi mesleki eğitim gören gençlere aynı zamanda çeşitli hocalar tarafından Türkçe, Arapça, Farsça, tarih, edebiyat ve mantık gibi dersler verilirdi.³

Enderun'da namaz kılmak, Kur'ân okumak, dini edepleri öğrenmek ön plandaydı. Gençlerin sabırlı, dayanıklı, itaatkâr, alçakgönüllü, güzel ahlaklı olmaları için manevi eğitim verilirdi. Fiziki ve zihinsel eğitimin yanında âdâb-ı muâşerete dair bilgiler de öğretilirdi. İçoğlanlarının yalan söylemeleri, hırsızlık yapmaları veya kötü bir harekette bulunmaları hâlinde anında falaka, yemek vermeme, uykusuz bırakma gibi cezalarla cezalandırılırlardı. Ancak günde bir defadan

¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Adbülkadir Özcan, (Ankara: TTK, 1995), s. 68; Mehmet İpşirli, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, XI, s. 186.

² Altışar kişilik iki takımla oynanan tomakla rakip oyuncunun sırtına vurarak onları hırpalamak, pes ettirmek esasına dayanan, hareket çabukluğu isteyen bir oyundur (<https://lugatim.com/s/TOMAKOYUNU>).

³ İsmail Hakkı Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, 1953), s. 73; Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), s. 89.

fazla falakaya çekilmezlerdi. Suçu ağır olanlar ise Enderun'dan ihraç edilirdi.⁴

Enderunlu içoğlanlarının günlük rutini kaynaklarda şu şekilde ifade edilir: Sabah ezanından iki saat önce kalkıp giyinirler ve abdest alırlar daha sonra sabah namazına kadar oturup Kur'ân okurlardı. Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğunca her biri halifelerinden Kur'ân dersi alırdı. Akşam ezanından bir saat önce silahtar-ı şehriyari'den⁵ izin alıp Enderun meydanında top, tomak ve kale oyunları oynar, saat dolunca koğuşun nöbetçibaşısı veya nöbetçisi el çırparak, oyunun bittiğini hatırlatırdı. İçoğlanları içeri alınır ve bir daha dışarı çıkmalarına izin verilmezdi. İçoğlanları abdest alarak namaza hazır beklerler bu arada sesi güzel olanlar Kur'ân-ı Kerim okurdu. Namaz vakti gelince Ağalar Camii'ne gidip namazlarını kılarlar, döndüklerinde ise yatsı namazına kadar derslerine çalışırlardı. Yatsı namazını da Hünkâr Mescidi'nde kıldıktan sonra imamla birlikte ayağa kalkıp padişahın selameti için dua ederlerdi. İçoğlanları uyumadan önce geçmiş tüm padişahların ruhuna üç İhlas bir Fatiha surelerini okurlardı. Yatsı namazından sonra bir-iki saat oturup sohbet ederlerdi. Yatma vakti gelince bütün koğuşların nöbetçisi (tıssss)⁶ sesi verir ve bütün acemiler yataklarına yatarlardı. Yaşı ilerleyen ve okuma evresini bitiren *babayiğit* diye anılan kişiler bu kurala tâbi olmayıp yarım saat kadar çeşme avlusu denilen kahve ocağında sessizce oturabilirlerdi. Bütün içoğlanlarına sıklıkla şu tembihler yapılırdı: Padişahın cuma selamlığına, bayram alaylarına çıktığı zaman edebe aykırı harekette bulunmamak, halk arasında geçirmek, gerinmek, sümkürmek, esnemek, kaşınmak, aşırı hapşırarak, aksırıp tıksırmak gibi tiksindirici hareketlerde bulunmamak, pastırma, sarımsak gibi kokulu yiyecek yendiğinde toplumu rahatsız etmemek, bir toplulukta tırnak kesmek, sofrada büyüklerinden önce yemeğe el uzatmamak, başkalarının

⁴ Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, s. 80; Albert Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 2000), s. 80; Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 89.

⁵ Padişaha ait tüm silahların muhafazasından sorumlu kişi (Şerafettin Turan, "Silâhdar", *DİA*, 2009, XXXVII, s. 191-193).

⁶ Tıs kelimesi bazı hayvanların düşmanlarını ürkütmek için çıkardıkları ses, mecazi anlamda ise sessizlik anlamlarına gelmektedir. Burada sessizlik manasında kullanılmış olmalıdır (<https://lugatim.com/s/tis>).

yemeğine bakmamak, elini sofraya silkmemek, ekmek kırıntılarını dökmemek, yemekten önce elini ve yüzünü iyice yıkamak, çamaşırını sık sık değiştirmek, kirli ve buruşuk elbise giymemek, kadına mahsus renklerde elbise giymemek, kahkaha ile gülmemek, perşembe veya cuma günleri haftada bir kez el ve ayak tırnaklarını تنها bir yerde kesmek, haftada iki kez tıraş olmak, abdest ve taam havlularını en fazla iki günde bir değiştirmek, kişisel mendillerini her gün yıkayıp temiz tutmak, afyon içmemek, kibirlenerek yürümek vs. saray adabına aykırı tüm konularda lalalar tarafından uyarılırdı. Ayrıca Enderunlu içöğlanları izne çıkacak olurlarsa bu tembihler tekrar hatırlatılır, başkasının malına göz dikmemeleri, Enderun'un şan ve şerefini bozacak kötü hareketler yapmamaları için uyarılırdı.⁷

Enderun'da içöğlanlarının kusurlarından sayılan davranışlardan biri tembellik, diğeri sanat öğrenmemekti. Hırsızlık, saygısızlık ve cinsel eğilimler de kusur sayılmaktaydı.⁸ Koğuşlarda ders işlenirken gürültü şamata etmemek, başıboş gezmek, sürekli bir işle meşgul olmak gerektiği, hocalara, eskilere saygıda kusur etmemek, derste iken zülüfleri takkenin içine gizlemek, kaftanların eteklerini toplamak, kaftanın yakasını iliklemek gibi davranışlar ders sırasında ace-milere bir bir öğretilirdi.⁹

Enderun Mektebi'nde verilen derslerin hangi günler işlendiğine dair erken tarihli kayıt olmamakla birlikte XIX. yüzyılda eserini kaleme alan Tayyâr-zâde'ye (ö. 1880'den sonra) göre Enderun'a salı günleri hocalar ders vermeye gelirlerdi. İçöğlanlarına öncelikle Buhârî-i Şerif sonra Arapça dersleri, akaid ve fıkıh ile ilgili kitaplar okutulardı. Pazar günlerinde reisülkurra efendi kıraat ilmi dersleri verir, cumartesi ve perşembe günleri de gelen hocalardan sülüs hattı meşk ederlerdi. Molalarını dahi ilmî sohbetle geçiren içöğlanlarının arasında

⁷ Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife Tarih-i Gülmanî*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2000, s. 113-114; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, I, s. 247-248; Enderunlu Abdüllatîf, *Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyûn]*, haz. Ahmet Köç, İstanbul: Çamlıca yay., 2013), s. 15, 20-21; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, s. 80-88.

⁸ Reşad Ekrem Koçu, "Osmanlı Sarayında Enderûn Teşkilâtı", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 7, (Ağustos 1972), s. 32.

⁹ Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, I, s. 237.

silahşörlüğe, cündîliğe¹⁰ yatkın olanlar cirit oyunu, tüfekendaz¹¹, ke-mankeşlik dallarında talim görürlerdi.¹²

Enderun'da, temel Arapça, gramer bilgisi, fıkıh, hadis, edebiyat ve şiir gibi pek çok konuda eser okutulduğunu kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. XVII. yüzyılın ortalarında Enderun'da olduğu bilinen Ali Ufkî, Enderun'da verilen eğitimlerde okutulan eserlerin Nasârâ, Bînâ, Maksud, İzzî, Merrâh, Avâmil, Misbah, Âcurrûmiyye, Câmi', Şurûtü's-salât, Mukaddime, Kudûrî, Sadrü's-şerîa, Hidâye, Dürer ve Gurer, Dânisten, Şâhidî, Pend-i Attar, Bostan, Gülistan, Nafir, Mülemma, Kırk Vezir, Hümayûnnâme, Kelile ve Dimne, Elif Leyal, Seyyit Battal, Kahramannâme olduğunu söylemektedir.¹³

Evliya Çelebi'nin (ö. 1684?) naklettiği bir hikâye Enderun'daki eğitim hakkında bilgi vermektedir. Evliya Çelebi zekâ ve nüktedanlığı ile IV. Murad'ın (1623-1640) teveccühünü kazanmış bir zat olarak padişahın sohbet meclislerine iştirak ediyordu. Ancak hocası Evliya Mehmed, öğrencisinin derslerden geri kaldığını, eğitimini tamamladıktan sonra padişahın hizmetine almasını dileyince IV. Murad hiddetlenerek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Efendi ya bu bizim Astanemiz tenbelhane ve meyhane ve eşkiyahane midir? Bunda üç bin kadar gulman-ı hassa şeb [u] ruz ilme meşgullerdir ve halifeleri ve dersiammları ve cenabınız dahı haftada iki kerre bunda ders dirsiniz. İtmeyüp kahice bize dil-nüvazlık ider bir şuh-ı Şengül uşakdır. Bir zaman bizim de oğlumuz olsun ve pederi Koca Kuyumcibaşı babamızdır daima benümle gelüp buluşdukda gelüp oğlun görsün”.

Padişahın bu sözleri üzerine hoca Evliya Çelebi'nin evden kitaplarını getirsin demesi üzerine padişah bir hat kaleme alarak kitaplarının getirilmesini emretmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde padişah istediğinde yanına gidip onu eğlendirdiğini ve yine de eğitime

¹⁰ Ata binmekte ve ata ait her çeşit talimde, at üzerinde silah kullanmakta usta kimse. Süvari askeri (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 68.

¹¹ Tüfek atan asker (<https://lugatim.com/s/TÜFENKENDAZ>).

¹² Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, I, s. 238-239.

¹³ Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 70-72.

devam ettiğini, haftada üç kere Aşere okuduğunu, Farsça, Arapça, hat ilmine çalıştığını belirtmiştir.¹⁴

Hafız Mehmed Refik 1916-17 yılında *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda Enderun Mektebi'nde aylık ders cetvelinin Kıraat-ı Kur'ân, ilmihâl, tecvid, akaid, amelen bilinmesi farz olan mesâil-i diniyye olduğunu ifade etmiştir. II. Murad (1421-1451) döneminde Enderun Mektebi'nde okutulan derslerin ilm-i tefsir, hadis, fıkıh, feraiz, şiir ve inşa, musiki, heyet, hendese, coğrafya, ilm-i kalam, mantık, usûl, beyan, hikmet olduğunu, bu derslerin içöğlanlarına en iyi şekilde öğretilmesi için de Şiraz, Hemedan ve Horasan'dan en bilgili hocaların eğitim vermesi için getirildiğini yazmaktadır.¹⁵

Miller'e göre yaklaşık 12-14 yıllık bir eğitim süresini kapsayan Enderun kurumunda İslamî ilimler, beden eğitimi, savaş sanatları, devlet protokolü, mesleki eğitim sistematik bir şekilde ve sıkı bir disiplin içerisinde öğretiliyordu.¹⁶ Baykal, IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Enderun'da eğitim usulünün belirli bir nizama bağlandığını böylece Enderun'un saray okulundan üniversiteye dönüşümünün bu dönemde başladığını ifade eder.¹⁷

Enderun Mektebi'nde çeşitli düzenlemelere gidildiğini yine belgelerden öğrenebiliyoruz. Bu konuyla alakalı olarak bir layiha kaleme alınmıştır.¹⁸ Tarih içermeyen ancak 1786 tarihiyle kataloglanan “Enderun Mektebi'ndeki Düzenlemelere Dair Bir Lâyiha” başlığı altında Enderun Mektebi içerisindeki çeşitli sorunlar ve çözüm yolları sunulmuştur. Mesela Enderun Mektebi'nde okutulan derslerin (Arapça, Farsça, Coğrafya vs.) hepsinin bir odada nöbetleşe gösterildiği ancak öğrenci sayısının fazlalığından dolayı çoğu öğrencinin açıkta kalmasından dolayı dört adet daha dersane ve muallim için bir teneffüs odası tayin edilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir. Enderun Mektebi

¹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, 1. Kitap, (İstanbul: YKY yay., 1996), s. 102-103.

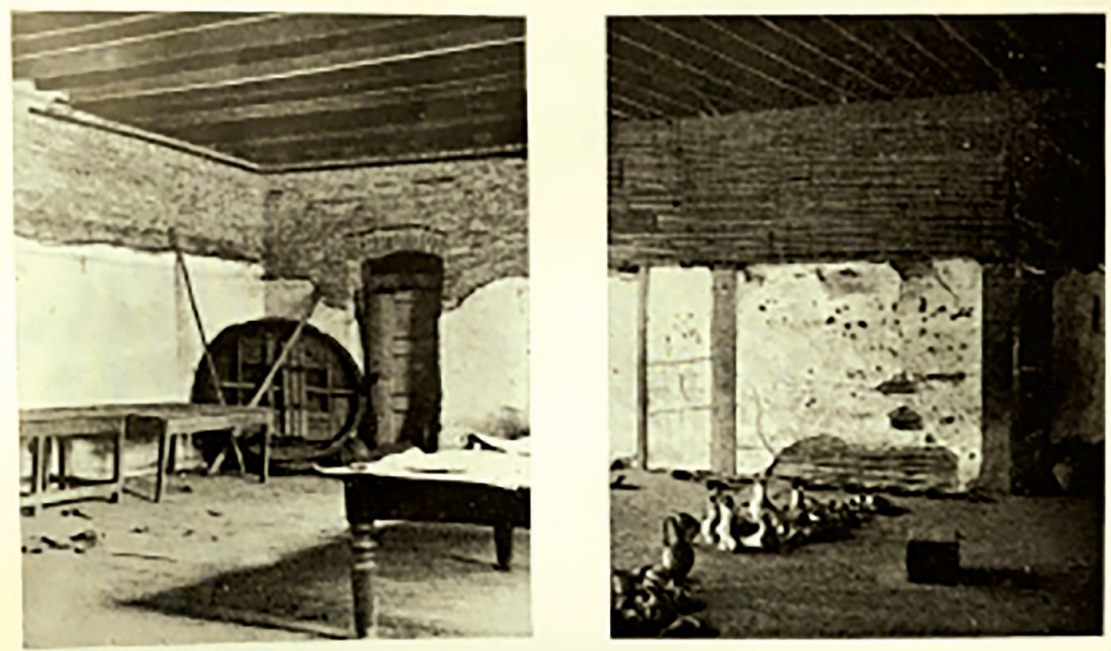
¹⁵ Mehmed Refik, “Enderun-ı Hümayun Mektebi”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, I/1, (İstanbul: 1335), s. 16.

¹⁶ Barnette Miller, *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, (Cambridge: Harvard University Press, 1941), s. 4, 94.

¹⁷ Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, s. 45.

¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA, e.), 628/53.

talebelerinin her derse aynı düzende girmemesinden ötürü dersleri yeterince öğrenememeleri, öğrencilerin zaruri sebep olmadıkça dersi terk etmemeleri, saray dışına gitmek için izin almak isteyen öğrencilere ertesi sabah derse yetişmek üzere izin verilmesi, öğrencilerin izin dönüşü derse zamanında gelmemeleri belirtilmiştir. Talebelerin ders cetvelinde gösterilen dersleri eksiksiz tahsil etmesi ve öğrencilerin ıslah edilmesi, mektep memurları ve koğuş zabitlerinin perşembe günü olmak üzere haftada bir saat toplantı yapması, mektebe dahil edilecek kişilerin deftere kaydedilmesi ve tayin zamanı dışında öğrenci kabul edilmemesi gibi düzenlemeler bulunmaktadır. Enderun'da verilen eğitimin nasıl yapılacağına ve sorunlarına dair kuralları içeren bu layiha Osmanlı sarayında eğitim üzerine nasıl düşünüldüğünü göstermektedir. Yine 13 Eylül 1851 tarihli bir belgede Enderun-ı hümayun ağalarının aldıkları eğitimi ve talimleri ilerletmeleri için bir mazbata kaleme alındığı ifade edilmiş ve Dârülmualimîn'den iki ya da gerekirse üç hoca getirilip Enderunlu öğrencilere ders vermeleri belirtilmiştir.¹⁹

Resim 1: Topkapı Sarayı müzeye dönüştükten sonra yapılan tamirler sırasında onarımdan önce Enderun Mektebi'nin iç kısmı (Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, s. 47).

¹⁹ BOA, Âmedi Kalemi (A.}AMD.), 32/5.

Enderun Muallimleri

Enderun Mektebi'nde ders verecek hocaların ekserisi aşağıda verilen örneklerde de görüleceği üzere saray dışından getirilen, alanında uzman kişilerdi. Haftanın belirli günlerinde sarayda ders veren muallimler maaş alarak geçinirler ayrıca Ramazan ayında nafaka bahası alırlardı. Ödemeler Hazine-i Âmire'den yapıldı. Her Enderun muallimine aynı miktarda nafaka bahası verilmezdi. Kaynaklarda geçen çeşitli meslekteki Enderun muallimleri ve ne kadar nafaka aldıkları ile ilgili örnekler verilmiştir.

Enderun muallimleri arasında kemânî, neyzen, tanbûrî gibi çeşitli saz sanatçıları bulunmaktaydı. Bunlardan biri de çöğür hocasıydı. Beş telli, yirmi altı perdeli büyük gövdeli bir saz olan çöğür²⁰ Enderun Mektebi'nde öğretilen mûsikî aletlerindendi. Belgelerde Enderun muallimi Çöğürcü Osman adı geçmektedir. Çöğürcü Osman'ın 1679, 1682 ve 1684 yılında aldığı nafaka bedeli ise 1.500 akçedir.²¹

1676 yılının Ramazan ayında Neyzen Mehmed Çelebi 1.500 akçe, Tanbûrî Yahudi adlı zımmi 1.200 akçe nafaka bahası almıştır.²² Yine 1676 yılı Ramazan ayında Hânende Receb Çelebi'ye 1.800 akçe, Kemânî Ahmed Çelebi'ye 2.100 akçe nafaka bahası verilmiştir.²³

Buhûrîzâde Mustafa Çelebi Enderun Mektebi'nde hanendelik eğitimi veren muallimlerdenidir. Bu kişinin meşhur hanende ve sazende İtrî olduğu kuvvetle muhtemeldir.²⁴ 1679 yılında Enderun muallimi Mustafa Çelebi'ye ödenen nafaka bedeli 1.800 akçedir.²⁵ Mustafa Çelebi'ye ödenen nafaka bedeli 1682 yılında da değişmeyip 1.800 akçe ödenmiştir.²⁶

²⁰ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 77.

²¹ BOA, Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 45/5107; BOA, AE.SMMD.IV, 61/7137; BOA, İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM), 9/879; İE.SM, 10/1000.

²² BOA, AE.SMMD.IV, 47/5444; BOA, AE.SMMD.IV, 47/5453. Neyzen Mehmed Çelebi 1679 yılında 1500 nafaka bahası almıştır (İE.SM, 12/1252).

²³ BOA, AE.SMMD.IV, 47/5454; BOA, AE.SMMD.IV, 48/5484. Ayrıca 1682 yılında da Kemânî Ahmed Çelebi'nin aynı ücreti aldığını görmekteyiz bk. İE.SM, 13/1329.

²⁴ Buhûrîzâde Mustafa İtrî hakkında bk. Harun Korkmaz, "Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi", *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü Sanatçılar*, İstanbul 2022.

²⁵ BOA, AE.SMMD.IV, 46/5208; BOA, AE.SMMD.IV, 32/3630; BOA, AE.SMMD.IV, 32/3629.

²⁶ BOA, AE.SMMD.IV, 65/7638; BOA, İE.SM, 13/1331.

1678 tarihinde muallim Tanbûrî Arekli zimmi 900 akçe nafaka almıştır.²⁷ Enderun'da tanbur eğitimi veren Haliko Yahudi'ye ise 1682-1683 yılında verilen nafaka 1.200 akçedir.²⁸

Enderun muallimlerine çeşitli masraflar için verilen ücretlere baktığımızda gayrimüslim hocalara verilen meblağın daha az olduğunu görürüz.²⁹ Ancak bu gayrimüslim olmasından ötürü değil hangi mesleğin hocası oldukları veya verilen eğitimin zorluk derecesi ile ilgili olabilir. Mesela Mıskali³⁰ muallimi İbrahim Çelebi ile hokkabaz Sâzende muallimi Yahudi'nin aldığı ücret (1.200 akçe) aynıdır.³¹

Enderun'da keman muallimi olan Hasan Çelebi'ye 1679-1680, 1682 yılında verilen nafaka bahası 1.500 akçedir.³² Belgelerde Kemânî Hasan olarak geçen kişi de kuvvetle muhtemel aynı kişidir. 1684 yılında Enderun muallimi Kemânî Hasan olarak geçen muallime 1.500 akçe nafaka verilmiştir.³³ Enderun'da muallim olan Hanende Kürdîzâde ise 4 Mart 1686 tarihinde 1.800 akçe almıştır.³⁴ Bu örneklere göre hanende muallimlerine sazende eğitmenlerinden daha fazla ücret verildiği görülmektedir.

Enderun muallimleri arasında dikkat çeken bir isim de Santûrî eğitmeni Ali'dir. Akıllara Osmanlı'ya esir düşen Polonya asıllı Albert Bobowski namıdiğer Ali Ufkî gelse de 1645'de esir olan ve yaklaşık on sekiz yıl Enderun'da hanendelik yapan Ali Ufkî'nin 1675 civarında vefat ettiği söylenmektedir.³⁵ Nitekim Santûrî Ali'nin hanesinde

²⁷ BOA, AE.SMMD.IV, 69/8119.

²⁸ BOA, İE.SM, 13/1328; BOA, İE.SM, 9/872; BOA, İE.SM, 10/1002.

²⁹ Bk. BOA, AE.SMMD.IV, 32/3624; BOA, AE.SMMD.IV, 47/5453; BOA, AE.SMMD.IV, 65/7637; BOA, AE.SMMD.IV, 61/7134.

³⁰ Türk musikisinde pestten tize doğru ağız armonikası şeklinde yan yana dizilmiş birkaç kamıştan meydana gelen bir çeşit nefesli saz, musikar (<https://lugatim.com/s/MISKAL-MISKAL>).

³¹ BOA, AE.SMMD.IV, 47/5453; BOA, AE.SMMD.IV, 32/3633; BOA, AE.SMMD.IV, 65/7640; BOA, AE.SMMD.IV, 61/7135.

³² BOA, İE.SM, 13/1264; BOA, AE.SMMD.IV, 32/3628; BOA, İE.SM, 13/1330; BOA, İE.SM, 9/878.

³³ BOA, AE.SMMD.IV, 61/7138. Ayrıca bk. BOA, AE.SMMD.IV, 61/7136; BOA, AE.SMMD.IV, 61/7138.

³⁴ BOA, İE.SM, 12/1231.

³⁵ Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey", *DİA*, 1989, II, s. 456-457; Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 35.

hassa cariyelerine santur eğitimi vermek için 2 adet santurun bahası için 30 kuruş verilmesi³⁶ ile ilgili belgenin 1680 gibi daha geç tarihli olması hem de Ali Ufkî'nin Enderun muallimliği yaptığına dair bir kayda rastlanılmaması aynı kişi olma ihtimalini zorlaştırmaktadır.

Musiki hocaları genelde dışarıdan aylıklı olarak tayin edilse de kiler, seferli, hazineli ve has odalı musikişinas arasından da hoca seçiliyordu.³⁷ Özellikle Seferli Odası çok yetenekli hanende ve sazenderin yetiştiği bir yerdi. Zurnazenbaşı İbrahim Ağa, Cennet Filizi Abdülkerim Efendi, Suyolcuzade Salih Efendi, Çilingirzade Ahmed Ağa Seferli odasında yetişen müzisyenlerdendir.³⁸

Enderun muallimleri arasında o dönemin eğlence unsurları arasında yer alan hokkabazlık, kuklacılık, lubetbazlık (kukla veya Karagöz oynatma), mührebazlık (göz bağcı) gibi farklı dallarda eğitim veren kişiler de vardı.³⁹ Belgelerde geçen bu muallimlerden biri Sazende Hokkabaz Yahudi muallimdir ve 1676, 1680, 1682 yıllarında aldığı nafaka bahası 1.200 akçedir.⁴⁰ Belgelerde lu'bet-baz muallimi de geçmektedir ki bu kelimenin sözlük anlamı oyuncu, hokkabaz, hayalci, kuklacı demektir.⁴¹ 1676 yılında lu'bet-baz hocaları Salih, Pehlivan Hüseyin, Bayram ve Hüseyin'e 40'ar akçe nafaka verilmiştir.⁴² Bunların arasında

Resim 2: Sazendeler (Vehbî, *Sûrnâme Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, haz. Mertol Tulum, Kabcacı yay., İstanbul: 2007, v. 53a).

³⁶ BOA, AE.SMMD.IV, 53/6156.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belle-ten*, XLI, (Ankara 1977), s. 87.

³⁸ Bk. Nermin Genç, *Enderun Teşkilatından Seferli Odası ve Tarihi Gelişimi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, s. 485-489.

³⁹ Kaynaklarda aynı zamanda kuçek/köçek, tavşan gibi danslarla ilgili terimler geçmekte olup bunların eğitimi veren ders hocalarının da olabileceğini düşündürmektedir.

⁴⁰ BOA, AE.SMMD.IV, 47/5453; BOA, İE.SM, 5/452; BOA, İE.SM, 13/1327; BOA, İE.SM, 9/876.

⁴¹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, "lu'bet-baz", (Ankara: 2006), s. 977.

⁴² BOA, AE.SMMD.IV, 48/5485.

geçen Pehlivan Hüseyin'in Seferli koğuşundan olma ihtimali olup aynı zamanda lu'bet-bazlık da yaptığı söylenebilir. Belgelerde Yahudi hokkabaz/mührebaz olarak kaydedilen muallim bulunmaktadır.⁴³ Hokkabazlık el çabukluğu ve birtakım gülünç figürler eklenerek yapılan sahne oyunudur. Hokkabaz hokkalarla oynayan demektir. Bir ufak topun tersine çevrilmiş üç küçük kabın içerisinde hızlıca hareket ettirilerek saklanması oyunudur. Bu oyunda el çabukluğu büyük önem taşımaktadır.⁴⁴ Mührebazlık ise yine hızlı hareketlerle illüzyon yani göz bağı yapmaktır. Yahudi muallim de bu iki hüneri öğrettiği için bu şekilde kaydedilmiş olmalıdır.

Resim 3: Sihirbaz (Vehbî, *Sûnnâme Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, v. 116a).

Enderun'da güzel yazı eğitimi de verilirdi. Sakazâde Mustafa 1692 yılında günlük 30 akçe ile Enderun meşk hocalığına tayin edilmiştir.⁴⁵ 24 Temmuz 1827 tarihli olarak kaydedilmiş belgeye göre Enderun-ı hümayun meşk hocalarından Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'ye⁴⁶ emektarlığından dolayı Mekke kadılığı tevcih edilmiştir.⁴⁷ Enderun-ı hümayun Mektebi rika hocalığına Rıza Efendi'nin ölümü yerine Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi nâmenüvislerinden Sâmi Efendi 25 Nisan 1880 tarihinde 500 kuruşla tayin edilmiştir.⁴⁸

Enderun Mektebi'nde ders veren hocalardan bazıları aynı zamanda haremdeki cariyelere de ders verebiliyordu.⁴⁹ Bunlardan biri de İtrî

⁴³ BOA, AE.SMMD.IV, 101/11837.

⁴⁴ Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, (Ankara: TTK,1987), s. 96-97.

⁴⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1446/53.

⁴⁶ Bk. M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", *DİA*, 2020, XXXI, s. 307-309.

⁴⁷ TSMA, e., 642/13.

⁴⁸ TSMA, e., 601/28.

⁴⁹ Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", s. 90-91.

olarak bilinen Buhûrîzâde Mustafa Çelebi'dir. İtrî 1678 yılında haremdeki cariyelere verdiği 59 günlük eğitim karşılığında 3540 akçe almıştır.⁵⁰ Belgelerde nefîr çalgısını öğreten Enderunlulara ve haremdeki cariyelere eğitim veren muallim Nefîrî Aydın geçmektedir. Nefîrî Aydın 12 Kasım 1679 tarihinde 1.800 akçe nafaka almıştır.⁵¹ Cariyelere ders veren hocalardan tanburi hocası Angeli 1678 yılında 900 akçe nafaka almıştır.⁵² Hem Enderunlulara hem de cariyelere talim veren hanende muallimi Receb Çelebi'nin 1676 ve 1679 yılında aldığı nafaka 1.800 akçedir.⁵³ Cariyelere keman talimi veren hocalardan Kemânî Hasan Çelebi 14 Aralık 1681 tarihinde 1.500 akçe nafaka almıştır.⁵⁴ Yine cariyelerin keman muallimi Ahmed Çelebi, 23 Ağustos 1682 tarihinde 2.030 akçe nafaka almıştır.⁵⁵ Bazı hocalar harem haricinde kimi cariyelere evlerinde de ders vermekteydi. Bunlardan biri Çöğürücü Osman'dır. 21 Kasım 1677 tarihinde Çöğürücü Osman'ın evinde ders alan altı cariyenin yiyecek masrafları için ödeme yapılmıştır.⁵⁶

Cariyelere kuklabazlık ve hayalcilik eğitimi veren hocalar da bulunmaktaydı. Bunlardan biri Enderun hocalarından Karabaş Derviş Ali'dir. Hassa cariyelerinin eğitimi için kendisine 17 Aralık 1681 tarihinde günlük 40 akçeden ayda 1.200 akçe verilmiştir.⁵⁷ Enderun'da kukla talimi veren Kuklacı Ali'ye 17 Kasım 1683 tarihinde 1.200 akçe verilmiştir.⁵⁸

Enderun'da ve haremdede ders veren hocalar arasında Mıskali İbrahim Çelebi⁵⁹, Neyzen Mehmed Çelebi⁶⁰, 16 Haziran 1678 tarihli

⁵⁰ Günnaz Özmutlu, "Harem Cariyelerinin Musiki ve Seyirlik Oyunlardaki Eğitimleri", *Belleten*, LXXVIII/283, (Aralık 2014), s. 1054.

⁵¹ BOA, İE.SM., 13/1265.

⁵² BOA, AE.SMMD.IV, 69/8119.

⁵³ BOA, AE.SMMD.IV, 47/5454; BOA, AE.SMMD.IV, 45/5109; BOA, İE.SM. 11/1082.

⁵⁴ BOA, AE.SMMD.IV, 65/7641.

⁵⁵ BOA, İE.SM. 9/877.

⁵⁶ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 4042, s. 63.

⁵⁷ BOA, AE.SMMD.IV, 65/7642.

⁵⁸ BOA, İE.SM, 10/980.

⁵⁹ BOA, AE.SMMD.IV, 46/5226; BOA, AE.SMMD.IV, 32/3633; BOA, AE.SMMD.IV, 36/3632.

⁶⁰ BOA, AE.SMMD.IV, 65/7639; BOA, AE.SMMD.IV, 61/7146.

bir kayıta göre günlük 40 akçe alan Yahudi Tanbûrî Haliko, Kanûnî Ahmed, Hokkabaz Yasef ve günlük 70 akçe alan Santûrî Çelebi bulunmaktadır.⁶¹

Enderun Mektebi muallimleri dışında her koğuşun hocası bulunmaktaydı. Bu hocalar daha ziyade hadis, tefsir gibi dinî alanlarda eğitim veren hocalardı. Seferli hocaları⁶² şeyhülislamın düzenlemiş olduğu silsile-i meratib telhisi ile padişaha bildirilmekte ve padişahın onayı hâlinde göreve atanmaktaydı. Kaynaklarda oda hocaları ile ilgili bazı örnekler şöyledir: 13 Eylül 1633 tarihinde Galata Sarayı müderrislerinden Denizlili Yahya Efendi kiler odası hocalığına tayin edilmiştir.⁶³ 1688 yılında seferli hâcesi Ebubekir Efendi'ye günlük 40 kuruş, 1689 yılında seferli hâcesi Ahmed Efendi'ye 40 kuruş, 1711 yılı seferli hâcesi Abdullah Efendi'ye 40 kuruş verilmiştir.⁶⁴ 22 Eylül 1772 tarihinde kiler odası hocalığına İsmail Efendi tayin edilmiştir.⁶⁵ 1822 yılında Seferli Odası hocası Kangırivî Hacı Abdullah Efendi'dir. Bu vazifeden sonra kendisine Kudüs-i şerif mevleviyeti ihsan edilmiş yerine de Galata Sarayı hocalarından Konevî Hüseyin Efendi Seferli Odası hocalığına getirilmiştir.⁶⁶ XIX. yüzyılda Seferli Odası hocalığına da Galata Sarayı hocalarından Kangırivî/Kankırılı Hacı Abdullah Efendi nakledilmiştir.⁶⁷ Enderun-ı Hümâyûn'da üçüncü koğuşun Buhari-i şerif hocası Aziz Efendi yerine Ayasofya Camii müderrislerinden Nevşehirli Mahmud Alemlî Efendi 10 Şubat 1862 tarihinde tayin edilmiştir.⁶⁸

⁶¹ BOA, MAD, 4040, s. 51.

⁶² Bazı seferli hocaları için bk. TSMA, d. 10457/136; BOA, MAD.d., 570, s. 77, 88, 220; BOA, AE.SMHD.I, 102/7202; BOA, HAT, 1409/57224.

⁶³ BOA, C.MF., 44/2159.

⁶⁴ Genç, *Enderun Teşkilatından Seferli Odası*, s. 179-180.

⁶⁵ BOA, C.SM., 95/4768.

⁶⁶ Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), s. 263; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: OSAV yay., 2000), s. 114, 547.

⁶⁷ Hızır İlyas, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat*, s. 97.

⁶⁸ BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ.), 17/25, 17/30; TSMA. e. 573/58.

Sonuç

Padişahın hizmetinde bulunan içöğlanları saraya alınmadan önce ve saraya alındıktan sonra çeşitli eğitim ve terbiyeden geçirilirdi. Enderun Mektebi'nde içöğlanlarına; Türkçe, Arapça, Farsça, tarih, edebiyat, mantık gibi ilimlerin yanı sıra âdâb-ı muâşerete dair bilgiler de öğretilirdi. Ayrıca ata binme, kılıç kullanma, güreş, ok atma, to-mak, cirit gibi sportif faaliyetlerin yanında minyatür, hat, nakkaşlık, ciltçilik ve oymacılık gibi güzel sanatlar ile berberlik, sarıkçılık, hamamcılık, marangozluk ve kuyumculuk gibi mesleki bilgiler de verilmekteydi.

Bu çalışma kapsamında Enderun Mektebi, içöğlanlarının eğitim süreçleri ve burada görev yapan muallimlerin nitelikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Enderun'da hanendelikten sazendeliğe, kuklacılıktan hokkabazlığa varıncaya kadar çeşitli alanlarda dersler veren muallimlerin bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, hanende, sazende, gösteri oyunları alanında ders veren muallimlere farklı ücretler ödendiği tespit edilmiştir. Genellikle saray dışından hocalar temin edilmesine rağmen Enderun odalarında yetişen çok yetenekli musikişinas içöğlanları arasından da hocaların seçilerek görevlendirildiği görülmüştür.

Enderun Mektebi'nde hokkabazlık, kuklacılık, lubetbazlık, mührebazlık gibi farklı dallarda ders veren hocaların bulunması, Osmanlı saray teşkilatının renkli kısmını yansıtmakta ve eğlence unsurlarının sarayda ne derece öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bazı Enderun muallimlerinin aynı zamanda haremdeki cariyelere de ders vermesi, onların da kaliteli eğitim alarak her yönden gelişmelerinin istendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca cariyelere de kuklacılık, hayalcilik gibi derslerin verilmesi, ortak eğlence unsurlarını göstermektedir. Hemen hemen her kurumda olduğu gibi Enderun da birtakım değişikliklere tâbi tutulsa da Osmanlı Devleti'nin en önemli müesseselerinden biri olmuş, saraya ve devlete her alanda insan yetiştiren kurum olarak varlığını devletin son yıllarına kadar muhafaza etmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Established to train the administrative, cultural, and artistic elite of the Ottoman Empire, the Enderun School was not only an educational institution but also a multifaceted palace organization at the center of the state mechanism. This school was structured on the basis that gifted individuals, selected among the children who were recruited to the palace through the devshirme system or favoritism and who completed their preliminary education in the palaces of Edirne, Galata, or Ibrahim Pasha, were subjected to a higher level of education in the Enderun district of Topkapı Palace. These individuals were not only employed in the palace service but also trained as qualified administrators, artists, religious scholars, craftsmen, and even entertainment masters required by the state.

Education at Enderun was conducted within a hierarchically organized system of rooms. Students, called *ıçoğlanı*, first started their education in the Küçük and Büyük Rooms, and then, based on merit, were entitled to be promoted to the Seferli, Kiler, Hazine, and finally the Has Room. This promotion process was subject to a multifaceted evaluation based on the individual's physical, mental, professional, and moral development. This structure of the Enderun School aims to support individual talent as well as the acquisition of collective discipline and behavior appropriate to court life.

The training curriculum is quite diverse. Within the scope of physical training, students were engaged in sports such as wrestling, bow and arrow shooting, swordplay, horse riding, javelin, and tomak; while in the context of artistic and craftsmanship training, they were directed to fields such as miniature, calligraphy, nakkash, bookbinding, carpentry, jewellery making. It is also known that students took courses in basic sciences such as Turkish, Arabic, Persian, history, literature, logic, and religious sciences (akaid, fiqh, hadith, tafsir). Education was not limited to the transfer of knowledge but also included moral values and good manners. Virtues such as prayer, reading the Qur'an, patience, obedience, humility, and good morals were carefully inculcated; behaviors such as laziness, lying, theft, and sexual deviance were severely punished. Punitive sanctions include methods such as falaka, deprivation of food, and sleep deprivation; those with serious offenses are expelled from the system.

The daily life of the inner wardens is extremely disciplined. The day starts two hours before the morning call to prayer and recitation of the Qur'an, followed by one-to-one lessons. In the evening, limited play

time is allowed, after which they return to the interior and are not allowed to go outside. In this routine, while scientific, physical, and moral development is carried out together, students are expected to internalize behaviors such as being constantly busy with work, respecting their elders, and listening to lessons in silence.

The Enderun School offered sportive activities such as wrestling, archery, javelin, and swordplay; arts and crafts such as miniature, calligraphy, bookbinding, and carpentry; and theoretical courses such as Arabic, Persian, logic, history, allegory, and literature. This education was based on values such as reading the Qur'an, worshipping, and acquiring good morals. It is also seen that art and music were given special importance. Important artists of the period were among the instructors who gave lessons in fields such as singer, instrumentalism, violinist, neyzenlik, tanbûrî.

The educational activities were not limited to the inner servants; concubines working in the palace were also given lessons in areas such as music, performing arts, and handicrafts. This versatile education shows that the Enderun School was also effective in the education of women.

Especially famous names such as Buhurîzâde Mustafa Çelebi (İtrî) draw attention in this context. It is seen in the documents that İtrî gave music education to both the concubines and the concubines in the harem and received certain fees in return for these services. Among the instruments taught in Enderun is the çöğür, and the payments of the teacher named Çöğürcü Osman for the years 1679, 1682 and 1684 are recorded.

Enderun instructors were usually specialists in their field, brought from outside the palace. These instructors came to the palace on certain days of the week to give lectures, received a salary from the Hazine-i Âmire, and received an additional payment during Ramadan. The salaries of the instructors varied according to their specialization and the nature of the course. In some cases, non-Muslim instructors were paid less, but it is understood that this was related to the quality of the education provided, rather than ethnic or religious grounds. Documents record that the Jewish instrumentalist juggler instructor regularly received 1. 200 coin at intervals of several years. The presence of people from different origins in the Enderun shows the inclusive nature of the Enderun.

Enderun provided education not only in academic and artistic fields but also in performing arts and entertainment culture. Public

entertainments such as juggling, puppetry, lubetbazlık (Karagöz or puppetry), and mührebazlık (blindfold) were included in the curriculum of this school. The instructors who provided education in these fields are also identified in the document. At the same time, the fact that concubines were also taught arts such as puppetry and imagination shows that there was a cultural production and education area for women within the palace.

In conclusion, the Enderun School was not only a palace school but also a multifaceted and institutionalized structure that trained Ottoman statesmen, artists, scholars, and artisans. With its disciplined lifestyle, comprehensive education program and expert instructors in different fields, it went beyond being a reflection of Ottoman palace life; it was also influential in shaping social and cultural memory. With its multi-dimensional education in music, performing arts, and scientific and religious fields, Enderun was at the center of the Ottoman elite production mechanism.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Amedi Kalemi (A.}AMD.), 32/5.

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 32/3624; 32/3628; 32/3629; 32/3630; 32/3633; 36/3632; 45/5107; 45/5109; 46/5208; 46/5226; 47/5444; 47/5453; 47/5454; 48/5484; 48/5485; 53/6156; 61/7134; 61/7135; 61/7136; 61/7137; 61/7138; 61/7146; 65/7637; 65/7638; 65/7639; 65/7640; 65/7641; 65/7642; 69/8119; 101/11837.

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I), 102/7202.

Cevdet Saray (C.SM.), 95/4768

Cevdet Maarif (C.MF.), 44/2159.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1409/57224; 1446/53.

İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM), 5/452; 9/872; 9/876; 9/877; 9/878; 9/879; 10/980; 10/1000; 10/1002; 11/1082; 12/1231; 12/1252; 13/1265; 13/1327; 13/1328; 13/1329; 13/1330; 13/1331.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ.), 17/25, 17/30.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 570; 4040; 4042.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA, d.), 10457/136.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA. e.), 573/58; 601/28; 628/53; 642/13.

Araştırma ve İncelemeler

- Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius: *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Baykal, İsmail Hakkı: *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, 1953.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Adbülkadir Özcan, Ankara: TTK, 1995.
- Derman, M. Uğur, “Mustafa İzzet, Yesârîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2020, XXXI, s. 307-309.
- Enderunlu Abdüllatîf: *Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümayûn]*, haz. Ahmet Köç, İstanbul: Çamlıca yay., 2013.
- Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, 1. Kitap, İstanbul: YKY yay., 1996.
- Genç, Nermin: *Enderun Teşkilatından Seferli Odası ve Tarihi Gelişimi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- Hâfız Hızır İlyas Ağa: *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyî-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- İpşirli, Mehmet: “Enderun”, *DİA*, 1995, XI, s. 185-187.
- Koçu, Reşad Ekrem: “Osmanlı Sarayında Enderûn Teşkilâtı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 7, (Ağustos 1972), s. 31-35.
- Korkmaz, Harun, “Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi”, *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü Sanatçılar*, İstanbul 2022.
- Kut, Turgut: “Ali Ufkî Bey”, *DİA*, 1989, II, s. 456-457.
- Lybyer, Albert Howe: *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, İstanbul: Sarmal Yayınevi 2000.
- Mehmed Refik: “Enderun-ı Hümayun Mektebi”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, I/1, (İstanbul 1335), s. 16-20.
- Miller, Barnette: *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, Cambridge: Harvard University Press, 1941.
- Nutku, Özdemir: *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara: TTK, 1987.
- Oral, Ertuğrul: *Mehmed Halife Tarih-i Gilmanî*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Öz, Tahsin, *Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları (1939-1944)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- Özmutlu, Günnaz: “Harem Cariyelerinin Musiki ve Seyirlik Oyunlardaki Eğitim-leri”, *Belleten*, LXXVIII/283, (Aralık 2014), s. 1033-1074.
- Öztuna: Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

- Parlatır, İsmail: *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: 2006.
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi: *Vak'a-Nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, haz. Ziya Yilmazer, İstanbul: OSAV yay., 2000.
- Saydam, Abdullah: *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- Tayyâr-zâde Atâ: *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, I-V, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Turan, Şerafettin, "Silâhdar", *DİA*, 2009, XXXVII, s. 191-193.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belleken*, XLI, Ankara 1977, s. 79-114.
- Vehbî: *Sûrnâme Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Kabalcı yay., 2007.

Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik Temelleri

*Administrative and Socio-Economic
Foundations of Fair and Market Institutions
in the Ottoman Empire*

Ercüment BALCI*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
8 Aralık/ December 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
4 Haziran/June 2025

* Dr. Öğretim Üyesi, [İstanbul
Üniversitesi İktisat Fakültesi](#),
İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-6721-0633
E-posta/E-mail: erbalci@istanbul.edu.tr

Atıf/Citation: Ercüment Balcı,
"Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar
Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik
Temelleri", *Zeyrek Tarih Araştırmaları
Dergisi*, 2 (Haziran 2025), s. 87-164.

ÖZ

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve toplumsal yapısı içerisinde panayır ve pazar kurumlarının üstlendiğı çok yönlü fonksiyonları incelemeyi amaçlamaktadır. Panayırlar ve pazarlar, yalnızca mal değışim süreçlerinin gerçekleştiğı ekonomik alanlar değıl, aynı zamanda devletin idarî gücünün sahada hissedildiğı ve toplumun sosyal etkileşim ortamlarının şekillendiğı kamusal mekânlardı. Çalışmada öncelikle bu kurumların kuruluş gerekçeleri, tarihsel gelişimi ve haftalık pazarlardan farkları ortaya konulmuştur. Ardından, panayır ve pazarların idari olarak nasıl düzenlendiğı, merkezi ve yerel otoriteler arasındaki işleyiş ve Tanzimat sonrası bürokratik dönüşümler ele alınmıştır. Son olarak, bu alanların sosyo-kültürel işlevleri, dini günlerle bağlantıları, eğlence ve dayanışma boyutları vurgulanarak

panayırların Osmanlı toplumu üzerindeki bütüncül etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, panayır ve pazarların Osmanlı devlet aklı içinde yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda idarî, sosyal ve kültürel açıdan da stratejik roller üstlendiğini göstermektedir. Bu çalışmanın temel kaynaklarını TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Panayır, Pazar, Osmanlı Devleti, Ticaret, Vergi.

ABSTRACT

This article aims to examine the multifaceted functions of fair and market institutions within the economic and social structure of the Ottoman Empire. Fairs and markets were not merely economic venues where the exchange of goods occurred; they were also public spaces where the administrative authority of the state was exercised and social interaction among the population was fostered. The study first explores the foundational rationales, historical development, and distinctions between these institutions and regular weekly markets. It then analyzes the administrative organization of fairs and markets, the operational dynamics between central and local authorities, and the bureaucratic transformations following the Tanzimat reforms. Lastly, the study emphasizes the socio-cultural functions of these institutions, including their association with religious festivities, entertainment, and communal solidarity, to reveal their holistic impact on Ottoman society. The findings indicate that fairs and markets played not only economic but also administrative, social, and cultural roles within the strategic framework of Ottoman statecraft. The primary sources of this study are documents preserved in the Ottoman Archives Department of the Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye.

Keywords: Fair, Markets, Ottoman Empire, Trdae, Tax.

Giriş

Pazar, panayır, sergi ve fuar kelimeleri küçük ayrıtlıklar dışında temelde aynı manayı ifade etmektedirler. Hepsinin ortak özelliği; ticari metanın tanıtılmak veya satılmak gayesiyle toplandığı ve sergilendiği yerler olmasıdır. Üretim kadar üretilen malın pazarlanması da önemlidir. Bunun için seçilen yöntemler farklı da olsa hedef,

alıcının alma isteğinin pazarlanan ürüne yönlendirilmesidir. Bu yöntemlerin en iptidai ve yaygın olanı alıcı ve satıcıların bir araya geldiği; Türkçe'de *piyasa*, *çarşı*, *bedesten*, Fransızca'da *marche*, Almanca'da *markt*, İngilizce'de *market* ve Latince'de *mercatus* kelimeleriyle ifade olunan pazarlar; yani kısaca arz ve talebin buluştuğu, alışveriş yerleridir¹.

Faruk Sümer Anadolu'da Selçuklular devrinde Kayseri yakınlarında her yıl kurulan ve “Yabanlu” adıyla anılan pazara “*Yabanlu pazarı milletlerarası bir fuardır*”² diyerek, fuar kelimesiyle panayır ve pazarları aynı anlamda kullanmıştır. Suraiya Faroqhi ise pazarlarla panayırları birbirinden ayırmak gerektiğini söylerken pazarları; *bir şehir, kasaba veya köy ile çevresindeki taşra ahalisinin karşılıklı ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir faaliyet* olarak görmektedir³. Pazarların en yaygın biçimi; daha çok dar bir bölgede o bölge insanların ürettiği hayvansal ve zirâi ürünler ile küçük el sanatları örneklerinin satış amacıyla sergilendikleri hafta pazarları ya da semt pazarlarıdır. Çoğu zaman bu pazarlar haftada bir gün düzenli şekilde kurulmaktadır ve o bölgenin muhtelif yerleşim merkezlerinde, haftanın değişik günlerinde birbirini takiben açılmaktadır. Bu tip pazarlar “*semt pazarı*” adıyla büyük şehirlerin muhtelif mahallelerinde yıllardır kurulmaktadır. Hatta bu pazarların kuruldukları güne istinaden o semtlerin isimleri *Salıpazarı*, *Çarşambapazarı*, *Perşembepazarı*, *Cumapazarı* vs. gibi isimlerle anılmaktadır. Osmanlı topraklarında hafta pazarlarının kurulabilmesi için o bölgede vergi veren nüfusa bakılmakta; nüfusu 400'e kadar olan kasabalarda kurulan pazarlar “*sıradan pazar*”; 400-1500 arasında vergi ödeyen nüfusa sahip idari işlevi olmayan yerlerde kurulan pazarlar da “*aracı pazar*” olarak tanımlanmaktadır⁴.

¹ *Büyük Larousse-Sözlük ve Ansiklopedisi*, haz. Komisyon, (İstanbul: Milliyet, 1986,) C. 9, s. 4318; Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), s. 328; *Türkçe Sözlük*, haz. Hasan Eren, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988), C. 1, s. 516.

² Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985), s. 16.

³ Suraiya Faroqhi, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, çeviren: Melek Eğilmez, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 53; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çeviren: Emine Sonnur Özcan, (Ankara: Doğubatı Yayınları, Mayıs 2006), s.165; 168-169.

⁴ Faroqhi, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar”, s. 48 vd. ; Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 169.

Diğer bir uygulama ise ticaret mallarının toplu olarak sergilenmesini, tanıtılmasını ve satılmasını sağlamak için kurulan pazarlardır. Bu tip pazarlar, Türkçe'de “*panayır*”; Fransızca'da “*foire*”; Almanca'da “*messe*”; İngilizce'de “*fair*” kelimeleriyle karşılanmaktadır⁵. Panayırlar, semt pazarları ya da hafta pazarlarından farklı olarak yılda birkaç kez kurulmakta; birkaç günden birkaç haftaya varan sürelerle açık kalmaktadır. Bunlar, katılımcı ve ziyaretçilerce çok önemsenen; işleyişleri mahallî yönetimler tarafından düzenli şekilde kontrol edilen, hazırlıkları aylar öncesinden başlayan büyük çaplı organizasyonlardır. Ömer Şen Osmanlı panayırlarını; *yılda birkaç defa belirli zamanlarda, bir haftadan bir buçuk aya kadar sürelerle açık duran, oldukça geniş bir bölgenin gereksinimlerini karşılamak üzere yerli ve yabancı tüccarın malını pazarladığı büyük ve küçük ölçekli fuar alanları*⁶ şeklinde ifade etmektedir. Lütfi Güçer, *Batı Avrupa'da açılan fuarların vasıflarını; yıllık olmak, her yıl aynı günde açılmak, yerli-yabancı bütün tüccara açık tutulmak; katılan bütün tüccarı malî ve adlî güvence altında bulunmak*⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Bazı panayırlar sadece ülke insanına hizmet vermekle kalmaz, komşu ülkeler ile daha uzak ülke vatandaşlarına da hizmetle, uluslararası bir niteliğe de bürünürdü⁸. Bu tip panayırlar yerli ve yabancı alıcı ve satıcıların katılımını sağlamak için belirli yerlerde ve belirli aralıklarla açılıp kapanırlardı. Hatta bazılarının kurulması, süresi ve niteliği uluslararası antlaşmalara bağlanmıştı⁹.

⁵ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s. 319.

⁶ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19.Yüzyıl)*, (İstanbul: (tarihsiz), Eren), s. 9.

⁷ Lütfi Güçer, “XVI-XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (İstanbul: Türk İktisat ve İhtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1987), sayı: I, s. 46.

⁸ Rumeli'de birçok panayır kurulmaktadır ve bunlar içinde Siroz, Petriç, Silivri, İslimye ve Uzuncaabad-ı Hasköy panayırları uluslararası nitelikte fuarlar olarak görülmektedir. Güçer, “XVI-XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası”, s. 45-46; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 11; Coşkun Çakır, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihi'ne Genel Bir Bakış: Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine”, *Çerçeve*, (İstanbul: MÜSİAD, Ağustos-Aralık 1996, S. 18, s. 110.

⁹ Leh kralıyla yapılan bir antlaşmaya aykırı bulunduğu için 1564'te, Hotin Kalesi ile Kotur Kalesi yakınındaki panayırların kurulmasına müsaade edilmemişti. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) I, haz. Komisyon, İsmet Binark (Başkan), (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995), s. 120; M. Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 96, 1999), s. 2.

Panayırların bu şekilde her yıl açılacağı zaman ve mekânların düzenli olması katılımcıların sayısını ve niteliğini; getirilen malların kalitesini ve çeşidini de doğrudan etkilemektedir. Panayırların bir diğer özelliği, açık kalma sürelerinin pazarlara göre genellikle daha uzun olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı panayırlar, semt ya da hafta pazarlarından ayrılarak, katılımcıların geçici süre ikamet edecekleri, mallarını muhafaza edebilecekleri uygun şekil ve sayıda binaların bulunmasını;¹⁰ katılımcı sayısındaki artış sebebiyle insanların alış-veriş dışındaki yeme-içme ve eğlence benzeri ihtiyaçlarına da cevap verebilmelerini gerektirmektedir.¹¹ Hatta bazı panayırların yüz binleri bulan kalabalıkları toplamış olması, panayırın bir festival ve eğlence merkezi haline gelmesine sebep olmuş ve bu yüzden olsa gerek, panayır deyiimi eskiden “*festival*” anlamında da kullanılmıştır.¹²

¹⁰ Panayır alanlarında depolar, dükkânlar, kahvehaneler, karakolhaneler ve çeşme ve benzeri yapılar inşa olunmaktaydı. Mesela, Edirne vilayetine bağlı Mecidiye kasabasının dışında yılda 2 defa açılan panayırın büyümesi için bir miktar dükkân inşa edilmek üzere panayır alanında uygun görülen yerlerin isteklilere satılmasına karar verilmişti. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektubî Meclis-i Vala Evrakı, (A.MKT.MVL), 134/76, (29/R./1278). Çankırı'ya bağlı Bayraklı panayır alanına, kaimakam Mehmed Efendi dükkânlar inşa ettirmişti. BOA, Sadâret Mektubî Umum Vilâyât (A.MKT.UM), 187/57, 08/B/1271; “...Bayraklı panayırını mahalline usûlsüz olarak inşa ettirilen bina ve dükkânlar...” BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 386/11, (24/S./1284); “Karasu panayırında karakolhane, odabaşı çadırı gibi yerlerin inşası...” BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir, (A.MKT.NZD), 314/62, (16/Za./1276); Mora cezaresinde Trebolice kazasının surları dışında panayır kurulabilmesi için bir bina inşa edilmişti. Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, belge 69, s. 92; Arhos kazasında kurulmakta olan panayır alanında valinin izniyle binalar inşa ettirilmişti. Aynı yer.

¹¹ Panayır alanlarındaki eğlenceler arasında güreş müsabakaları, at yarışları ve tiyatro gösterileri başta gelmektedir. Mesela, Edirne vilayetindeki Semavine, Kırkpınar ve Elmalı'da her sene açılan panayırlarda usulüne uygun olarak at yarışı ve pehlivan güreşi yapılmasına devletçe izin verilmişti. BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 488/25, 17/M/1320; BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH.İD), 196/20, 24/B/1332; BOA.DH.MKT, 1080/54, 22/Ra/1324; Konya vilayetine bağlı Akşehir kazasında açılan panayırın son gününde at yarışları yapıyordu. Hicri 1322 senesinde açılacak panayır ve yapılacak at yarışlarını izlemeye, Konya valiliğince padişah da davet edilmişti. BOA.DH.MKT, 907/24, 23/Ş /1322. Manyas'ta kurulan panayırın ismi “Koşupanayırı” olarak anılıyor ve önemli at yarışları burada yapıyordu. BOA.DH.MKT, 1963/66, (3/Za./1309). Manyas koşu panayırına getirilen hayvanlar arasından numune çiftliklerine veya Hara yapılmak üzere kurulacak yeni çiftliklere damızlık atlar ile ordunun ihtiyacı için atlar buradan seçiliyordu. BOA.DH.MKT, 2/10, (11/C./1311).

¹² Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.319.

Osmanlı belgelerinde “*ekspozisyon*” ve “*meşher*” kelimeleriyle ifade olunan “*sergiler*” de zikredilmesi gereken diğer önemli bir organizasyondur. Sergiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanan; klasik dönem panayırları ve pazarlarından farklı olarak, malların büyük miktarlarda değil sadece temsili miktarlarda, yani “*numune*” şeklinde gösterildiği organizasyonlardır. Sergiler, serginin düzenlenme amacına göre; *sanayi sergisi*, *ziraat sergisi*, *umumi sergi*, *halı-kilim sergisi*, *maden sergisi* gibi ya da serginin kapsam alanı ile iştirakçilerinin durumuna göre; *mahallî*, *bölgesel*, *ulusal* veya *uluslararası sergi* olarak isimlendirilmektedir. Bunlar, günümüzde kurulan modern fuarların ilk örneklerini oluşturmaktadır ve ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu makalenin konusunu Osmanlı devrinde kurulmuş olan panayırlar ve pazar organizasyonları oluşturmaktadır. Çalışmanın genel seyri şu şekilde olacaktır: pazar ve panayırların genel özellikleri, pazar ve panayır ihdas (oluşturma, açma) usul ve gerekçeleri; panayır ve pazar mekânları/arazileri; ulaşım ve emniyetin temini, devletin teşvik ve koruma tedbirleri ve düzenlemeleri; sıhhî tedbirler, toplumun sosyal faaliyetleriyle devlet kurumlarının ihtiyaçlarının temini açısından pazarlar ve panayırlar; panayır ve pazarlarda vergi ve gümrük uygulamaları ve panayırların açılma dönemleri ve süreleri.

Konunun temel kaynaklarını, Osmanlı Arşivi'nden (BOA) seçilen belgeler oluşturmaktadır.

1. Osmanlı Devri Panayır ve Pazarlarının İhdas ve İdarelerine Dair Hususlar

Osmanlı topraklarında kadimden beri pazar ve panayır organizasyonlarının yapıldığı bilinmektedir. Bunların bir kısmının kökenlerinin Bizans ve Selçuklu devirlerine dayandığı, Osmanlı'ya intikal ettikten sonra da düzenlerinin hemen hiç bozulmadan devam ettirilmiş olduklarını; zamanla, siyasi ve malî kaygılar yanında, halkın ekonomik ve sosyal ihtiyaçları da gözetilerek hem Anadolu'da hem de Rumeli'nde yeni pazar ve panayırların da bunlara eklendiklerini görmekteyiz. Anadolu, Rumeli ve Arabistan'a yayılan bu tür organizasyonların birbirine benzer ve farklı özellikler taşıdıklarını ve bu özelliklerinin bir göstergesi olarak farklı isimlerle anıldıklarını söyleyebiliriz. *Emtia panayırı*, *Gül panayırı*, *Bal panayırı*, *Afyon panayırı* ve *Koşu*

panayırı gibi¹³, işlevine yönelik olanlar dışında panayırlar, *Amasya panayırı*, *Balıkesir panayırı*, *Zile panayırı* vs gibi genellikle organizasyonun yapıldığı mekânın veya idarî birimin isimleriyle anılmaktadırlar.

Panayırlar yılın iki ayrı döneminde kurulmaktadır: Bunlardan ilki 21 Mart (Nevruz günü)'i takibeden dönem olup, genellikle de “Rûz-ı Hızır” olarak adlandırılan 6 Mayıs'tan başlayan ve 8 Kasım'a kadarki “ilkbahar-yaz” aylarını içermektedir. Panayırların ekseriyeti bu dönemde faaldir. Hristiyanların paskalya panayırları da 21 Mart'ı takibeden ilk Pazar günü yapılmaktadır¹⁴. Müslüman halk Nevruz ve Hıdırellez günlerini şenliklerle ve kurulan panayırlarla bir festival havasında kutlamaktadır. Bir diğer dönem ise 9 Kasım-5 Mayıs arasındaki “Rûz-ı Kasım” aylarıdır¹⁵. Kış şartlarının egemen olduğu bu dönemde kurulan panayırlar belki “sonbahar- kış panayırları” olarak isimlendirilebilir. Sayıları yaz dönemine kıyasla oldukça azdır. Bir genelleme yapmak gerekirse panayırlar Mayıs-Ekim ayları arasındaki dönemde yaygın şekilde kurulmaktadır.

Osmanlı panayırlarının organizasyonu yıl içinde genellikle birer kez yapılmakta; pek azı senede ikiden dörde varan sıklıkla açılmaktadır¹⁶. Panayırın açık kaldığı süre 2 günden 35-40 güne kadar çıkmakla

¹³ Edirne/İpsala'da “Emtia panayırı”, Edirne/Doğanhisar'da “Bal panayırı”, BOA.DH. MKT, 890/48, (10/B./1322). (İstanbul/Moda Frenk Kilisesi'nde “Gül panayırı”, BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK), 91/25, (19/Za./1310); BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK), 170/28, (21/S./1319); Gümüşhacıköyü'nde “Afyon panayırı”, BOA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI), 17-1/16, (15/N./1327); Sofulu/Derbend-i Sagir köyünde “Sultanbayramı panayırı” BOA, DH.MKT, 792/19, (19/Ş./1321); Manyas'ta “Koşu panayırı” BOA, DH. MKT, 1963/66, (3/Za./1309).

¹⁴ Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 9. Bazı panayırların kurulma günü ise 24 Haziran'da yani İvan Günü'ne denk geliyordu. Aynı yer.

¹⁵ Milâdî takvimde 23 Nisan-26 Ekim arası “Rûz-ı Hızır”; 26 Ekim-23 Nisan arası da “Rûz-ı Kasım”a denkgelmektedir. Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 9.

¹⁶ Edirne vilayetindeki Aydos panayırı, Eski zağra (Zağra-i atik) panayırı, Yanbolu panayırı, Kızanlık (Akçakızanlık) panayırı; Tuna vilayetindeki Mecidiye panayırı, Yanya vilayetindeki Nevesil panayırı, Hüdavendigar vilayetindeki Manyas panayırı, yılda 2'şer kez kurulan panayırlardandır. Tuna vilayetindeki Pravadi panayırı yılda 3 kez kurulmaktadır. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1295/33, (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1295(1878)), s. 437-438. Şam-ı Şerif sancağındaki Resulayn panayırı ise yılda 4 kez kurulmaktaydı. Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, belge 68, s. 92.

birlikte genellikle, 10-15 günlük sürelerle açılan panayırlar yaygındır. Pek az panayır ise daha uzun sürelerle açık kalmaktadır.¹⁷

Bir bölgedeki ticari imkânları harekete geçirmek, halkın refah seviyesini yükseltmek, vergi gelirlerinden hazineye ve mahalli idarelere kaynak temin etmek, her türlü alım satımın denetim ve gözetim altında cereyanını sağlamak gibi gayeler, pazar ve panayırların oluşumu veya organizasyonunu gerektiren önemli unsurlardır. Ulusal ve uluslararası nitelikte açılmış olan panayırlar çiftçinin, köylünün, esnafın başka bölge ve ülkelerden; üretilen ürün ve eşyalardan haberdar olarak, bilgisini ve kullandığı tekniği geliştirmesinde önemli bir işleve sahiptir. Devlet, yeni bir idari düzenlemeyle oluşturulan; “*hükümet merkezi, nahiye merkezi, kaza merkezleri ile müdürlük veya kaimakamlık makarrını (yönetim merkezleri)*”,¹⁸ aynı zamanda yeni semt ve hafta pazarları ile panayır kurulması için olması zorunlu-gerekli şartlardan saymıştır.

Bazı panayır ve pazarların kurulmasında kuruldukları yerin ticaret noktası olması veya transit ticaret yolları üzerinde yer alıyor oluşunun etkisi de önemlidir.¹⁹ Bu gibi yerlerde kurulan panayır ve pazarlar beklentilerin üzerinde bir gelişme gösterip bölgedeki kasa-ba veya köylerin gelişmesini de temin etmişlerdir. Ticaret yollarının başka taraflara kayması veya bir şekilde bu ticarî dolaşımın sekteye uğramasıyla tarihi ticaret yolları üzerindeki birçok şehir zamanla eski önemlerini kaybedip küçülmüşlerdir. Mesela, Konya, İzmir'den Mezopotamya'ya uzanan tarihî ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle 18. yüzyıl ortalarına kadar önemli bir şehir iken, ticaretin

¹⁷ Edirne vilayetinde senede 2 kez kurulan Kızanlık (Akçakızanlık) panayırına gelen tüccar 40-50 gün kalıyordu. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1295/33, s. 437-438; Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, belge 103, s. 125-127.

¹⁸ Bu konudaki örnekler için bakınız: Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 14; 64; 66; 95-96; 99; 123-124.

¹⁹ Mesela, “Osmancık kazasına bağlı Kargı nahiyesi ehemmiyetli bir ticaret noktası olduğundan, burada bir panayır açılmasının uygun olacağı...” BOA, DH.MKT, 1167/82,. (08/R./1325); Bursa-Gelibolu hattında önemli bir mevkide bulunan ve XVI. yüzyıldan itibaren canlı ticaret merkezlerinden biri haline gelen Biga'da her sene bir panayır açılmaktaydı. BOA, Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPSM), 19/66 (24/R./1333); Biga panayırından bir gün önce aynı bölgede bir de hayvan pazarı kuruluyordu. BOA, Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı (DH.UMVM), 110/18, (13/R./1333).

giderek daha çok denizlere doğru kaymasıyla, eski önemini kaybederek küçülmüştür.²⁰

Özetle, panayır ve pazar kurulma gerekçeleri birtakım siyasi, malî ve içtimaî gayeler içermektedir. Pazar ve panayır ihdası, işlevi ve devletin bu mekânlardan beklentilerini başlıca birkaç maddede sıralamak mümkündür:

- 1) Uygun görülen bölge ve noktalarda birtakım pazarlar ve panayırlar ihdas ederek, her türlü alım-satımı kontrol ve kayıt altına almak,
- 2) Köylü ve şehirli halkın her türlü rutin ihtiyaçlarının temini sağlamak,
- 3) Devletçe, aynî olarak toplanmış öşür mallarıyla nakdî vergi ödemeleri için halkın, ürünlerini ve mallarını bu mekânlarda pazarlayarak, nakde tahvilini sağlamak,
- 4) Esnaf ve zanaatkârın hammadde ihtiyacının karşılanmasına destek olmak,
- 5) Zanaatkârın kendi sanatıyla ilgili gelişmeleri pazarlanan ürünler üzerinden, yakından görerek bilgi, görgü ve becerisini arttırmasını sağlamak,
- 6) Pazar ve panayırlarda alış-veriş üzerine konmuş vergilerle, mahallî idarelere ve hazineye gelir sağlamak,
- 7) Merkezî ve yerel idarecilerin her türlü emir ve yasaklarını, yeni vergi ihdaslarını ve sair duyurularını, en ücra yerlerdeki halka duyurulmasını temin etmede bir sosyal iletişim mekanizması olarak bu mekânları kullanmak,
- 8) Halkın, merkezden ve ülkenin en ücra köşelerindeki gelişmelerden, hatta bazı yabancı ülkelerden, panayırlara gelen tüccar vasıtasıyla haberdar olmasını sağlamak,
- 9) Pazar ve panayırlarda halkın güreş, tiyatro ve at yarışları gibi etkinliklerle kendi aralarında görüşüp kaynaşmasını sağlamak.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Besim Darkot, "Konya", *İA*, C. 6, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, 1987), s.841-853.

1.1. Hafta Pazarları ve Panayırların İhdas ve İdareleri

Osmanlı topraklarında hafta pazarlarının kurulabilmesi için, o bölgede vergi veren nüfusa bakılmakta; nüfusu 400'e kadar olan kasabalarda kurulan pazarlar “*sıradan pazar*”; 400-1500 arasında vergi ödeyen nüfusa sahip idari işlevi olmayan yerlerde kurulan pazarlar da “*aracı pazar*” olarak tanımlanmaktadır.²¹

Hafta pazarları haftanın muhtelif günlerinde kurulmaktadır. İbadet maksadıyla köylerden ve mezralardan kasaba merkezine gelmekte olan halk düşünülerek önceleri pazarın kurulma günü ibadet günlerine denk getirilmekteydi. Bu yüzden birçok hafta pazarı cuma ve pazar günü kuruluyordu. Ancak, zamanla hem ibadete hem de alışverişe zaman bulamadıkları gerekçesiyle Müslüman halk cuma; Hristiyan halk pazar ve Yahudi halk da cumartesi gününde kurulmakta olan pazarların bir başka güne kaydırılmasını talep etmişlerdir. Bu şikâyetlerin Tanzimat (1839) sonrasında özellikle Hristiyan halk tarafından sıklıkla dile getirilmesi, Tanzimat Fermanı'nın kendilerine tanıdığı dini serbestlikten olsa gerektir. Cemaatlerin dini kaygılarla talep ettikleri gün değişiklikleri dikkate alınmakla birlikte, bu değişikliğin diğer dini cemaatlerin ibadet günlerine rastlamamasına da itina gösterilmektedir. Hristiyanlar tarafından Yortu gününde veya diğer ibadet günlerinde kurulmakta olan pazarın bir başka güne kaydırılması talebi, o bölgede yaşayan Müslüman halk dikkate alınarak cuma gününe denk getirilmezken, aynı şekilde Yahudi halkın bulunup-bulunmadığı da araştırılarak; bulunduğu takdirde pazarın kurulma vaktinin cumartesi gününe de denk gelmemesine özen gösterilmektedir. Aynı şekilde Müslüman ve Yahudi cemaatlerinin bu yöndeki talepleri yerine getirilirken bölgedeki Hristiyan halkın hassasiyetleri de göz önünde bulunduruluyordu.

Hafta pazarlarının bir başka güne kaydırılması isteği başka sebeplere bağlı olarak da istenmekte; bazen, pazarın aynı bölgede kurulmakta olan bir başka pazarla çakışmasından dolayı tüccarın sadece birini tercih etmek zorunda kalmasından; bazen de aralarında mesafe bulunan yerlerde birbirine yakın günlerde kuruluyor oluşundan dolayı, tüccarın birinden diğerine zamanında ulaşma zorluğu

²¹ Faroqlı, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 48 vd.

çekmesinden kaynaklanmaktadır. Gün değişikliği talepleri genellikle tüccar kesiminden gelmektedir. Çünkü tüccar, kurulan her pazara iştirak etme; hiçbir pazarı kaçırmadan kazanç elde etme düşüncesindedir. Tüccarın malını satmasına imkân sağlamak açısından pazar günlerinin birbiriyle uyumuna ve özellikle de çakışmamasına özen gösterilmekte, herhangi bir sebepten bu uyumun bozulmasından kaynaklanan şikâyetler ile çözüme yönelik dilek ve öneriler idareciler tarafından öncelikle dikkate alınmaktadır.

Hafta pazarlarının ilk defa tesisinde veya gün değişikliği durumunda, *Defterhâne-i Âmire*'deki kayıtlara müracaat olunarak, önceki benzer uygulamalar “emsal” kabul edilip, yeni kararlara dayanak oluşturulmaktadır. Yapılan her türlü değişiklik *Defterhâne-i Âmire*'deki kayıtların tashihiyle güncellenmektedir.

Bazı belgelerde, açık kaldıkları süreler açısından, panayır özelliği göstermesine rağmen, kurulacak yer için “pazar” tabiri tercih edilmiştir. Bu tür isteklere bakıldığında açılacak pazarın daha çok hayvan alım satımıyla ilişkili olduğu ve bunun hemen öncesi veya sonrasında aynı yerde bir panayırın kurulmakta olduğu görülmektedir.²²

Panayırların ihdası öncelikle devletin tasarrufundaydı ve başkent İstanbul'dan alınan izin ve ruhsatlarla gerçekleşiyordu. Daha sonraları ise sancak idare meclisleri kararı ve valilerin onayıyla mahallî idarelerin tasarrufuna bırakılmıştır.²³ İzin taleplerinin merkezden istendiği dönemlerde en yüksek izin mercii olan Sadaret makamı, pazar ve panayır ihdas ve idarelerine dair kararını mahallî idarelere bildiriyor ve kararlar doğrultusunda organizasyonlar gerçekleşiyordu. Bazen de İstanbul'da panayır organizasyonuna dair alınan kararlar doğrudan

²² Mihaliç kazasının Karaağaç mevkiinde her sene 13-17 Mayıs tarihleri arasında bir “hayvan pazarı” açılması için 1905 yılında izin talep edilmişti. BOA, DH.MKT, 948 /16, (14/S. /1323).

²³ “Pazar kurulmasının Meclis-i Umumi-i Liva'nın alacağı kararın liva makamının tasdikiyle yürürlüğe konması gerektiği...” BOA, DH.UMVM, 75/52, (29/N./1337); Eskişehir'de Muttalip köyünde kurulmak istenen pazar için; “Pazar kurulması ancak Meclis-i Umumi-i Liva'nın alacağı kararın, liva makamının tasdikiyle yürürlüğe konması gerektiği”ne dair merkezden Eskişehir Mutasarrıflığı'na bilgi verilmişti. BOA, DH.UMVM, 75/52, (29/N./1337); Eskişehir'de kurulacak olan Karacaşehir panayırı için de “...ilkbaharda kurulacak olan Karacaşehir panayırı için Eskişehir Kazası Meclis-i Umumisi'nin kararının yeterli olduğu...”na hükmedilmişti. BOA, DH.UMVM, 47/51, (05/B./1336).

mahallî idarelere tebliğ ediliyordu. Genellikle panayır veya pazar kurulması yönündeki talepler *ticaretin gelişmesiyle ahali ve tüccarın kazancı ve dolayısıyla mirînin menfaatini temine yönelik olarak* yapılıyordu.²⁴

Halkın veya tüccarın panayır kurulması yönündeki isteklerine mahallî idare meclislerince genellikle olumlu yaklaşılıyordu. Bu talepler merkeze bildiriliyor ve onay isteniyordu. Mesela, 1846 senesinde Tekfurdağı'nda yeni bir panayır açılması yönünde halkın talebi devletçe de kabul görmüş ve Tekfurdağı panayırının açılmasına dair karar, *Takvim-i Vekâyi*'de kamuoyuna ilan edilmiştir. Bu panayırın açılma mevsimi Ağustos başı olarak tasarlanmış ancak, o vakit Ağustos ayı “*şehr-i sıyâma*” [Oruç ayı/Ramazan] tesadüf ettiğinden panayırın kurulmasına muvaffak olunamamıştı. 1851 yılı Ağustos ayı yaklaşırken Tekfurdağı Liva Meclisi, panayırın bu defa açılabilmesi için Sadaret'e bir mazbata daha göndermişti. Mazbatada; Edirne, Selanik, Bursa, İzmir, Yanya, Yenişehir ve Üsküp valilerine ve daha sair münasip eyalet valilerine tüccarın teşviki ve panayıra katılımın üst düzeye çıkarılabilmesi için, “*emr-i âli*” gönderilmesi ve valilerin de kendi kazalarına bunu duyurmak suretiyle “*ma'mûriyet-i bilâd kaziyesinin sağlanacağı*”²⁵ ifade ediliyordu.

Nihayet, Tekfurdağı'nda panayır kurulmasına dair hazırlıklar ve alınan tedbirleri Üsküp valisi şu şekilde özetliyordu:

“...Üsküb ve Piriştine kaymakamlıklarıyla bi'l-cümle kazâlar müdürlerine iş'âr ve beyân ve sâire lâzım gelenlere dahi ‘ilân ve tebligat kılınarak Üsküb eyâleti dâhilinde kâin elviye ve kazâlar tüccârlarının panayır-ı mezkûra gitmeleri emrinde teşvîkât ve tergibât-ı mukteziye ifâ kılındığı (...) Bu durum da tüccârın kesret üzere mahal-i mezkûra gitmeleriyle hâsıl olacağından bu bâbda teşvîkât ve tergibât-ı lâzımanın icrâsı iktizâ edenlere bildirilmiş olduğu beyân-ı vâlasıyla bu tarafda dahi keyfiyetin ‘ilânıyla tüccârın panayır-ı mezkûra gitmeleriçün teşvîkât-ı lâzımenin icrâsı irâde-i seniyyesini mutazammın fî 7 L. sene [12]67 târîhiyle müverrihan ham-perâ-yı ta'zim ve telsîm olan bir küt'a

²⁴ Mesela, Tekfurdağı'nda yeni bir panayır açılmasına; ticaretin gelişmesi, ahali ve tüccarın kazancı ile dolayısıyla mirînin menfaatini temine yönelik amaçlarla girişilmiş olduğu, 5 Temmuz 1851 tarihli bir fermanla belirtilmekteydi. BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM), 67/74, (12/3/1267); BOA, A.MKT.UM. 71/61,(25/10/1267).

²⁵ BOA, A.MKT.UM, 62/64, (8/7/1267).

*emirnâme-i sâmi-i hazret-i vekâlet-penâhileri meâl-i âlisi kârin-i zihn-i çâkerânem olmuş ve ketebe-i emr u fermân...”*²⁶

Nihayet açılacak panayırdaki tüccar ve halkın emniyeti için inzibati tedbirlerin eksiksiz olarak alınmasına yönelik tenbihat yineleniyordu: “...tüccar ve sairenin husûl-ı emniyet-i kâmilesi zımında zabıtâ-i kavîyenin istikmâline ‘itinâ ve dikkat kılınması...”²⁷

Panayır ihdası için yapılan müracaatların önemli bir kısmını ilk kez kurulacak panayırlar oluşturmaktadır: İslimye'de (Edirne),²⁸ Hamamayağı Kaplıcası'nda (Ladik'de),²⁹ Preveze'de,³⁰ Çorum'da,³¹ Üsküdar'da (Güvercinpanayırı),³² Kadirkavağı ile Hayvanpazarı mahallinde (Eskişehir'de)³³ ve Sarayaltı mahallesinde (Manisa'da)³⁴ açılanlar ilk kez ihdas olunan panayırlardan birkaçına örnektir.

İzin talepleri yukarıda örneklerine yer verildiği üzere, ilk kez organize olunacak bir panayır için istendiği gibi, önceki yıllarda kurulmaya başlanmış iken herhangi bir sebeple kapanmış olan panayırların yeniden açılması talebiyle de yapılabiliyordu. Mesela, “*Sırphı saldırıları sebebiyle*” bir ara kapanmış olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının problemin ortadan kalkması ve emniyetin yeniden temin edilmesini müteakiben tekrar açılması için izin istenmişti.³⁵ Benzer bir talep Karahisar-ı Şarki'de İskefser nahiyesinin Çermik panayırı mahallinden geçen nehir üzerindeki köprü bitişiğinde kurulup, bilahare iptal edilen pazar yerinin tekrar açılması için 1898 yılında yapılmıştı.³⁶ Ustrumca kazasının Banko karyesinde “*eskiden olduğu gibi*” ibaresiyle istenen panayır ise, bir ara kurulmuş ve sonradan kapanmış

²⁶ BOA, A.MKT.UM. 71/61, (25/10/1267).

²⁷ BOA, A.MKT.UM. 67/74, (12/3/1267).

²⁸ “...İslimye panayırının kurulmasına ruhsatı havi Rumeli'nin Sağ, Sol ve Orta kollarıyla sair icâb idenlere hitâben evâmîr-i aliyye irsâli...” BOA, Hatt-ı Hümayûn, (HAT), 669/32656, (29/Z./1237).

²⁹ BOA, DH.MKT, 559/10, (08/Ca./1320).

³⁰ BOA, A.MKT.MHM, 335/34, (23/M./1282).

³¹ BOA, DH.MKT, 843/84, (05/S./1322).

³² BOA, Y.PRK.ASK, 48/67, (29/Za./1305).

³³ BOA, DH.MKT, 1714/49, (13/Ş./1307).

³⁴ BOA, DH.MKT, 2414/42, (19/C./1318).

³⁵ BOA, HAT, 278/16371, (29/Z./1229).

³⁶ BOA, DH.MKT, 2169/90, (12/L./1316).

eski bir panayırın yeniden ihdasıdır.³⁷ Her yıl açılmaları gelenekselleşmiş olan panayırlara yakın mahallerde bu panayır öncesinde veya sonrasında bir başka panayırın yada pazarın açılması arzusu da yine sık rastlanan isteklerdendir.³⁸

Panayır organizasyonu kalabalıkların ilgisi nispetinde ve onunla doğru orantılı gelişen bir hadisedir. Dini vecibelerin yerine getirilmesi amacıyla insanların toplanması aynı zamanda alışveriş için bir fırsat sunmaktadır. Osmanlı toplumunu oluşturan Müslüman ve gayrimüslim halk din ve mezhep farklılığına bakılmaksızın ortak alışveriş mekânlarına sahip olmanın dışında; cuma, kandil, ramazan ve bayram günlerinde Müslümanlar;³⁹ yortu, paskalya ve Noel gibi Hristiyan inancına göre kutsal sayılan günlerde (öncesi veya sonrasında) ise tamamen o dinin mensuplarınca organize edilen panayırlara veya pazarlarasahiptiler.⁴⁰

³⁷ BOA, DH.MKT, 815/1, (08/Za./1321).

³⁸ Teselya'da her sene kurulan Yenişehir panayırından evvel Alasonya kasabasında da bir panayır kurulmasını halk, talep etmekteydi. BOA, DH.MKT, 2198 /31, (26/Z./1316).

³⁹ Müslüman halkın dini vecibelerini karşılamak gayesiyle toplandığı vakitlerde kurulmakta olan panayirlardan birkaçına örnek olarak şunları zikredebiliriz: Sultanbayramı panayırı (Sofulu kazasında Derbend-i Sagir karyesinde,) BOA, DH.MKT, 1021/15, (26/Ş./1323); Haraççıyayla ve Tatar panayırları (Sofulu kazasında) (BOA, DH.MKT), 1113/54, (09/B./1324); Seyyidbaba panayırı (Sultanyeri kazasında) BOA, DH.MKT, 1028/63, (06/L./1323); Cedit Alipaşa camii panayırı (Babaeski-Lüleburgaz'da) Bu panayırın geliri İslam mekteplerine aktarılmaktadır. BOA, DH.MKT, 671/47, (22/Z./1320) ve Kızıldeltekkesi panayırı (Dimetoka'da) Bu panayırda Muharrem matemi yapılması yasaklanmıştır. BOA, HAT, 294/17515, (19/Z./1241).

⁴⁰ Hristiyanlar tarafından kurulan panayirlardan birkaçı ise şunlardır; Büyükkada da Manastır panayırı (Ada-i Kebir (İstanbul/Büyükkada) BOA, Sadaret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD), 33/90, (5/7/1267); Erenköy panayırı (Rumlar tarafından) BOA, Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri, (DH.KMS), 21/11, (07/C./1332); Armişe manastırı panayırı (Ermenilerce) BOA, Y.PRK.ASK, 164/20, (07/C./1318); BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzât (Y.PRK.BŞK), 33/17, (12/Ra./1311); BOA, Y.PRK.ASK, 232/95, (17/B./1323), BOA, DH.MKT, 136/78, (09/Ra./1311); Konice panayırı, BOA, Y.PRK.ASK, 176/7, (02/B./1319); Hristiyanların dini bayramında üç gün süren Kandilli panayırı, BOA, Y.PRK.ASK, 173/33, (04/Ca./1319); Göksu ve Uzunçayır panayırları, BOA, Y.PRK.ASK, 174/114, (08/C./1319); Sarıyer panayırı, BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Şehremaneti Maruzât (Y.PRK.ŞH), 5/30, (22/Ra./1312); Arnavutköy panayırı, BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Zaptiye Nezâreti Maruzât (Y.PRK.ZB), 12/9, (17/M./1311); İstiridy panayırı, BOA, Y.PRK.ZB, 34/29, (05/Z./1321); Yenikilise panayırı (İzmir'de), BOA, A.MKT.UM, 449/89, (08/B./1277); Kalamış Ayairini kilisesi panayırı (İstanbul/Kadıköy), BOA, DH.MKT, 1650/10, (24/Z./1306); BOA, Y.PRK.ZB, 8/78, (26/Za./1308); Ortaköy manastır panayırı (İstanbul), BOA, Y.PRK.ASK, 64/43, (30/M./1308); Samatya panayırı (Ermenilerin özel dini günlerinde), BOA, DH.MKT, 1728/69, (14/L./1307); BOA, DH.MKT, 1730/9,

Osmanlı topraklarında organize edilen panayırların ekseriyetini yerli ve yabancı bütün katılımcılara açık panayırlar oluşturmaktadır. Yukarıdaki örneklerde verilmiş olan dini motifli panayırlara da pek çok başka dinden kimselerin alışveriş maksatlı iştiraki mümkün olduğundan, bunları da umuma açık panayırlar olarak zikretmek pek de yanlış olmaz. Zaten bu tip panayırlar dini ibadetlerin öncesinde veya sonrasında organize edildiğinden buraya başka dine mensup yabancı kimselerin katılımı ve alışverişte bulunmalarında da bir engel söz konusu olamazdı.

Yeni panayır veya pazar ikamesi ile her yıl rutin olarak kurulmakta olan panayırların açılma vakitleri yaklaştığında, halkın ve tüccarın rağbetini arttırmak gayesiyle panayır bölgesiyle merkezi idare arasındaki yazışmalar artmaktadır. Mesela, 1851 yılı Ağustos ayı yaklaşırken Tekfurdağı liva meclisi panayırın açılabilmesi için Sadâret makamına bir mazbata göndermişti. Mazbatada Edirne, Selanik, Bursa, İzmir, Yanya, Yenişehir ve Üsküp valilerine ve diğer münasip eyalet valilerine Sadaret makamından emirler gönderilmesi ve valilerin de kendi kazalarına bunu duyurmak suretiyle tüccarın teşviki ve panayıra katılımın üst düzeye çıkarılması; yollarda emniyet tedbirlerinin tam manasıyla eksiksiz olarak sağlanması isteniyordu. Böylece bölgedeki şehir, kasaba ve yerleşim yerlerinin gelişmesi ve kalkınmasına kurulacak panayırların olumlu yönde katkı sağlayacağı

(20/L./1307); Meryemana Kilisesi panayırı (Kadıköy'de Ermenilerce), BOA, DH.MKT, 1752/128, (03/M./1307); Meryemana panayırı (Silivri'de), BOA, HR.MKT, 85/98, (26/Z./1270); Ayazma panayırı (Paskalya kutlamaları esnasında) (BOA, A.MKT.NZD), 33/46,(29/C./1267); Güvercin panayırı (Ermenilerce), BOA, Y.PRK.ZB, 23/36, (26/Ra./1317); Tekaver panayırı (Tekfurdağı'nda), Ermeni Haçkilisesi panayırı (Tekfurdağı'nda), BOA, DH.MKT, 899/80, 07/Ş /1322; (BOA.DH.MKT), 1771/120, (01/Ra./1308); BOA, DH.MKT, 1815/24, (23/B./1308); Kilise panayırı (Dimetoka'da), BOA, DH.MKT, 1521/25, (03/Za./1305); Üsküdar Ermeni Kilisesi panayırı, (Özel günleri münasebetiyle) BOA, DH.MKT, 1642/23, (26/Za./1306); Tatavla panayırı, BOA, Y.PRK.ZB, 26/80, (06/Za./1318); Gül panayırı (Feriköy Çiftecevizler Gürcü Kilisesi'nde) BOA, Y.PRK.ZB, 22/73, (17/M. /1317); Frenklerin Gülbayramı panayırı (İstanbul/Moda'da), BOA, Y.PRK. ASK, 91/25, (19/Za./1310), BOA, Y.PRK.ASK, 170/28, (21/S./1319); Fenerbahçe ve Kuşdili panayırları, BOA, Y.PRK.ASK, 170/28, (21/S./1319); Rum Manastırı panayırı (İzmit), BOA, DH.MKT, 1192/13, (04/B./1325); Kirazlımanastır panayırı, BOA, DH.MKT, 695/58, (29/M./1321); Kuzguncuk ve Çengelköyü Rum kiliseleri panayırları, BOA, Y.PRK.ZB, 28/133, (27/R./1319); Makriköy'de Sakızağacı'ndaki Frenk Kilisesi'nde Gül panayırı, BOA, Y.PRK.ZB, 27/98, (28/S./1319); Ayayani panayırı (Maydos kasabasında), BOA, DH.MKT, 1122/10, (14/Ş./1324); Ayazma panayırı (Hristiyanların paskalya bayramları ertesinde Hasköy'de) BOA, A.MKT.NZD, 33/46, (29/6/1267).

düşünülmüyordu.⁴¹ Sadaret makamı da birtakım tedbirlerin alınması yolunda mahalli idarelere uyarı ve tenbihatlarda bulunuyordu Buna karşılık başkent in istek ve emirlerinin yerine getirilmiş olduğu valilik makamından İstanbul'a gönderilen yazılarla bildiriliyordu. Mesela, 1850 yılında Üsküp eyaleti dâhilinde bulunan tüccarın panayıra gitmeleri yönünde teşvik edildiklerini; bunun için Üsküp ve Priştine kaymakamlıklarıyla ve diğer kaza müdürleri ve ilgili bütün görevlilerin uyarıldıklarını ve gerekli ilan ve tembihatda bulunulduğunu Üsküp valisi merkeze bildiriyordu.⁴²

Bir başka belgede, İslimye panayırının kurulmasına yönelik olarak Rumeli'nin *Sağ, Sol ve Orta* kollarıyla sair gerekli yerlere “*evâmir-i âliyyeler*” gönderildiği belirtilmektedir.⁴³

Panayırlarla ilgili haberler gazetelere de yansımaktadır.⁴⁴ Esasen devlet bu tür haberlerin gazetelerde yer almasını da resmen istemektedir.⁴⁵ Gazete haberlerinin bir kısmı panayır açılmadan önceki duyuru ve ilanlara bir kısmı da panayır sonrası değerlendirmelere dairdir.⁴⁶

Panayır kurulacak yerlerin tespitinde önemli kıstaslardan birisi de ticaret noktası olmasıdır. Mesela, Osmancık kazasına bağlı Kargı nahiyesi ehemmiyetli bir ticaret noktası olarak görüldüğünden

41 BOA, A.MKT.UM, 67/74, (12/3/1267); BOA, A.MKT.UM, 62/64, (7/8/1267).

42 BOA, A.MKT.UM, 67/74, (12/3/1267).

43 BOA, HAT, 669/32656, (29/Z./1273).

44 “Serez panayırı...” Ceride-i Hâvâdis, 935, (7/L./1275), s.3; Gazetelerde benzer haberlerin sık sık yer aldığını görmekteyiz: “Silivri’de panayır kurulduğu, tüccarın ve halkın rağbet ettiği...” Ceride-i Hâvâdis, 805, (Gurre/S./1273), s. 2.

45 BOA, A.MKT.UM, 67/74, (12/3/1267). Geleneksel olarak kurulmakta olan Yenice panayırına dair haberlerin Ceride-i Havadis’te ilânı... BOA, A.MKT.MHM, 364/35, (26/Ca./1283).

46 Bir arşiv belgesinde gazetelerde yer alan panayırlara dair bir değerlendirme haberine şu şekilde yer verilmektedir: “Beher sene edâ olunduğu misillü bu sene-i mübâreke de dahi Uzuncaâbâd panayırı açılıp her ne kadar satıcılar geçen seneki kadar değilse de ahz ve i’tânın kemâl-i revâcından dolayı tüccâr tâifesine haylice kesb ü ticâret hâsıl ve Filibe kâymakâmı sa’âdetlü Ma’sûk Paşa panayır-ı mezkûra giderek ikdâm ve himmetiyle hiç bir gûna uygunsuzluk zuhûr etmediğinden başka emniyet-i turuk dahi derece-i matlûba vâsıl olduğundan sınıf-ı ahâlî ve tüccâr bu yüzden memnûn ve müteşekkir bulundukları ve paşa-yı müşârun-ileyh oradan Edirne’ye azîmetle devletlû vâlî paşa hazretleriyle mülâkât ederek Filibe’ye avdet etmiş oldukları bu kere ahz olunan evrâk-ı havâdis meâllerinden müstebândır.” BOA, A.MKT.UM, 67/74, (12/3/1267).

burada bir panayır açılması istenmişti.⁴⁷ Yol güzergâhlarından Bursa-Gelibolu hattında önemli bir mevkide bulunan Biga, 16. yüzyıldan itibaren, canlı ticaret merkezlerinden biri haline gelmişti.⁴⁸ Biga kazası dâhilinde her sene bir panayır açılmakta; panayırdan bir gün önce aynı bölgede bir de hayvan pazarı kurulmaktaydı. 1869 senesinde bölgede yaşayan Hristiyan halkın isteği doğrultusunda o tarihe kadar pazar günleri kurulmakta olan pazarın günü pazartesiye alınmıştı.⁴⁹

2. Panayır ve Pazar Arazilerinde Mekânsal ve Hukuki Düzenlemeler

Panayırların kurulduğu yerlerin bir kısmı hazine arazisi, bir kısmı ise özel mülk veya vakıf arazisidir. Devlete ait panayır arazileri müzayedelere konu olduğundan, arsa ve arazilere dair bilgiler “*müzâyede defterleri*”ne kaydedilmekteydi.⁵⁰ Üzerinde panayır kurulan araziler içinde devlet ricalinden hatırlı şahıslara padişah tarafından ihsan olunmuş yerler de bulunuyordu. Miras yoluyla varislere intikal eden panayır arazilerinden bu aileler, kira şeklinde gelir elde ediyorlardı. Mesela, Saray nahiyesindeki Balçık panayır yeri Baruthane Nazırı Necib Paşa'ya ihsan olunmuş ve daha sonra da çocuklarına intikal etmişti.⁵¹ Bazı şahıslar ise panayır arazileri üzerinde büyük veya küçük oranlarda hisseye sahipti.⁵² Panayır alanlarında tasarrufta bulunanların ellerine çoğu zaman devletçe “*mülknâmeler*” verilmektedir.⁵³

Vakıflara ve hazineye ait araziler üzerinde kurulan panayırlarda yer tasarruf edenlerden “*mukâta-i zemin*” adıyla, “*hâsılât-ı Öşriyyesi nispetinde*” bir miktar ücret tahsil edilirken; mirî arazi payları hazineye,

⁴⁷ BOA, DH.MKT, 1167/82, (08/R./1325).

⁴⁸ Feridun Emecen, “Biga”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C. 6, (İstanbul: TDV, 1992), s. 137.

⁴⁹ BOA, DH.UMVM, 110/18, (13/R./1333); BOA, DH. MB. HPS. M, 19/66, (24/ R./1333).

⁵⁰ “Tolcî Mutasarrıflığı'nca istenen Karasu panayırı arsaları müzâyede defterlerinin gönderilmesi...” (BOA, A.MKT.MHM), 267/46, (11/M. /1280).

⁵¹ BOA, DH.MKT, 396/27, (18/M. /1313).

⁵² BOA, A.MKT.UM. 387/19, (30/Ca./1276); BOA, A.MKT.NZD, 336/92, (13/C. /1277).

⁵³ Mesela, Zaptiye mektupçularından İbrahim Beyefendi, Karasu panayırı arazisinden bir miktarını kendisine devletçe verilen mülknâme sayesinde tasarruf etmekteydi. BOA, A.MKT.UM, 412/10, (05/Z. /1276); 422/78, (07/S. /1277).

vakıf arazi payları da ilgili vakfa ödenmekte ve mülknâmeleri buna göre tanzim edilmektedir.⁵⁴

Panayır alanlarına umumun faydasına olmak üzere bazı geçici veya kalıcı yapılar, çeşmeler, karakollar ve dükkânlar da inşa olunmaktaydı: Zaptiye mektupçularından İbrahim Beyefendinin Karasu panayırında “*mülknâme ile mutasarrıf bulunduğu arazisine*” 1859 yılında bir karakolhane inşa ettirilmişti.⁵⁵ Yine benzer bir durum Uzuncaabad-ı Hasköyü'nde yaşanmış; 1867 yılında panayır mahallinde çeşmeler inşa ettirilmiş ve bunların tezyinat ve kitabelerinin yazılacağı özel taşlar temin edilmişti.⁵⁶ Yılda iki defa Mecidiye kasabası dışında kurulan panayırın gelişmesi ve büyütülmesi için bu alana bir miktar dükkân inşa ettirilmesine karar verildiğinde, panayır mahallinde tespit olunan yerlerin dükkân inşası için satışına müsaade olunmuştur.⁵⁷

Panayır alanlarında kalıcı dükkânların bazıları doğrudan devletçe ve mahalli idarelerce inşa ettirilmekte ve bu tür dükkânların kira gelirleri *mal sandıklarına* yatırılmaktadır.⁵⁸ Panayır alanlarında mülkî amirlerce yapılan harcamalar zaman zaman hazinece karşılanıyordu. Ancak, hazineye yüklenecek bu tür masrafların merkezce hoş karşılanmadığı da anlaşılıyor: 1852'de Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının açılış masrafları hazinece karşılanmış; ancak, *bir daha izinsiz ve gereksiz bu tür masrafların yapılmaması* yönünde merkez tarafından mahalli idare amiri uyarılmıştı.⁵⁹ Sonraki dönemlerde panayır alanlarında yaptırılan bina ve baraka masrafları genellikle belediyelerce kendi kaynaklarından karşılanmıştı.⁶⁰

⁵⁴ “Kengiri eski kaymakamı Mehmed Efendi'nin gizli olarak Yapraklı panayırını mahalli-ne yaptırdığı binanın yer bedelinin Hazine-i Celile'ye ve Hâtuniye Vakfı'na ait olması sebebiyle hâsılat-ı öşriyyesi nisbetinde mukâta-i zemînin vakfa ödenerek mülknâmesinin verilmesi...” (BOA, A.MKT.MHM), 466/67, (24/Ş./1290).

⁵⁵ BOA, A.MKT.UM, 412/10, (05/Z. /1276); BOA, A.MKT.UM, 422/78, (07/S. /1277).

⁵⁶ BOA, A.MKT.MHM, 397/9, (27/Ş. /1284).

⁵⁷ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL), 134/76, (29/R./1278).

⁵⁸ Yapraklı panayırındaki dükkânların kira gelirleri Yozgat Mal Sandığı'na yatırılıyordu. BOA, A.MKT.UM, 268/62, (29/Ca./1273).

⁵⁹ BOA, A.MKT.MVL, 53/22, (03/Ş. /1268).

⁶⁰ Alasonya panayırında yaptırılmakta olan barakaların masrafları belediye ve maarifçe karşılanmıştı. BOA, DH.MKT, 2240/4, 21/R /1317.

Panayır alanlarındaki inşa faaliyetlerinde yöneticilerin birtakım yolsuzlukları da görülmüyordu. 1851-1855 yılları arasındaki dönemde Çankırı kaymakamı Mehmed Efendi hakkında birden çok yolsuzluk suçlamasında bulunulmuştur: zimmetine para ve mirî mallarını geçirdiği; esnaftan haksız yere para veya doğrudan rüşvet aldığı ve yerli ve yabancı tüccardan kira adı altında birtakım paralar topladığı;⁶¹ ayrıca Yapraklı panayırında hazine ve vakıf arazileri üzerinde kendi namına izinsiz-ruhsatsız olarak dükkânlar inşa ettirdiği iddia edilmekteydi.⁶² Bu konuda yapılan soruşturmalarda söylentinin doğru olduğu anlaşılmış; Çankırı kaymakamı Mehmed Efendinin kendi namına Yapraklı panayır alanına yaptırmış olduğu bina ve dükkânlar devletçe yıktırılmıştır. Dükkânların yıkım ve enkazın kaldırılma masrafları ile dükkânları işletmek üzere önceden kira ödemiş olanların iki yıllık kira bedelleri de hazineden karşılanmıştır.⁶³

Panayır yeri konusunda zaman zaman anlaşmazlıkların ortaya çıkışı yüzünden panayır kurulan mekânların sınırlarıyla, bu yerlerin kimler elinde bulunduğu tespitini yönünde merkezden yazışmalar eksik olmuyordu.⁶⁴ Herhangi bir anlaşmazlık durumunda panayır arazileri ve sair işlemlere dair “*kuyuduna*” yani eski kayıtların tutulduğu deftere bakılmaktadır: 1893 yılında, Kırkkilise sancağı Vize kazasına bağlı Saray nahiyesindeki Balçık Panayırı'nın panayır alanı sınırlarının ve kimlerin tasarrufunda bulunduğu tespitini için

⁶¹ “Kengiri Kaymakamı Mehmed Efendi'nin Şalcı Esnafından İshak Efendi'den para aldığı ve zimmetine para geçirdiği iddiasının tahkiki...” BOA, A.MKT.UM, 186/92, (03/B./1271); Sabık Kengiri Kaymakamı Mehmed Efendi'nin zimmetine geçirdiği mirî mallarından ve diğer hususlardan dolayı hakkındaki şikayetlerin tahkikati...” BOA, A.MKT.MVL, 82/96, (17/Ra./1273); Sabık Kengiri Kaymakamı Mehmed Efendi'nin dükkân kirası olarak bir İngiliz tüccarından bir miktar para aldığı iddiasının tahkiki...” BOA, A.MKT.MVL, 94/9, (12/Ca./1274).

⁶² “Çankırı Kaymakamı Mehmed Efendi'nin panayıra yaptırmakta olduğu dükkâna kereste taşıyanlara ücretlerinin ödenmesi...” BOA, A.MKT.UM, 187/57, (08/B./1271); “Çankırı sabık kaymakamı Mehmed Efendi'nin Bayraklı panayırı mahalline usûlsüz olara inşa ettirdiği binalar ve dükkânlarla ilgili yapılan soruşturma...” BOA, A.MKT.MHM, 386/11, (24/S./1284); BOA, A.MKT.MHM, 466/67, (24/Ş./1290).

⁶³ BOA, A.MKT.MVL, 117 /29, (01/Z./1276); BOA, A.MKT.MHM, 386/11, (24/S./1284).

⁶⁴ BOA, A.MKT.MHM, 466/67, (24/Ş./1290); Mesela, böyle bir anlaşmazlık Toyla panayırının yeri konusunda ortaya çıkmış; panayır yerinin tespiti ve problemin halli istenmiştir. BOA, A.MKT.MHM, 31/96, (26/C. /1267).

defter kayıtlarına müracaat olunması istenmiştir.⁶⁵ Panayır alanlarının gelirleri iltizam yoluyla mültezimlere ihale edildiğinden bu esnada tutulmakta olan *müzâyede defterleri* de herhangi bir anlaşmazlığın giderilmesinde müracaat olunan kaynaklar arasındaydı.⁶⁶ İlerleyen zamanlarda, panayır alanlarının tespiti ve sınırlarının tayininde bu tür problemlerin oluşmasının önü alınmak üzere, panayır alanlarını gösterir *haritaların* da çıkarılması yoluna gidilmiştir.⁶⁷

3. Panayır ve Pazar Yerlerinde Ekonomik Güvenlik ve Yabancı Tüccar Deneyimi: Yol Güvenliği ve Asayişin Temini

Panayırların periyodik şekilde açılması ve düzen içinde sürdürülmesine devletçe itina ve özen gösterilmektedir. Hukukî ve idarî düzenlemeler dışında panayırların kurulmasına doğrudan veya dolaylı şekilde etkisi olan unsur: yol can ve mal emniyetinin tesisi yani; güvenlidir. Devlet yüzyıllarca sadece panayır günlerinde ve mevsimlerinde değil, diğer zamanlarda da ticarî hayatın sürdürülmesini ve insanların ve malların dolaşımını kesintisiz şekilde temine çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde ticarî emtiânın satış noktalarına getirilmesinde ve alışveriş için gelenlerin de emniyet içinde ihtiyaçlarını görmesinde güvenlik ve asayiş *yasakçı*, *voyvoda*, *bostancıbaşı* ve *bekleme* tabir olunan görevlilerce temin ediliyordu.⁶⁸ Tanzimat öncesinde bostancıbaşı ve ona yardımcı olan yerel idareciler eşkıya hareketlerini önlemeye ve *elebaşlıları ile avanelerini* bölgeden uzak tutmaya gayret etmişlerdir.⁶⁹

⁶⁵ “...Panayırın hududuyla kimin uhdesinde olduğunun kuyudundan ihraç ettirilerek gönderilmesi...”. BOA, DH.MKT, 239/19, (18/Za./1311).

⁶⁶ BOA, A.MKT.MHM, 267/46, (11/M. /1280).

⁶⁷ “Karasu panayırında tefrik ve tahrir olunacak mahallerin tanzim edilen haritasının irsali...” BOA, A.MKT.NZD, 311/52, (14/L./1276).

⁶⁸ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 103; Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 16.

⁶⁹ Mesela Edirne Bostancıbaşı Mustafa'dan gelen 6 Ekim 1785 tarihli tahriratta; Kızanlık ve Ahyolu kadılarının yolladıkları birer ilâmda; tenkiline memur bulunduğu Çirmen eşkiyasından Kuvvet karyeli Kör Hasan ve kardeşi İdris'in ve diğer 3 avanesinin cezaları tertip ve Uzuncaabad-ı Hasköy kazasından firar eden Ak Osman ve 150 nefer eşkıya ile mücadele edilerek kesilen başlarının gönderildiği bilgisi veriliyordu. BOA, HAT, 25/1252/A, (12/Z./1199).

Çarşı ve pazarlarda rutin denetimleri ise *muhtesib* ve yardımcılarını yapmaktaydı.⁷⁰

Panayır bölgelerinde panayır mevsimleri dışındaki dönemlerde de asayiş problemleri eksik değildi. Eşkîya hareketleri zaman zaman ileri safhalara varmış ve bazı bölgeler kısmen devletin kontrolünden çıkmıştır. Devlet, yıllar boyunca bu tür problemleri gidermeye yönelik tedbirler aramıştır. Devletin başvurduğu tedbirler arasında asayiş problemlerine en etkili çareyi uygulayacağı düşünülen şahısları panayır bölgesine bu maksatla görevlendirmesiydi. 1800 senesinde Uzuncaabad-ı Hasköy bölgesindeki eşkıyanın tenkiline Trabzon eski valisi Tayyar Mahmud Paşa memur edilmişti⁷¹. Panayır bölgesine gelen-giden tüccar grupları, güvenli sayılan bölgelere kadar görevlilerin eşliğinde hareket ettiriliyordu. 1800 tarihinde Uzuncaabad-ı Hasköy panayır alanına toplanmış olan tacirlerin yol boyunca muhafazasına Tokadcıklı Süleyman ve Bostancıbaşı Ahmed Ağalar ile “tüfekçiler” eşlik etmiş ve bu tüccar grubunun sağ ve salim olarak Mustafa Paşa köprüsü denilen yere kadar emniyetle ulaşmaları temin edilmiş ve tüccar buradan da salimen Edirne'ye ulaşmıştı.⁷²

Anadolu'da 16. yüzyıl ortalarından itibaren baş gösteren ve genellikle “celalî” olarak adlandırılan zümrelerce; Rumeli'nde de savaşlar, eşkıya hareketleri ve siyasi nitelikli isyanlar sonucu çıkan karışıklıklar pazar ve panayırlar üzerinde yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Ekim 1559'da Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarındaki pazarlar; Kasım 1559'da Nablus'a bağlı Kakun köyündeki hafta pazarı; 1571'de Manavgat'ın Köprü pazarı; 1846'da Ohri sancağındaki Podgradic pazarı ile Ankara sancağındaki Mihaliççık pazar ve panayırları; 1854'de Priştine panayırını umumi emniyetsizlik ve eşkıya baskınları dolayısıyla zarara

⁷⁰ Başkent İstanbul'da rutin denetimlerin dışında çarşamba günleri bizzat sadrazamın başkanlığında muhtesip ve maiyetinin de katıldığı genel bir çarşı-pazar denetimi yapıldı. Robert Mantran, *XVI. ve XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul: Eren, 1991), s. 82; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987), s.42; (Semt pazarları haftanın muhtelif günlerinde kurulduğundan, çarşamba günleri yapılan bu denetimlerin yalnızca devamlı surette açılmakta olan dükkânları ihtiva ettiği anlaşılır.)

⁷¹ BOA, HAT, 66/2874/A, (09/C./1215).

⁷² BOA, HAT, 75/3120, (27/Ca./1215); BOA, Hat, 76/3141, (29/Ca./1215).

uğramış ve zaman zaman kurulamamıştır.⁷³ I. Dünya Savaşı yıllarında Batı Anadolu'da Biga panayır ve hayvan pazarına gelip gidenler sık sık bölgedeki eşkıya ve asker kaçaklarınca soyuluyor; paraları ve eşyaları da gaspediyordu.⁷⁴

Panayır alanlarının tanzim ve düzeni yanında ve belki de bundan daha önemli bir diğer husus da panayır bölgelerine bağlanan yolların güvenliğinin sağlanmasıydı. Yolların açık tutulması geçit, derbent ve köprülerin bakım ve güvenliğinin temini işi devletin mahalli idarelere yüklediği önemli görevler arasındaydı.⁷⁵ Birtakım köyler ve aşiretler bu işlerin yürütülmesi karşılığında bazı vergi ve hizmetlerden muaf tutuluyordu. Mesela, Uzuncaabad-ı Hasköy kazasının Harmanlusu köyü köprüsünün muhafazası için köy halkı “köprücü” yazılmış ve karşılığında “tekâliften/vergiler” muaf tutulmuştur.⁷⁶ 1812 senesinde Uzuncaabad-ı Hasköy kazası Kuruçeşme köyü reayası, Kuruçeşme derbendini muhafaza ile köprüleri tamir ettikleri gerekçesiyle *avârız, nüzûl ve tekâlif-i saireden* muafiyetlerini sağlayan 1790 tarihli “*emr-i şerif*”in yenilenmesini talep etmişlerdi.⁷⁷ Bu dönemde Uzuncaâbad-ı Hasköy kazası ahalisi Sakız'da bulunan askerin ulûfesini de sağlamaktaydı.⁷⁸ Panayır alanları ile ulaşım yollarının bakım ve onarımı da yine bölgede yaşayan halka ihale olunmuştu ve oradaki köylerin bir kısmı düzenli şekilde yolların açık kalmasına çalışıyordu. Mesela, 1863'de Pazarcık (Hacıoğlupazarcığı) panayırını öncesinde Varna ile Pazarcık arasındaki yolların çalırlardan temizlenmesini ve düzeltilmesini idarecilerin gözetiminde bölge halkı yapmıştı.⁷⁹

⁷³ Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 16; 113; 137.

⁷⁴ 30 Nisan 1919 tarihinde Ovacık köyünden Biga pazarına gelmekte olan kadın ve erkek yolcuların paraları üç kişi tarafından gasp edilmiş, şikâyet üzerine gaspçıların yakalanması için takibata girişilmişti. BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş (DH.EUM.AYŞ), 6/65, (29 /B./1337).

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Güçer, “16.-18. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası” s. 9-15.

⁷⁶ BOA, HAT, 280/16637, (29/Z./1223); BOA, HAT, 277/16289, (29/Z./1227).

⁷⁷ BOA, HAT, 277/16289, (29/Z./1227).

⁷⁸ 1823 senesinde halk, Sakız askerinin ulufesini sağlayacak güçlerinin bulunmadığı gerekçesiyle bu yükümlülüğten muafiyetlerini talep etmişlerdi. BOA, HAT, 914/39915/C, (15/Ca./1238).

⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, 262/45, (14/Za./1279).

Panayır vakitleri yaklaştığında merkezden ve vilayetlerden panayır bölgesi idarecilerine ve asayişini teminle görevli olanlara yazılan emirnamelerin sayılarında artışlar olmaktadır. Genellikle geniş hacimli panayır alanlarına takviye güvenlik gücü temini, panayır kurulmazdan evvel yapılmaya başlayan bir faaliyetti. Panayır bölgelerindeki eşkıya tenkili için bölgeye tayinleri yapılan “kudretli yöneticilere” asker, uygun mühimmat, silah desteği ve tahsisat sağlanıyordu. 1798 yılında Uzuncaabad-ı Hasköy civarındaki eşkıyanın takibine Binbaşı Timur Bey gönderildiğinde askerin ülufeleri Köstendil ve Siroz kazaları bakayasından karşılanmıştı.⁸⁰ Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının güvenliğini sağlamak üzere çoğu zaman Sofya ve Edirne merkez ve sair yerlerden takviye olarak birkaç bölük süvari askeri getiriliyordu.⁸¹ 1803 yılında oluşturulan kuvvetlere asker, erzak, mühimmat ve top desteği Edirne vilayetinden sağlanmıştı.⁸² Bu faaliyet çoğu zaman bölge esnafı ve tüccarının talebi doğrultusunda gerçekleşiyordu. Tedbirlerin yeterli olması ve idarecilerin bu yolda işi ciddi tutmaları durumunda alışverişini huzur içinde yapacak olan panayır bölgesi halkıyla, kazanç sağlayacak tüccar kesimi, duydukları memnuniyeti dile getirmekten de geri kalmıyordu.⁸³

Azınlıklarca kurulmakta olan dinî nitelikli panayırlarda güvenlik tedbirlerinin alınmasına günler öncesinden başlanıyordu. Bu hususta Alemdağ panayırı,⁸⁴ Armişe panayırı,⁸⁵ Arnavutköy panayırı,⁸⁶ Ayazma panayırı⁸⁷ ve Balıklı panayırı⁸⁸ gibi panayırlarda, diğer panayırlara nispetle alınan tedbirler daha üst düzeydeydi. Özellikle

⁸⁰ BOA, HAT, 76/3128, (05/B./1215).

⁸¹ 1859 senesinde açılacak olan Uzuncaabad panayırında asayişin sağlanması için Sofya'dan panayır bölgesine bir kaç bölük süvari askerin sevki istenmişti. BOA, A.MKT.MHM, 139/10, (23/M./1275).

⁸² BOA, HAT, 82/3392, (04/N./1218).

⁸³ “Açılışı yaklaşan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı mahallinde alınan güvenlik tedbirlerinden duyulan memnuniyet...” BOA, A.MKT.MHM, 342 /92, (10/Ca./1282).

⁸⁴ BOA, Y.PRK.ZB, 11/109, (29/Z./1310).

⁸⁵ BOA, Yıldız Mütenevvi Marûzat Evrakı (Y.MTV), 278/143, (25/B./1323).

⁸⁶ BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe (BOA, DH.EUM.MH), 241/30, (08/Ş. /1328).

⁸⁷ BOA, Y.PRK.ZB, 30/23, (07/C. /1319).

⁸⁸ BOA, DH.EUM.AYŞ, 8/115, (19/Ş./1337).

Alemdağ ve Armişe panayırlarında Ermenilerce zaman zaman çıkartılan problemlerin önü alınmak amacıyla tedbirler sıkılaştırılıyordu.⁸⁹ Özellikle savaş yıllarına rastlayan dönemde Yunanlı ve Rumların *Balıkli* panayırında yol açtığı asayiş problemleri, bu tür panayırarda güvenliğin ne derecede önem arz ettiğini göstermesi açısından son derece önemliydi.⁹⁰

Panayırların intizam ve düzen içinde sona ermesinden duydukları memnuniyetlerini, bölge esnafı ile muhtelif yerlerden gelmiş olan tüccar ve ziyaretçiler, bölge valileri aracılığıyla padişaha bildiriyorlardı.⁹¹ Panayırları takiben bölgeden merkeze raporlar gönderiliyordu. Raporlarda genellikle “panayırın asayiş içinde tamamlandığı ve tüccar ile ziyaretçilerin sükûn içinde geri döndükleri” belirtiliyordu.⁹² Bazı raporlarda - Cisir-i Ergene panayırına dair gönderilen raporda olduğu gibi- padişah için halkın yaptığı hayır ve dualardan bahsediliyordu; “Bir haftadır devam eden Cisir-i Ergene panayırının vukuatsız olarak bittiği ve halkın meskenlerine çekildiği ve bu vesile ile de padişaha dualarda bulunduğu...”⁹³ Tüccarın padişaha duacı olması genellikle *asayişin muntazaman sağlanmış olmasından dolayı panayırlara katılımın fazla olması ve alışverişin bereketli geçmesinden* duyulan memnuniyetin

⁸⁹ “Alemdağ panayırının açıldığı ve gerekli tedbirlerin alınması...” BOA, Y.PRK.ZB, 11/109, (29/Z./1310); “Alemdağ panayırının açılışı esnasında Ermenilerin toplanarak olay çıkarmasına meydan verilmemesi...” BOA, A.MKT.MHM, 629 /2, (20/Ra./1314); “Armişe panayırında asayişin yolunda olduğu...” BOA.Y.MTV, 278/143, (25/B./1323).

⁹⁰ “Balıklı panayırı sebebiyle toplanan Yunanlı ve Rumlar’dan silah atmak suretiyle asayiş ihlal eden ve hadiselerin çıkmasına sebep olan yedi Rum’un yakalanarak Divan-ı Harb-i Örfi’ye izam edildiği. Balıklı panayırı için her türlü inzibat tedbirinin alındığı...” BOA, DH.EUM.AYŞ, 8/115, (19/Ş./1337); “Balıklı panayır hadisesinin Galatalı Arap Himmet tarafından çıkarılmadığı iki Rum ailenin birbiriyle olan münazaasına jandarma devriyesinin müdahale etmesinden çıktığı...” BOA, DH.KMS, 65/43, (18/N./1340).

⁹¹ Filibe kazasına tabi İstanımaka kasabasında düzenlenen panayırın huzur ve asayiş içinde sona ermesi sebebiyle, intizam ve emniyetin temininden dolayı ahali, esnaf ve tüccar valiliğe ve saraya birer teşekkürnâme yollamışlardı. BOA, A.MKT.MHM, 423/95, (28/C./1285); Bazen de görev yapanlara teşekkür ediliyordu. Mesela, Uzuncaova panayırında süvari Mirliya İsmet Paşa’nın muamelesinden dolayı bir grup tüccar teşekkür içeren bir “mahzar” vermişlerdi. BOA, A.MKT.MHM, 315/52, (21/Ca./1281).

⁹² “Ağustosun on beşinde Dedeagaç’ın Doğanhisar ve yirmisinde Tırnova’nın Çernagor panayırına gelen tüccar ve ziyaretçilerin asayiş ve sükûn içerisinde gelip döndükleri.” BOA, DH.MKT, 1118/66, (02/Ş./1324).

⁹³ BOA, DH.MKT, 956/52, (08/Ra./1323).

ifadesiydi.⁹⁴ Çünkü asayişsizlik sebebiyle halkın rağbetinin azlığı ve bu yüzden panayırın tüccar açısından verimsiz geçmesi olağan hadiselerdendi. Kosova vilayetinden gönderilen bir tahrirde; “*Köprülü panayırının ahalinin çokluğuna rağmen, asayişsizliğin getirdiği tedirginlikten dolayı az bir alışverişle dağıldığı*”⁹⁵ belirtiliyordu.

Tüccar, panayırlardan kazanç temin ettikçe, alınan inzibatî ve sair tedbirlerden duyduğu memnuniyeti İstanbul'a gönderdiği yazılarla nasıl belirtiyor idiyse; zaman zaman, kurulan panayırların halka ve tüccara yeterince duyurulmamasından kaynaklanan ilgisizlikten; emniyet tedbirlerinin yetersizliğinden veya kendisine yapılan kötü muameleden duyduğu kızgınlığı ve endişeyi şikâyetten de geri durmuyordu. Özellikle, asayişin sağlanamadığı iddiasıyla yapılan şikâyetler yüzünden gerekli önlemleri almakta kusuru görülen memur, asker veya yöneticiler zaman zaman görevlerinden azledilerek yerlerine, daha muktedir olacağına inanılan kişiler atanıyordu.⁹⁶

Halkın ve tüccarın duydukları endişe dolayısıyla panayırlarda polis ve jandarma dışında geçici surette görevliler istihdamı da alınan tedbirler arasındaydı. Geçici istihdam olunanlar “*neferât-ı muvazzafa*” dışından seçiliyor ve hizmetlerine karşılık kendilerine, maaş ödeniyordu. Bu tür güvenlik amaçlı istihdamlar geçici olup, hizmetleri panayır süresiyle sınırlıydı.⁹⁷ Panayır mevsimlerinde ihtiyaç duyulması halinde, asker ve polis gücünün aslî görev bölgeleri haricindeki panayırlarda görevlendirildikleri de oluyordu. Bu esnada maaşları dışında polisler “*yolluk*”,⁹⁸ askerlere de “*ekmek tahsisi*” yapılıyordu.⁹⁹

94 “Babaeski’de açılan panayırdaki alışverişin çok olması dolayısıyla halkın padişaha dualar ettiği...” BOA, DH.MKT, 835/62, (12/M./1322).

95 BOA, DH.MKT, 729/9, (29/Ra./1321).

96 “Adapazarı zabıta memuru Hüseyin Hilmi Bey’in inzibatı temin hususunda aczi görüldüğünden açığa çıkarılmış ve yerine bir başkasının görevlendirilmek üzere araştırıldığı ...” BOA, DH.İD, 67/-1 /23, (22/L. /1328).

97 Zile panayırının açılışında üç aylığına muvakkaten istihdam olunan Kır Serdarlarına maaşlarının ödenmesi ve neferat-ı muvazzafa istihdam edilmemesi isteniyordu. BOA, Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (A.AMD), 85/65 (1274).

98 Arnavutköy panayırının asayişini temin için görevlendirilmiş olan polis gücüne maaşları dışında yol ücretleri de ödenmişti. BOA, DH.EUM.MH, 241/30, (08/Ş./1328).

99 Cuma-i Atik panayırının muhafazası için kullanılacak askerlere ekmek tahsisi münasip bulunmuştu. BOA, A.MKT.UM, 566/71, (20/Za./1278).

Emniyet ve asayişin temininde bölgenin mülkî erkânı ile jandarma kumandanlığı daimî suretle irtibat halinde bulunuyordu.¹⁰⁰ Panayır yerlerinde alınan tedbirlerin umumî denetiminden bölge vali ve mutasarrıfları sorumluydu. Teftişlerin sıklıkla ve uzun süreli yapılması gerektiğinden yöneticiler, panayır alanına hareketlerinde yerlerine vekiller tayin ediyor ve çoğu zaman da panayırın kapanışına kadar işleri, atadıkları vekiller icra ediyordu.¹⁰¹ Panayır mevsimlerinde bölgenin mülki idarecilerinden gösterdikleri başarılar dolayısıyla daha yüksek rütbelerle taltif olunanlar olduğu gibi,¹⁰² daha sonraki zamanlarda, yüksek mevki ve makamlara yapılacak atamalar ve tayinler esnasında, önceki başarısından dolayı “*kayırılacak*” olanlar da bulunuyordu. 1856 yılında Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının düzenlenmesindeki hizmetlerinden dolayı kendisinden hoşnut kalınmış olan Filibe eski kaymakamı Adil Paşa'nın ileride bir başka memuriyetle “*kayırılacağı*” belirtilmekteydi.¹⁰³

Panayır mahallerine ulaşan yollar emniyet güçlerinin öncelikli tedbir alacağı yerler arasındaydı. Çünkü genellikle tüccar ve ziyaretçiler panayır alanına gelirken veya dönerken تنها yerlerde eşkıya saldırısına maruz kalıyordu. Mesela, 1853 senesinde Sultanyeri kazasına bağlı Gülcüler köyünden Pehlivan Bekir ve avanesi, Dimetoka'da kurulan Seyyidbaba panayırına gitmekte olan tüccara saldırmış ve kendilerine mukavemet eden askerlerden birkaçını da yaralamışlardı.¹⁰⁴

¹⁰⁰ “Jandarma heyetinin mülkiye ile irtibatının temininin nazar-ı dikkate alınması...” BOA, DH.İD. 67/-1 /23, (22/L./1328).

¹⁰¹ “Uzuncaabad panayırına giden Filibe Kaymakamının Bekir Paşa'yı yerine vekil bırakması hakkında mütalaasını bildirmesi...” BOA, A.MKT.NZD, 91/83, (23/Z./1269); “Uzuncaabad panayırına gidecek olan Filibe mutasarrıfı yerine Filibe Mal Başkati-bi'nin vekil tayin olunması...” BOA, A.MKT.UM, 427/46, (02/Ra./1277); “Uzuncaabad panayırına gidecek olan Filibe mutasarrıfının dönüşüne kadar yerine, Mîrimirandan Bekir Paşa'nın veya Redif Süvari Miralayı Yakub Bey'in vekil tayin edilmesi...” BOA, A.MKT.UM, 426/1, (22/S./1277); “Âsayiş, tahsilât, muhacirlerin iskânları ve diğer hususları takip etmek için sık sık kaza ve nahiyelere giden Filibe mutasarrıfına Asâkir-i Redife Süvari Miralayı Yakub Bey'in vekil tayini...” BOA, A.MKT.UM, 566/15, (19/Za./1278).

¹⁰² Başarılı hizmetlerinden dolayı Uzuncaabad-ı Hasköy kazası müdürü Yenîpaşa-zade Mustafa Tayyar Bey'e, Kapıcıbaşılık rütbesi tevcih olunmuştu. BOA, A.MKT.UM, 201/93, (03/Za./1271).

¹⁰³ BOA, A.MKT.UM, 258/65, (24/S./1273).

¹⁰⁴ BOA, A.MKT.MVL, 66/99, (19/Ra./1270).

Karşılaşılan problemler ve çözüm yolları açısından Uzuncaabâd panayırlarından birtakım örnekler vermek yerinde olacaktır: Filibe Sancağı'na bağlı Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı her yıl geleneksel olarak kurulan bir panayırdı. Panayır mevsimi geldiğinde, huzur ve emniyet içinde açılması ve sürdürülmesi için inzibatî tedbirler alınırdı. Bu tedbirlerin başlıcası, Filibe'ye ulaşım yollarının emniyete alınması ile panayırda denetim ve gözetim yapılmasıydı. Bu görev, Edirne bölgesinde bulunan “*Süvâri Asâkir-i Hassâ-i Hasene-i Şahâne*”ye ait birliklerce yürütülüyordu. Panayır mevsimi geldiğinde Filibe'ye asker sevki için emirler verilirdi. Bir kısım asker yol güzergâhında nöbette bırakılırken, bir kısmı da panayır alanında konuşlanırdı. Askerî tedbirlerin alınması panayır alanına gelen ve giden yerli ve yabancı tüccar temsilcilerince memnuniyetle karşılanmaktaydı. Panayırların güvenliğinin sağlanmasında hizmeti görülenler bölge halkı ve tüccar tarafından daima teşekkürlerle karşılanmıştır. Çoğu zaman da mahalli meclislerce yazılan teşekkür arizaları bölge valileri tarafından padişaha arz edilmektedir. Bu durum panayır mevsimi sonunda yazılan çok sayıdaki teşekkür mektuplarıyla da dile getirilmekteydi. Mesela, 1852 senesinde Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının emniyet tedbirleri Edirne'deki Hassâ-i Şahâne'den gönderilen Binbaşı Nuri Efendi'nin komutasındaki süvarilerce sağlanmıştı. Birlik, gerek yollarda ve gerekse panayır alanında devriye gezerek panayırın huzur içinde gerçekleşmesini sağladığından, panayır kapandıktan sonra yerli ve yabancı tüccar memnuniyetini ve teşekkürünü bir mektupla Edirne valiliğine bildirmişti. Mektupta, Edirne Valisi Mehmed Paşa, Filibe kaimakamı Adil Paşa ile kumandan Binbaşı Nuri Efendi aracılığıyla padişah hazretlerine teşekkür ediliyordu.¹⁰⁵

Rumeli Eyaleti'nde Yergöğü kasabasında ilki Haziranın 29'unda ve ikincisi de Ağustosun 15'inde olmak üzere her yıl iki ayrı zamanda panayır kuruluyordu. Panayırların muhafaza ve emniyeti bölgedeki askeri birliklerce sağlanıyordu. Askerî birliğin emniyet tedbirleri özellikle panayırların açıldığı dönemlerde çok daha önem arz ediyordu. Nitekim Yergöğü halkı adına Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu Komutanı Kaimakam İsmail Paşa'ya “*bölge memuru Valyano*” imzasıyla

¹⁰⁵ BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH.) 16108; BOA, İ. DH. 16539, (16/Ra./1269).

yazılan 1 Eylül 1855 tarihli mazbatada; Yergöğü Tabur Komutanı Kaimakam Yakup Bey'in, “*şekâvet ve uygunsuz işlerle meşgul*” birtakım kim-seleri bölgeden uzaklaştırmasından ve bu defa açılan iki büyük panayırın emniyetini sağlamakta gösterdiği başarı ve maharetinden dolayı bölge halkının teşekkürleri sunulmuş; bundan sonra da tedbirlerin devamı talep edilmişti.¹⁰⁶

Her yıl kurulan geleneksel panayırlardan birisi olan Zile panayırının açılma mevsiminde bölgenin ve panayırın güvenliğini Sivas'tan Zile'ye gönderilen birkaç bölük Nizâmiye askeri sağlıyordu. 1852 senesinde panayır için tehlike arzeden ve bölgede toplanan “*eşkiya makûlesi*” Sivas'tan gelen kuvvetin aldığı inzibatî tedbirlerle bertaraf edilmişti. Bu sebeple 1853 senesinde panayırın güvenliği için önceki yıllardaki kadar askerin görevlendirilmesine gerek görülmemiş; Zile'deki Zaptiye'ye, Sivas'tan birkaç takviye ve başlarına da bir çavuş atanmasıyla iktifa edilmişti.¹⁰⁷

Eşkiya hareketlerini önlemekle görevli olanların halka ve tüccara zulüm yaptıkları veya doğrudan doğruya eşkiyalık yaptıkları gerekçesiyle zaman zaman şikâyetle maruz kaldıkları da görülmektedir. Mesela, 1801 senesinde Tokadçıklı Süleyman Ağa'nın bölge halkına ve tüccara mezalim yaptığına dair şikâyetle bulunulmuş ve tahkikat sonunda suçlamanın doğruluğu anlaşılarak, görevinden el çektilmiştir.¹⁰⁸ Bir başka problem de eşkiya tehlikesinin bertaraf edilmesinde görevli askerlerin doğrudan eşkiyalara katılmalarıydı. 1803 senesinde Ahmedbeyli köyüne sığınmış olan bir kısım eşkiyanın bölgeden uzaklaştırılmaları için Uzuncaabad-ı Hasköy'den gelen süvarilerden 8'i eşkiyalara katılmıştı.¹⁰⁹ Eşkiyalık suçuyla tutulanlar genellikle “*küreğekonulmakla*” cezalandırılıyordu.¹¹⁰

Osmanlı panayırlarına yerli tüccar dışında Bulgar, Acem, Afgan ve pek çok da Avrupalı tüccar katılıyordu.¹¹¹ “*Avrupa tüccarı*, “*Acem*

¹⁰⁶ BOA, İ. DH. 21434, (21/M./1272).

¹⁰⁷ BOA, İ. DH. 16539, (Gurre/Ra./1269).

¹⁰⁸ BOA, HAT, 69/2925/F, (03/Ca./1216); BOA, HAT, 69/2925/G, (03/Ca./1216).

¹⁰⁹ BOA, HAT, 82/3392, (04/N./1218).

¹¹⁰ Vodine, Karaferiye ve Uzuncaâbad taraflarından tutulan 17 kişi kürek cezasına çarptırılmıştı. BOA, HAT, 694/33463/B, (24/Ca./1251).

¹¹¹ BOA, Sadaret Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.DVN.DVE),

tüccarı” veya “*Hindistan tüccarı*” gibi özel sıfatlarla tanımlanan yabancı tüccarın panayırlara iştiraklerinde kendilerine, birtakım güvence-ler ve imtiyazlar devletçe tanınmıştı. Yabancı tüccarın, kendilerine tanınmış haklardan yararlanması noktasında meydana gelebilecek aksaklıklar, yine devletin denetim ve gözetimindeydi. Devlet, problemlere karşı her ne kadar tedbirler almakta ise de bu tedbirler çoğu zaman tüccarın şikâyetlerini önlemeye yeterli olmamıştır. Eşkîya hareketlerine zaman zaman yabancı tüccar da maruz kalıyor, hatta mallarının gasp edilmesi dışında kaçırılıp öldürülüyordu. Mesela, 1862 yılında İranlı tüccar Abdüssamed Ağa, Ayvalık ve Kemer arasında Kerem köyünde eşkıya baskınına uğramış, kendisi katledilirken karısı kaçırılmış ve eşyaları, nakid ve senetleri ise gasp edilmişti.¹¹² Bir başka hadisede ise Bulgaristan vatandaşlarından tüccar Konstantin Trikof, ticaret için Silivri panayırına hareket halindeyken eşkıya tarafından bir baskında öldürülmüştü. Devlet, öldürülen tüccarın ortada kalan eşya ve hayvanlarını sattırarak bedelini Bulgaristan'daki ailesine teslim edilmek üzere Şarkî Rumeli Kethüdalığı'na göndermiş; aynı zamanda katillerin yakalanması yönünde aldığı tedbirlere dair Bulgaristan'a da bilgi vermişti.¹¹³

Yabancı tüccar, karşılaştığı herhangi bir kötü muameleyi veya hak gaspını derhal şikâyetle; konsoloslukları aracılığıyla hükümetten zararının tazminini istiyordu. Mesela, Rusya Ortaelçisi; Rus reayasından bazı tacirlerin İslimye panayırından Dersaadet'e dönüşlerinde İslam tüccarları önlerine çıkararak münazaa ve silahlarla darp ve tehdit ve hayvanlarını alıkoymalarından bahisle, bu tecavüzü yapan Hakkâk Çarşısı'nda bulunan Hakkâk İsmail ve Kuşakçılar Hanı'nda bulunan Molla Mehmed ile Hacı Ali'nin ibret için cezalandırılmalarını talepetmiştir.¹¹⁴

Yabancı tüccarın anlaşmalardan doğan hakları arasında mal, can, ırz ve namusunun korunması, serbest ticarete bulunabilmesi gibi

26/-B/1, (12/B./1278); BOA, Sadareti Mektubî Kalemi Deavî Evrakı (A.MKT.DV), 200/82, (26/S./1278); BOA, A.MKT.NZD, 336/25, (08/C./1277).

¹¹² BOA, A. DVN.DVE, 26/-B/1, (12/B./1278).

¹¹³ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.) , 53/6, (09/Z./1311).

¹¹⁴ BOA, HAT, 226, (29/Z./1210).

hususlar dikkate alınarak, herhangi bir zarar-vukuunda devletçe tazmini gerekiyordu. 1813 senesinde Sırp-Osmanlı mücadelesinden dolayı kapanmış olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı, ancak Sırp-likesi bertaraf edildikten sonra açılabilmişti. Korkuyu gidermek ve panayıra katılımı teşvik için Çirmen mutasarrıfı Bekir Paşa, halka ve tüccara “*zarar vukû’unda tazmin garantisi*”¹¹⁵ vermişti. 1845 yılında yaşanan bir başka hadisede de; Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına katılmış olan Avrupa tüccarından *Ace Dobre*, kendisi ve hizmetkârlarına zorluk çıkarıldığı iddiasıyla yaptığı şikâyet üzerine, Uzuncaabad-ı Hasköy naibine, “*Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarına verilen hakların iadesi*” yönünde bir ferman gönderilmişti.¹¹⁶

Yabancı ülke tüccarının katıldıkları panayırılarda yerli tüccarın şikâyetine veya yerel yöneticilerin engellemelerine maruz kaldıkları da oluyordu. Mesela, Afgan ahalisinden Gülyâğcı Veli Mehmed’in Uzuncaabad-ı Hasköy panayırından zorla çıkarılması/kovulması ve panayır alanında açmış olduğu dükkânın mutasarrıf tarafından yıktırılmasının yerli Hristiyanların yaptığı bir şikâyetle dayandığı ve Afganlı Mehmed Efendi’nin bu olaydan dolayı 20.000 kuruş zarara uğradığı yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştı.¹¹⁷ Böyle durumlarda, yukarıda da bahsedildiği üzere devlet doğacak zarar ve ziyani karşılıyordu. Bazen yabancı ülke tüccarı ile Osmanlı vatandaşları arasında oluşan alacak-verecek meselelerine de devletçe müdahalelerde bulunmaktadır. Mesela, Hacı Halil Efendi adlı Osmanlı vatandaşının, İran tebeasından olup Uzuncaabad’a bağlı Hasköy’de oturan Hacı Hüseyin Erraci ile Hacı Ali Naki’de olan alacağının tahsiline devlet müdahale ederek, borcun sahiplerine ödenmesini sağlamıştı.¹¹⁸

Yabancı tüccarın malını gümrüklerden geçirirken kötü muameleye maruz kaldığı veya kendilerinden haksız taleplerde bulunulduğu yönündeki şikâyetleri de eksik olmuyordu. Çoğu zaman tüccar; gümrük memurlarının “*mükerrer gümrük*” talebinde bulunduklarını

¹¹⁵ BOA, HAT, 278/16371, (29/Z./1229).

¹¹⁶ BOA, Sadaret Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM), 3/48, (29/Z./1262).

¹¹⁷ BOA, A.MKT.NZD, 336/25, (08/C./1277); BOA, A.MKT.UM, 436/79, (04/Ca./1277); BOA, A.MKT.UM, 444/5, (09/C. /1277).

¹¹⁸ BOA, A.MKT.DV, 200 /82, (26/S./1278).

ve ödemeye yanaşmayanların mallarına keyfi olarak el konulduğunu iddia etmektedir. Devlet bu gibi şikâyetlerin aslını araştırmakta ve gerekli müdahaleleri yapmaktadır.¹¹⁹

Komşu ülke panayırlarına gitmekte olan yerli ve yabancı tüccarın seyahatlerinde de devlet birtakım müdahale ve tedbirlere başvuruyordu. Osmanlı sınırları dışındaki panayırlara gitmekte olan yabancı uyruklu tüccarın ülkeden transit geçişlerinde devletçe herhangi bir engel çıkarılmadığı görülmektedir. Mesela, Almanya'nın *Leipzig panayırına* katılmak isteyen İran vatandaşlarından İsmailzade Hasan Efendi'ye transit seyahat müsaadesi verilmişti¹²⁰. Osmanlı panayırlarına katılan yerli Müslüman ve gayrimüslim tüccarın bazen Avrupa panayırlarına da iştiraki sözkonusu oluyordu. Bazen devlet müdahalesiyle bu girişimler engellenmektedir. 1899'da Kosova'daki Kurşunlu panayırına gitmek isteyen Osmanlı vatandaşlarına hududu geçiş müsaadesi verilmemiştir.¹²¹ Ancak bu durumun siyasî sebeplere bağlı geçici bir engelleme olduğu anlaşılıyor.

Ülke hudutları üzerinde veya yakınında yer alan şehir ve kasabalar savaşlar dolayısıyla zaman zaman toprak kazanımları veya kayıplarıyla ülkeler arasında el değiştirmektedir. El değiştiren sınır kasabalarının içinde zaman zaman geleneksel olarak panayır kurulan kasabalar da yer alabiliyordu. Panayır kurulan kasabaların ülkeler arasında el değiştirdiği dönemlerde bile panayır organizasyonlarına devam edildiği ve panayır alanlarına mümkün olduğunca sınırlar arasında halkın ve tüccarın geçişinin, istisnai örnekler dışında, engellenmediği de bilinmektedir.

Ancak, farklı milletlerin iştiraki yüzünden zaman zaman panayır alanlarında oluşan asayiş problemleri uluslararası nitelikte anlaşmazlıkları da beraberinde getiriyordu. Mesela, Avusturya hâkimiyetine

¹¹⁹ Mesela, Selanik'te yaşayan Avusturya tebasından Aviprino Dimitriyo, Uzuncaâbad-ı Hasköy panayırına getirmekte olduğu mallarının Gelibolu gümrüğünce alıkonulmasını şikâyet dilekçesiyle hükümete bildirmiş; hükümet de gümrük görevlilerinden, adı geçen şahsın elinden alınacak bir senet mukabilinde denklemin kendisine iadesini istemiştir. BOA, HR.MKT, 36/72, (09/Za./1266).

¹²⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM), 28/28, (22/Za./1336).

¹²¹ BOA, DH.MKT, 2214/3, (13/S./1317) .

geçtiği dönemde, Vir karyesinde her yıl kurulmakta olan panayıra 1852 yılında katılmış olan Hersek ahalisinden Mustafa adındaki şahıs, panayırda gasp suçu işlediği iddiasıyla Avusturya Devleti memurlarınca tutuklanmıştır. Avusturya kanunlarına göre yirmi sene “*pranga-bend*” cezasına çarptırılan bu şahsın yargılanması, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında küçük çaplı siyasi bir krize de yol açmıştır.¹²²

Kara ve deniz yoluyla seyahat edenlerin “*mürûr tezkiresi*” göstermesi mecburiyeti panayır alanlarına gidenler için de uygulanıyordu. Bu konuda uygulamanın oldukça katı olduğu, “*mürur tezkiresi nizamına*” uyulması hususundaki ısrardan ve tezkiresiz olarak panayıra gitmiş olanların iadelerinin istenmesinden de anlaşılmaktadır.¹²³ Zaman zaman panayırlara gidişlerde mürur (/geçme/geçiş) tezkiresi uygulamasında kolaylık gösterilmesi yönünde halktan talepler gelmektedir. Mesela, Silivri halkı bir önceki panayır mevsiminde uygulanan katı muamelenin panayırlara katılımda zorluklara sebep olmasından dolayı, 1892 senesinde Silivri panayırına gideceklerin “*mürûr tezkiresi göstermeye mecbur tutulmamaları*” yolunda talepte bulunmuşlardı.¹²⁴

Yolcuların üzerlerinde taşımak ve istendiğinde göstermek mecburiyetinde oldukları bir diğer evrak da “*nüfus tezkiresi*” idi. Bu evrağı ibraz edemeyenlerin yolculuk yapmalarına izin verilmiyordu. 1904 senesinde Sapanca panayırına gitmek üzere Adapazarı'ndan trene binecek çok sayıdaki tüccara “*nüfûs tezkireleri*” olmamasından dolayı zorluk çıkarılmış; birçok yolcu bu yüzden trene bindirilmemişti.¹²⁵ Panayırlara gitmek isteyenlere ulaşımda gösterilen bu tür zorlukların panayır hasılatını olumsuz yönde etkileyeceğini düşünen mahalli

¹²² Şahsın isnat edilen suçu işlemesi halinde bile ancak kendi kanunlarına göre yargılabileceğini ileri süren Osmanlı Devleti derhal tahliyesini ve teslimini talep etmiştir. Ancak, 20 yıllık cezasını çekmeden şahsın tahliye ve tesliminin mümkün olamayacağına ısrarcı olan Avusturya makamlarının bu tavrı karşısında meselenin halli için girişimlere devam olunmuştur. BOA, Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Evrakı (HR. MKT), 59/78, (12/Ş./1269).

¹²³ “...Silivri panayırına kara ve deniz yoluyla gelecek olanlardan tezkiresi bulunmayanların iade olunacağı...” BOA, A.MKT.UM, 499/7, (07/Ra./1278); “...Mürûr tezkiresi olmayan şahısların Silivri’de açılacak panayıra gönderilmemeleri veya iadeleriyle Mürûr Tezkiresi Nizâmı’na uyulması...” BOA, A.MKT.NZD, 368/99, (25/Ra./1278).

¹²⁴ BOA, DH.MKT, 2003/60, (26/S./1310).

¹²⁵ BOA, DH.MKT, 890/58, (11/B./1322).

yönetimler ve tüccar ile işletme gelirlerinin düşmesinden endişelenen Anadolu Demiryolu Şirketi yetkilileri de durumdan şikâyetçiydiler.¹²⁶

Panayır için dışarıya gidenlerden *pasaport ve vize* talep ediliyordu. 1891'de Tinos panayırı ziyaretçilerinin pasaportlarının vizesi esnasında İzmir'de *fahiş rûsûm talep edildiği* yolunda Yunanistan Hariciye Nezareti'nin şikâyeti incelenmiş ve bunun doğru olmadığı; vizesiz pasaportlardan nakit ceza alındığı ve ancak Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen Yunan pasaportu taşıyanların pasaportlarına el konulduğu bildirilmişti.¹²⁷ 1892'de Sakız mahalli memurlarınca İzmir'den Tinos panayırına giden ve pasaportlarında eksiklik olanlardan iki kat vergi harcı alınarak *mal sandığına* teslim edilmişti.¹²⁸

Panayır alanlarına ulaşımında deniz yolunu kullananlar için gemi seferlerinde düzenlemelere gidilmekteydi. Böyle zamanlarda normal düzende seferlerini sürdürmekte olan gemilerin sefer sayılarındaki artış dışında, zaman zaman sefere konulan gemi sayıları da arttırılmaktadır. Panayır alanlarına yolcu taşıyan gemilerde panayır müddetince liman zabıtasından memurlar istihdam edilmektedir. Mesela, 1901 senesinde Silivri panayırına yolcu taşımakta olan “*Eser-i Şevket*”, “*Sinasus*”, “*Binster*”, “*Volga*” ve “*Kostantinus*” adlı vapurlara ve onların römorkörlerine liman emniyetini sağlayan zabıtaban memurlar tayin ve istihdam olunmuştu.¹²⁹ 1914 senesindeki Silivri panayırına gelecek yolcular için *İstanbul-Silivri*, *Tekfurdağı-Silivri* ve *Bandırma-Silivri* arasında yeni vapur seferleri düzenlenmişti.¹³⁰

4. Panayırlarda Devlet Denetimi, Ekonomik Düzenleme ve Teşvikler

Tüccar ve halkın zaman zaman bazı panayırlara karşı ilgilerinin kaybolmasından dolayı bu panayırların hasılatlarında önemli düşüşler yaşanmaktaydı. Panayır gelirlerinin düşmesi hazineye olumsuz yönde etki yapacağından, derhal sebepleri araştırılıyordu. İdarecilerin ve mültezimlerin haksız ve kötü müdahaleleri yanında bölgesel

¹²⁶ BOA, DH.MKT, 890/58, (11/B./1322).

¹²⁷ BOA, DH.MKT, 1955/54, (4/Za./1309).

¹²⁸ BOA, DH.MKT, 1985/55, (16/M./1310).

¹²⁹ BOA, Y.PRK.ASK, 174/101, (07/C. /1319).

¹³⁰ BOA, DH.UMVM, 75/50, (18/Za./1335).

rekabetin ve iç çekişmelerin bu tür problemlere yol açtığı çoğu zaman ortaya çıkan en önemli sebeplerdi. 1820'lerde Priştine panayırına katılımda ve hâsılatında önemli düşüşler yaşanırken aynı bölgedeki Üsküp panayırına olan rağbet artmıştır. Prizren mutasarrıfı olan Mahmut Paşa'dan bunun sebeplerini bildirmesi istendiğinde Paşa; Priştine panayırına haksız müdahalelerde bulunan Üsküp Nazırı Ali Hıfzı Paşa'nın buna sebep olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık, aynı soruya cevap veren Üsküp Nazırı Ali Hıfzı Paşa; "...Priştine panayırına müdahale etmediği ve Üsküb'deki panayıra rağbet gösterilmesinin Priştine panayırında fazla vergi alınmasından ileri geldiğini..." ileri sürerek, hakkındaki iddiaları reddetmişti. Tahkikat neticesinde Üsküp Nazırı Hıfzı Bey'in de belirttiği gibi Priştine panayırına katılımda yıldan yıla görülen düşüşe, panayırdaki haksız ve usulsüz vergi uygulamalarının sebep olduğu; bu durumun tüccarı buradan kaçırarak Üsküp'te kurulmakta olan diğer panayıra yönelttiği anlaşılmıştır.¹³¹

İdarecilerin keyfi davranışları ve birbirleriyle rekabetleri veya şahsi çekişmeleri, panayırların işleyişini ve gelirlerini olumsuz yönde etkilediğinden devlet, bu gibi anlaşmazlıklara ve müdahalelere karşı tedbirler alıyordu. Mesela Tatar Bekir adlı şahsın göndermiş olduğu bir takrirden belirttiğine göre; Üsküp Nazırı Hıfzı Bey'in Priştine panayırından dolayı Üsküb mutasarrıfı Yaşar Paşa ile de arasında bir anlaşmazlık oluşmuş ve araları bozulmuştur.¹³²

Panayır vergileri veya panayır alanlarına götürülmekte olan malların gümrük vergilerine karşı itirazlar veya bunların tamamen kaldırılmasına dair istekler de oluyordu. Ancak bu istekler Maliye nezaretince geri çevrililmektedir. Mesela, Rum patriğinin Uzuncaâbad-ı Hasköy Panayırı Kara Gümrüğü'nün kaldırılması isteği, Maliye Nazırı Nafiz Paşa tarafından geri çevrilirken; kara gümrüğü uygulamasında

¹³¹ Üsküb Nazırı Ali Hıfzı Paşa'nın gönderdiği üç ayrı tahriratda "...Priştine panayırına müdahale etmediği ve Üsküb'deki panayıra rağbet gösterilmesinin Priştine panayırında fazla resm alınmasından ileri geldiği..." BOA, HAT, 837/37749/A, (27/Za./1239); "...Priştine panayırında fazla resm alındığından tüccarın Üsküp panayırına geldiği, Priştine panayırına müdahale etmediği, Prizrin Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa ile kardeşlerinin işlerine karışmadığı..." BOA, HAT, 837 /37749, (16/Za./1239); "...Priştine panayırına müdahale olunmadığı ve Prizren Sancağı Mutasarrıfı Mahmud ve kardeşi Emin Paşaların idarelerine müdahale etmediği..." BOA, HAT, 842 /37881/A, (29/Z./1239).

¹³² BOA, HAT, 705 /33870/A, (10/N./1239).

her maldan bir kez gümrük alındığı ve kaldırılması durumunda hazinenin bundan zarar göreceği, gerekçe gösterilmişti.¹³³

Mahalli idareler, bölgelerinde açılacak panayıra tüccarın ve halkın katılımını arttırmak amacıyla hükümetten, panayır kurulacağına çevre vilayetlere ilan ettirilmesi yönünde taleplerde bulunuyorlardı.¹³⁴ İstanbul'dan da panayırın tüccara ve halka duyurulması ve katılımın en üst düzeyde sağlanması yönünde hem bölge valilerine hem de umum vilayetlere emirler gitmektedir. Mesela, 1850 yılında Tekfurdağı'nda açılacak panayıra tüccarın teşvik edilerek katılımını arttırmak amacıyla Hüdâvendigâr, Aydın, Edirne, Selanik, Yanya, Üsküb ve Tırhala'ya tahriratlar yollanmıştı.¹³⁵ Aynı zamanda, panayırların açılış tarihleri, panayır mahallinde icra olunacak faaliyetler ve panayırın kapanışından sonra da panayırlara dair genel değerlendirmelere dönemin gazetelerinde yer veriliyordu.¹³⁶ Böylece kamuoyunun panayırlara ilgisi hükümetçe diri tutulmaya çalışılıyordu.

Devletin panayır ve pazaryerlerinde denetlediği bir başka husus tedavüldeki sikkelerin sahte; maden içeriklerinin ve ağırlıklarının da standart ölçülerde olup-olmadıklarının tespitine yönelik faaliyetlerdi. Panayırlara yurt içi ve dışından gelerek alışveriş yapanların panayır alanında kullandıkları paraların çeşitlilik göstermesi bazen “*kalb para*” olarak adlandırılan sahte paraların tedavülünü de mümkün kılıyordu. Buna fırsat verilmemesi yolunda devletçe birtakım tedbirler alınmakta ve denetimler yapılmaktaydı. Mesela, cuma

¹³³ BOA, A.MKT.NZD, 2/92, (14/Ra./1266).

¹³⁴ “...Silivri panayırının 1333 senesi Eylül'ün sekizinde kurulacağına Çatalca sancağının isteği üzerine komşu vilayet ve sancaklara ilan edilmesi için bildirildiği...” BOA, DH.UMVM, 75/50, (18/Za./1335).

¹³⁵ BOA, A.MKT.MHM, 34/26, (05/N./1267); “...Panayır için tüccarın teşvik edilmesi emrine uyulduğu...” BOA, A.MKT.UM, 71/61, (25/L./1267).

¹³⁶ “Lefkoşa'da tekrar açılan panayırdan dolayı teşekkürü havi Kıbrıs'dan gelen meclis mazbatası ile belde müverrihlerinin tanzim ettikleri eserlerin havâdisnâmelere derci...” BOA, A.MKT.MHM, 284/34, (05/C./1280); “Lefkoşa'da Eylül ayında açılan panayırın tüccar ve saireye havâdisnâmeler vasıtasıyla i'lânı...” BOA, A.MKT.MHM, 309/65, (19/Ra./1281); “Yenice'de açılan geleneksel panayırın vukuatsız olarak sona erdiğinin Ceride-i Havâdis'te i'lânı...” BOA, A.MKT.MHM, 364/35, (26/Ca./1283); “Alasonya ve Çatalca panayırlarında icra olunan faaliyetlerin gazetelerde ilanı...” BOA, A.MKT.MHM, 361/83, (19/R./1283); “Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı Milas kazasında her sene olduğu gibi bu sene de ruz-ı hızırda açılan ve sükûnetle sonbulan Çermik panayırı keyfiyyetinin gazetede yayınlanması...” BOA, A.MKT.MHM, 360/63, (08/Ra./1283).

günlerinde Silistre'de kurulan panayırda sahte bakır paralar görül-müş ve tedavüle çıkarılan bu gibi sahte paraların yasaklanmasına yönelik olarak 1861 yılında yayınlanan bir emirnâme ile *sahte bakır sikkelerin (para)* engellenmesi istenmişti.¹³⁷ Alınan tedbirlere rağmen ilerleyen tarihlerdeki denetimlerde zaman zaman “*kalb paraların*” ele geçiyor olması kalpazanlığın önlenemediğini de göstermekteydi. Mesela, Eskişehir'de Mankalya muhacirlerinden İsmailoğlu Mustafa'nın, Mankalya'dan hicretinden evvel Mecidiye panayırında alıp satarken kendisinde bir miktar sahte para ele geçirilmişti. Aynı panayırda bir Yahudinin de bu paradan çoğunu piyasaya sürdüğü anlaşılnca, sahte paraların tedavülüne karşı birtakım tedbirlerin alınması ve bu yön-deki girişimlere müsaade edilmemesi istenmişti.¹³⁸

Panayırlarda yapılan denetimlerde bazen sahte oldukları gerek-çesiyle gerçek sikkelere de el konuluyordu. Mesela, 1892'de Rumeli-i Şarki'de Çırpan panayırına giderken Karacalı bölgesindeki gümrükte İskeçe kazası Boyacılar köyünden Alioğlu Ahmed'in bir miktar “*Sim-i Mecidiye*”sine (gümüş para) sahte oldukları şüphesiyle el konulmuş ancak, gümüş Mecidiyeler sahte olmadıkları anlaşılnca kendisine iadeedilmişti.¹³⁹

5. Pazar ve Panayırlarda Vergi ve Gümrük Uygulamaları

Panayır ve gümrük gelirleri “*emvâl-i mirîyeden*” sayılmaktadır. Ha-zine adına tahsil edilmekte olan gelirlerin kontrolleri, ellerine “*emr-i âli*” verilen şahıslarca yürütölmekteydi.¹⁴⁰ İltizam sistemi içinde pa-nayır, pazar ve gümrük vergi gelirleri belirli yıllar itibariyle mülte-zimlere ilzam olunuyordu. Bunlara dair kayıtlar panayırların ve pa-zarların genel işleyişi ve güvenlik tedbirleri ise mahalli idarelerce ve devlet desteğiyle yürütölüyordu. İltizamı elde etmiş olanların İstan-bul'da ikametleri esnasında, onların vekilleri olarak bölgeye adamları gitmekteydi. Mültezimlerin vergi gelirlerini tahsil ettikleri panayır-larda ahali ve tüccara karşı davranışları ise, zaman zaman şikâyetlere

¹³⁷ “sahte sikke-i nühâsiyenin men'i” BOA, A.MKT.UM, 471/32, (30/L./1277).

¹³⁸ BOA, DH.MKT, 430/65, (01/R./1313).

¹³⁹ BOA, DH.MKT, 2011/31, (25/Ra./1310).

¹⁴⁰ BOA, HR.MKT, 48/15, (6/Za./1268); BOA, A.MKT.UM, 140/95, (17/Za./1269).

konu olduğundan, merkezden atanan müfettişlerce bu şahısların hal ve hareketleri ile uygulamaları kontrol ediliyordu. Bazı panayırların gelirleri Mansûre Hazinesi'ne bırakılmıştı.¹⁴¹

Zaman zaman iltizam sisteminden tamamen vazgeçilmesi veya panayır ve gümrük vergilerinin tamamen kaldırılması ve bu tür vergilerin vilayet halkı üzerine konulmasını teklif eden isteklere karşılık devlet, verginin bölge halkı üzerine yayılmasına, halka karşı haksızlık olacağı ve bu tür vergilerin hazine açısından önemine vurgu yaparak, tamamen terkine de karşı çıkmıştır. Buna gerekçe olarak, panayır ve gümrük vergilerinin hazine açısından önemi gösterilmiştir.¹⁴² Zamanla, panayır ve pazarlardan elde edilen vergi ve harçlar vilayet ve kaza idarelerinin gözetimine ve özel idarelerine ya da belediyelerin bütçelerine veya umûr-ı nafia ve maarif hizmetlerine tahsis edilmiş; bir takım vergi kalemlerinin tahsili ise eskiden olduğu üzere hazineye bırakılmıştır.

Pazarlardan *bac*, *kanara*, *ihtisab*, *kapılar*, *serçin*, *yular*, *damga*, *duhan*, *kantar*, *çalgıcı*, *panayır*, *bazar-ı hayvan*, *tahmis*, *sergi*, *duhuliye* ve *huruciye*, *avâid*, *ruhsatiyye*, *cizye*, *zecriye*, *best rûsûmu*, *temettü vergisi* ve *zephyiye rûsûmu* gibi muhtelif isimler altında değişen oranlarda vergi tahsil ediliyordu. Bu vergilerin tahsili ve oranları Osmanlı kanunnamelerinde ayrıntılı şekilde hükme bağlanmıştı.¹⁴³ Panayırlardan tahsil olunan vergiler özel defterlere kaydedilmektedir. “Rûsûmât Defteri” adıyla kayıtlı olan bu defterlerin nüshaları merkeze gönderilmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ 1832 yılından itibaren Petriç panayırı gelirleri Mansure Hazinesi'nce zapt edilmiştir. Aynı dönemde Siroz, Yenice-i Vardar ve Nevrekep panayırları gelirleri de Mansure Hazinesi'nce zapt edilen panayırlar arasında bulunuyordu. Erdoğan, Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları, belge 118, s. 132-134; Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1295/33, s. 437-438; BOA, A.DVN, 151/36-1, (25/Ş./1276).

¹⁴² 1849 senesinde Uzuncaâbad-ı Hasköy panayırı kara gümrüğünün kaldırılmasına yönelik Rum patriğinin talebine karşılık Maliye Nazırı Nafiz Paşa; “...kara gümrüğü uygulamasında her maldan bir kez gümrük alındığı ve kaldırılması durumunda hazinenin bundan zarar göreceği...” cevabını vermişti. BOA, A.MKT.NZD, 2/92, (14/Ra./1266).

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I. Cilt Kanunlar (Tıpkı Basım), Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İ.Ü. Yayını, 2001.

¹⁴⁴ “...Bayraklı panayırından tahsil olunan rûsûmat defterinin gönderildiği...” BOA, HAT, 742 /35105, (29/Z./1253).

Pazarlardan tahsil edilmekte olan harç ve vergilere dair örnekler vermek gerekirse; Nevrekob kazasında kurulmakta olan pazarlardan; hayvan yükü hesabına göre; yağ, bal, kuru yemiş, piyaz, balık ve tuz ile bunların benzerlerinden iki akça; buğday yükünden bir akçe; çıra ve odun yükünden bir parça çıra veya odun alınmaktadır. Ağaç ve tahta gibi şeylerden *bac* alınmamaktadır. Arşın ile satılmakta olan Kebe'nin her bir arşınından bir akçe *bac* alınmaktadır. Pazarda hayvan satışlarında hem alandan hem de satandan *bac* alınmaktadır; at satışında her iki taraftan da ikişer akçe; sığır satışından satandan bir akçe alandan bir akçe alınmaktadır. Pazarda kesilen her dört koyundan bir akçe, sığırdan her sığır için bir akçe *bac*'ı, kasaptan tahsil edilmektedir. Satılan her iki koyun derisinden de bir akça alınmaktadır.¹⁴⁵ Panayırda alınıp-satılan hayvanlar üzerinden “*ihtisab rüsûmu*” alınmaktadır. Mesela, 1914 yılı itibariyle, Cuba panayırında hayvanların alınıp-satılması işlemlerinde %2,5 kuruş oranında ihtisap rüsûmualınıyordu.¹⁴⁶

Pazarda satılan ve kesilen hayvanlardan *zebhiye* ve *bâc* alınmaktadır.¹⁴⁷ Kesilen hayvanlardan alınan kısmının “*zebhiye*”, satılan hayvanlardan alınan kısmının ise “*bâc*” olması muhtemeldir. Esasen, pazara veya panayıra getirilen hayvanlara vurulan damga karşılığı *bâc-ı tamga*; veya *kara damga* adıyla bir vergi alınmaktaydı.

Osman Gazi ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde *bâc*, şehre getirilip satılan eşyadan alınan bir şehir vergisi şeklinde uygulanmış; köylerden *bâc* alınamayacağı hükme bağlanmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde köylere de yaygınlaştırılmıştır. Tacir ve köylülerden ticaretle ilgili alınan vergiler temelde *bâc* adı altında toplanmıştır. *Bâc*, hem alıcıdan hem de satıcıdan muhtelif miktarlarda alınmaktaydı. *Bâc-ı bazar*, *bâc-ı ubur*, *bâc-ı siyah*, *bâc-ı hamr*, *bâc-ı pay-ı ağnam*, *bâc-ı bazar-ı yaylak* ve *bâc-ı nemed*, *bâc-ı buzurg*, *bâc-ı tamga* isimleriyle

¹⁴⁵ BOA, DH.İD, 196/20, lef 1-32; Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 90-94; Erdoğan, *On dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 20.

¹⁴⁶ BOA, DH.İD, 196/20, lef 18; lef 19.

¹⁴⁷ Özellikle Beyrut vilayetindeki Merciyun kazasına bağlı Adliye panayırında bu adla vergi tahsil edilmektedir. (Ancak oranı konusunda bilgi verilmemiştir.) BOA, DH.İD, 196/20, lef 18; lef 19.

anılan vergiler bu nevi vergilerden birkaçıdır.¹⁴⁸ 1530'larda *damga resmi* ve transit geçişlerde tüccardan alınmakta olan *bac-ı lüzrek*, birçok geçiş noktasında mükerreren alınmasının getirdiği zorluk sebebiyle, bazı noktalar dışında ilga olunmuştur. Aynı dönemde damga resmi de aynı şartlarda, emtianın bedeli üzerinden %2 nispetinde alınmaya başlamıştı.¹⁴⁹ 1852'de bâc rûsûmunun istihsalinde birtakım zorluklar yaşanmış, müşkilatın giderilmesine yönelik çabalara girişilmişti.¹⁵⁰ “*temettü vergisi*”, panayıra gelen tüccarın verdiği bir kazanç vergisidir.¹⁵¹

Sergi rûsûmu, pazara veya panayıra gelip oturarak *hırdavat* satanlardan alınan bir vergiydi.¹⁵² Panayırlarda alınan bir başka vergi “*zecriye rûsûmu*” olup, 1914 yılı itibariyle Kırkpınar panayırından yılda 300 kuruş *zecriye rûsûmu* alınıyordu.¹⁵³ Panayırlarda satılan hayvanlardan belli oranda vergi tahsil ediliyordu. Pazara getirilen hayvanlar için hayvan başına “*best rûsûmu*” adıyla bir vergi alınıyordu.¹⁵⁴ Mesela, Cuma-i Atik panayırında satılan hayvanların satış bedelinin her kuruşundan 1 para rûsûm alınıyordu.¹⁵⁵

Manyas Koşu Panayırı'nda celeblerin satın aldığı hayvanlardan Bandırma İskelesi'nden İstanbul'a gidecekleri için belediye tabibince

¹⁴⁸ M. Fuad Köprülü, “Bâc”, İA, cilt 2, (İstanbul: MEB. Yayını, 1979), s. 189-190; Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 90-91; Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 15.

¹⁴⁹ Deve yükünden 4, at yükünden 2 akçe miktarı Bâc-ı Lüzrek alınıyordu. Güçer, “XVI-XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası”, s. 23-24. Aynı zamanda Bâc-ı Rah adıyla derbentte alınan resm de ilga olunmuştur. Aynı yer.

¹⁵⁰ BOA, A.MKT.DV, 62/48, (18/Za./1268).

¹⁵¹ Bolu'ya bağlı Gerede panayırından “kanunu mucibince” yıllık 3.275 kuruş temettü alınıyordu. BOA, DH.İD, 196/20, lef 15.

¹⁵² Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, s. 14. Edirne'de Kırkpınar panayırından 1914 yılı itibariyle yılda 1.000 kuruş sergi rûsûmu alınıyordu. BOA, DH.İD, 196/20, lef 22.

¹⁵³ BOA, DH.İD, 196/20, lef 1-32.

¹⁵⁴ Bu verginin Adliye panayırına has bir vergi olup-olmadığı bilinmemektedir. Panayırda alınıp-satılan ve kesilen hayvanlardan ayrıca “zebhiye ve bâc” adı altında bir vergi daha alınmaktadır. Bazı panayırlarda “hayvan rûsûmu” adıyla tek bir vergi alınmaktadır. Mesela, Edirne'de Kırkpınar panayırından bu ad altında yılda 5.000 kuruş vergi alınıyordu. BOA, DH.İD, 196/20, lef 22.

¹⁵⁵ “Cuma-i Atik panayırında satılan hayvanlardan kuruş başına 1 para rûsûm alınması gerektiği...” BOA, A.MKT.MHM, 13/26, (01/B./1265).

hastalıklı olup olmadıklarına dair muayene yapılmakta ve “*kalemiye*” adıyla bir miktar ücret, belediye adına tahsil edilmekteydi.¹⁵⁶

Önemli hususlardan birisi de gümrük uygulamalarıdır. Gelibolu gümrüğü bu anlamda önemli bir geçiş noktasıdır. Gelibolu gümrüğü Uzuncaabad panayırına mal getirmekte olan yabancı uyruklu tüccarın geçiş noktalarından birini oluşturuyor ve burada ticari emtia-nın gümrük işlemleri yapılmıyordu.¹⁵⁷ Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı gümrük resminin eski usule ve teamüllere uygun şekilde alınması talebi üzerine Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı gümrüğü ve mutad vergilerinin 1851-1852 seneleri idaresine ve tahsiline *Hacegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn*'dan Hurşid Efendi görevlendirilmiş ve bölge idarecilerinin de kendisine yardımı istenmiştir.¹⁵⁸ Hurşid Efendi her yıl panayırın açılma mevsimi yaklaştığında Edirne'ye hareketle panayır alanına gidiyordu. Hurşid Efendi'nin hareketinden önce, Edirne valisine ve Filibe kaymakamına hitaben durumu bildiren birer şukka gönderiliyordu.

1852 ve 1853 seneleri Uzuncaabad-ı Hasköyü panayırı gümrük ve mutad rûsûmları iltizamı, Ahmed Efendi'nin üzerindeydi. Ahmed Efendi aynı zamanda “İstanbul Zahir ve Meyve-Huşk¹⁵⁹ Gümrükleri Mültezimi” idi. 1853 yılında bizzat mültezim Ahmed Efendi'nin ricasına binaen Edirne valiliğine bir şukka gönderilmiştir. Şukka'da; panayır ve gümrük vergilerinin mirî/devlet malı sayıldığı vurgulanarak; bu gibi ellerine yetki –ruhsat - verilenlerin yazılı hükümler ile defter ve tarifelerine uygun olarak vergileri usulüne ve kanun çerçevesinde ve süregelen teamüle göre tahsil edecekleri; bu esnada herhangi bir usule/kanuna aykırılığa meydan verdirilmemesi;

¹⁵⁶ BOA, DH.MKT, 2/10, (11/C./1311).

¹⁵⁷ Kontrol edilen emtiadan bazılarının geçişine müsaade edilirken, bazılarında değişik sebeplerle müsaade edilmeyerek gümrük memurlarınca el konuluyordu. 1849 senesinde Avusturya vatandaşı olup, Selanik'de yaşayan Aviprino Dimitriyo'nun Uzuncaabad panayırında satılmak üzere getirdiği denklere Gelibolu gümrüğünde alıkonulmuş; şikâyeti üzerine el konulan malları alınan sened karşılığında kendisine iade edilmiştir. BOA, HR.MKT, 36/72, (09/Za./1266).

¹⁵⁸ BOA, HR.MKT, 48/15, (06/Za./1268); BOA, Sadaret Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi Evrakı (BOA, A.DVN), 91/26, (15/Za./1269); BOA, HR.MKT, 84/38, (29/Za./1270).

¹⁵⁹ Kuru Meyveler.

kendisine kolaylık ve hürmet gösterilmesi, Edirne valisi ile Filibe kaymakamından istenmişti.¹⁶⁰

1854-55 senesi itibariyle Filibe sancağı gümrük ve panayır rüsûmları mültezimi Raşid Efendi, Abdurrahman Ağa ve İbrahim Efendi adındaki şahıslar da Raşid Efendi'nin ortakları idiler. Rumeli panayırlarından en meşhuru ve en büyüğü olan Filibe Sancağı dâhilindeki Uzuncaabad-ı Hasköy panayırında Raşid Efendi ve ortaklarının halka zulmettiği ve haksız kazanç temin ettiklerine dair suçlamalarda bulunulmuştu.¹⁶¹

1855'lerde panayır gelirlerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bölge halkı ve tüccarının yapmış olduğu şikâyetlerin incelenmesiyle, panayır gelirlerindeki düşüşün gümrük ve rüsûmât mültezimlerinin suiistimallerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. En önemli şikâyetlerden birisi; panayıra getirilen emtianın görevlilerce usulüne uygun kontrol edilmiyor oluşu idi. Tüccar; yağmur altında ve çamur içinde denkleri çözdürölüp, kontrollerinin yapılması gibi uygulamalardan şikâyetçiydi. Bir diğer şikâyet konusu ise, mültezimlerin, usulsüz olarak fazla rüsûm almalarıydı. Suçlamalara göre Raşid Efendi; tarife dışı %15–16 kuruş oranında gümrük resmi ile ayakkabı, yemeni gibi adi şeylerden üçer beşer kuruş vergi almakta; ayrıca “*kavâim-i nakdiye*”-yi %20 kuruş noksanına kabul etmekteydi.¹⁶² Nitekim Filibe Sancağı dâhilindeki Uzuncaabad-ı Hasköyü “*Panayır Mültezimi*” Raşid Efendi'nin tarife harici vergi aldığı ve baskıda bulunduğu yolunda ortaya atılan iddialar yerinde tahkik ettirilmiş ve Rumeli'deki panayırlara mal getiren tüccardan fazla vergi alınmaması için gerekli muamelelerin yapılması ve panayırdan “*hilâf-ı nizâm*” vergi alan mültezimlerin cezalandırılması yoluna gidilmiştir.¹⁶³ 1855'de panayır gümrüğü mültezimi ile kendilerine haksız muamele yapıldığı iddiasındaki müşterikilerin muhakemelerine karar verilmişti.¹⁶⁴ Raşid Efendi, Abdurrahman Ağa ve İbrahim Efendi'nin usulsüz uygulamalardan vazgeçmesi

¹⁶⁰ BOA, HR.MKT, 48/15, (6/Za./1268); BOA, A.MKT.UM, 140/95, (17/Za./1269).

¹⁶¹ BOA, A.MKT.UM, 178/92, (27/R./1271).

¹⁶² BOA, A.MKT.UM, 178/92, (27/R./1271); 172/89, (22/Ra./1272).

¹⁶³ BOA, A.MKT.NZD, 124/27, (04/R./1271); 163/21, (1271); BOA, A.MKT.UM, 211/30, (25/M./1272).

¹⁶⁴ BOA, A.MKT.UM, 222/74, (20/Ca./1272).

ve halka zulme varan tavır ve davranışlardan kaçınmaları; tarife dışı olarak fazladan yaptıkları tahsilatı sahiplerine iade etmeleri yolunda hükümetçe ikazlarda bulunulmuştur. Ancak, bu uyarıları dinlemeyerek işlerine devam etmeleri üzerine, *vergi adıyla fazladan tahsil ettikleri meblağın sahiplerine iadesinin yeterli bir tedbir olamayacağına ve kendilerinin ibreti âlem için cezalandırılmalarının daha uygun olacağına* hükmedilmişti.¹⁶⁵

Bu tür usulsüz uygulamaların panayıra katılımı olumsuz yönde etkilediği ve aynı zamanda panayır gelirlerinin düşüşünde de önemli etkenlerden biri olduğu anlaşıyor. Vergi tahsiline merkezden görevlilerin gönderilmesi, mültezimlerin keyfi davranışlarla vergi oranlarında yaptıkları artışlar ve vergi tahsilatı esnasında halka uyguladıkları kötü muamelelerin önlenmesine yönelik bir uygulamaydı.¹⁶⁶

Panayır gümrük ve resimlerinin iltizam usulüyle toplanmasında görülen yolsuzlukların panayıra olan ilgiyi azaltması endişesi devleti yeni arayışlara ve tedbirlere yöneltmiştir. Çünkü bu panayırlara komşu ülkelerden de çok sayıda tüccar iştirak ediyordu. Bu durum, panayır gümrüğü ve vergileri üzerindeki her türlü değişimlere, panayıra katılan yabancı tüccarların kendi konsolosları aracılığıyla müdahalelerini de beraberinde getiriyordu. Niketim, Avusturya konsolosluğunca, vergi toplanmasında aracı kılınan ve keyfi uygulamalarından rahatsızlık duyulan mültezim sisteminden vazgeçilmesi yolunda bir öneride bulunulmuş ve vergilerin panayıra katılanlardan ziyade bölge halkı üzerine yüklenmesi teklif edilmiştir. Panayıra ait gümrük ve sair rüsûmun Filibe sancağı ahalisi üzerine bir vergi olarak konulması teklifi; Mâliye Nezâreti ile yapılan karşılıklı görüşmeler neticesinde Meclis-i Vâlâ'nın, bu tür bir verginin bütün Filibe halkı üzerine konulmasının halka zulüm olacağı yolundaki görüşüyle; uygulanmaksızın devre dışı bırakılmıştır.¹⁶⁷

“Edirne Valisine ve Filibe Kaimakamına;

Uzuncaabad panayırı kesret-i ahz ve i'ta cihetiyle Rumili kıt'ası panayırlarının en meşhuru olduğu halde birkaç senedenberu tenzil etmiş ve bu husus ise gümrük memurlarıyla mültezimlerin

¹⁶⁵ BOA, A.MKT.NZD, 172/89, (22/Ra./1272).

¹⁶⁶ BOA, A.MKT.UM, 253/96, (21/M./1273).

¹⁶⁷ BOA, A.MKT.UM. 178/92, (27/R./1271).

tâmalarından naşı mükerrer ve ziyâde rûsûmât aldıkları ve mezkûr panayıra gelen emti'a ve eşyayı yolunda yoklama etmeyerek çamur ve yağmurda denkleri küşâd ile yokladıkları cihetle tüccar zarar-dide olarak ekserisi gelmemekde olduklarından neşet itmiş idüğü ve sene be-sene mültezilerin hazine-i celileye vereceği altmış bin guruh Filibe sancağı ahalisi üzerlerine tarh ve tevzi'i olunduğu takdirde me'murinin tüccar hakkında vuku'a gelen ta'addiyatı bittabi' münkad olarak tüccar kemâl-i emniyet üzere geleceği cihetle hem tüccar ve ahali ve hemde hazinece menâfi'i mûcib olacağı beyaniyle icabının icrası ifâdesine dâir takdim olunan varaka Meclis-i Vâlâ'ya i'ta ile keyfiyet maliye nâzırı devletlû paşa hazretleriyle muhabere olundukda rûsûmat-ı merkûmenin ahaliye tevzi'i uyamayacağı gibi memurin taraflarından tüccar vesaire haklarında taaddiyât vuku'ı dahi bir vechile tecviz olunamayub bu bâbda cânib-i hükûmetden ikdamât-ı mütemediyenin icrâsı lazım geleceğine ve panayır-ı mezbûr mevsiminin güzêrân eylemesine binaen ba'd-ezin tüccar vesâire hakkında bir gûna cevru **i'nâf** vuku'a getirilmemesi zımnında takayyüdat-ı kâmile icra olunmak ve işbu tahrirât-ı **fetâvri**? ibâresi mahallerinde tescil etdirilmek üzere keyfiyetin savb-ı destûrilerine ve Filibe kaimakamı saadetlu paşaya buyurulması lazım geleceği nazır-ı müşârünileyh hazretleri tarafından cevaben ifâde ve beyan ve bu suret-i Meclis-i Vala'da dahi ittisak kılınmış ve olvehile keyfiyet kaimakam-ı mümâileyhe ba-tahrirat bildirilmiş olmağla zât-ı valâları dahi ber-minvâl-i muharrer icâbının icrası husûsuna himmet buyurmaları siyakında şukka".¹⁶⁸

1869 yılında, Bayraklı panayırının açılmasını bekleyen tüccarın bu bekleme süresini değerlendirmek maksadıyla Kastamonu kasabasında bir panayır kurulmasına karar verilmişti. Panayır, her yıl 15-18 Temmuz tarihleri arasında 3 gün süreyle Kışla-yı Hümayun meydanında kurulacak ve panayırdan "arziye" adıyla alınacak vergi geliri Kışla-yı Hümayûn'un tamiri ile Islahhâne için harcanacaktı.¹⁶⁹ 1886'da Bayraklı panayırı rûsûmunun valiliğin talebiyle, Kastamonu

¹⁶⁸ BOA, A.MKT.UM, 178/92, (27/R./1271).

¹⁶⁹ Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*, belge 17, s. 43-44; BOA, DH.MKT, 595/31, (11/B./1320).

merkezinde tesis edilmiş olan sıbyan mektebi ile mektep muallimlerinin masraf ve maaşlarına karşılık tutulması isteği Meclis-i Vükela'ya havale edilmiş ve Maarif Nezareti'ne de konuyla ilgili bilgi verilmişti.¹⁷⁰ Meclis-i Vükela'da, “*maarif tahsisatının yeterli olduğu*” gerekçesiyle panayır rüsûmunun Kastamonu Maarif Sandığı'na tahsisi isteği reddedilmiş ve panayır vergisi Hazine'ye terkedilmiştir.¹⁷¹

1890'da Nevrekop kasabası ile Terlis nahiyesi ve Dere panayır-ları hasılatını iltizam eden mültezimlerin panayıra gelen civar köy ahalisinden “*baç namıyla*” rüsûm alındığı yolunda çok sayıdaki şikâ-yetin tahkikine girilmişti.¹⁷² 1891'de Tinos panayırı ziyaretçilerinin pasaportlarının vizesi esnasında İzmir'de fahiş rüsûm talep edildiği yolunda, Yunanistan Hariciye Nezareti'nin şikâyeti incelenmiş ve bunun doğru olmadığı; vizesiz pasaportlardan nakdî ceza alındığı ve ancak, Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen Yunan pasaportu taşıyanların pasaportlarına el konulduğu bildirilmişti.¹⁷³ 1892'de Sakız mahalli memurlarının İzmir'den Tinos panayırına giden zevatın pasaportlarından fazla vergi harcı aldığından bahisle; söz konusu durumun memurlardan kaynaklanmadığı, bazı zevatın pasaportlarında eksiklik olduğu için iki kat para cezası verilerek, bedellerin Mal Sandığı'na teslim edildiği ifade olunmuştur.¹⁷⁴ İzmir ve havalisinden Tinos panayırına gideceklerden normal şartlarda 10'ar kuruş pasaport bedeli tahsil ediliyordu.¹⁷⁵

1897'de pazar ve panayır yerleriyle şehir kenarlarında satılan hayvanatın vergilendirilmesi hakkında ne suretle muamele olunacağı ve hayvan hırsızlığının önlenmesi için alınacak tedbirler ve hayvanların pazar ve panayırlarda alınıp satılmasının temini hususlarında takip edilecek yollara dair alınan kararlar vilayetlere tamimen tebliğ olunmuştu.¹⁷⁶ 1907'de pazar ve panayır vergilerine dair yeni bir karar

¹⁷⁰ BOA, DH.MKT, 1373/22, (20/M./1304).

¹⁷¹ BOA, DH.MKT, 1388/7,(2/R./1304);“...Kastamonu'da Bayraklı panayırı rüsûmatının Hazineye alınacağı...”BOA, DH.MKT, 1641/63, (24/Za./1306).

¹⁷² BOA, DH.MKT, 1788/99, (21/R./1308).

¹⁷³ BOA, DH.MKT, 1955/54, (4/Za./1309).

¹⁷⁴ BOA, DH.MKT, 1985/55, (16/M./1310).

¹⁷⁵ BOA, DH.MKT. , 530/19, (2/Ra./1320).

¹⁷⁶ BOA, DH.UMVM, 110/1, (5/Ca./1315).

yine bütün vilayetlere duyurulmuştur.¹⁷⁷ Kasaba haricinde kurulan panayır ve pazarların rûsûmu o şehrin belediyesine, eğer o şehirde belediye teşkilatı yok ise hazineye ait olacağına dair umumi tamime dayanarak, 1907 senesinde Edirne vilayetine bağlı Saray nahiyesinde açılan panayırın, “*panayır ve hayvan rûsûmu*” mahalli belediyeye terkedilmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca, Saray belediyesinden yapılan şikâyet üzerine, belediyelerce alınan ihtisab resminin “*mülga vilayet resmi*” ile alakası olmadığına ve alınmaya devam edilmesi gerektiğine dair karar Edirne vilayetine bildirilmiştir.¹⁷⁹ Yine aynı yıl içinde belediyeleri olmayan Manyas ve Sarıköy panayırları rûsûmunun Hazine'den alınıp, “*umûr-ı nafiaya*” tahsis edilemeyeceğine hükmedilmiştir.¹⁸⁰

1911 yılında, pazar ve panayır yerleri dışında otlak ve yaylaklarda satılan hayvanlardan, ihtisab resmi alınamayacağına ve bazı yerlerde devlet adına alınan ihtisab resminin “*ilga*” edildiği ve bunun belediyelerin aldığı vergiyle alakası olmadığı Erzurum valiliğine ve İzmit mutasarrıflığına bildirilmiştir.¹⁸¹ 1911 yılında, Nevrekop kazası dâhilindeki Darlis ve Erhangel panayırlarından Hazinece alınan resmin belediyeye terkine müsaade olunmamıştır.¹⁸² Kirmasti'de panayır hasılatı “*maarif-i mahalliye*” namına alınmaktaydı.¹⁸³ Manyas Koşu panayırı rûsûmu gelirleri, “*Karesi Livası İdare-i Hususiyesi*”ne bırakılmıştı. 1913 yılında panayır rûsûmunun bir seneliğine Manyas Belediyesi'ne devrine dair Dâhiliye Nezareti'ne yapılan müracaata karşılık, nezaret bu konudaki kararı, Liva meclis-i umumisinin takdirine bırakmıştır.¹⁸⁴

1914'de Biga Belediyesi daha önce kendisine ait olan pazardan elde edilen vergi gelirinin Liva Hususî Bütçesi'ne konulması girişimine karşı; Biga kazası dâhilinde her sene yapılan panayırdan bir gün

¹⁷⁷ BOA, DH.UMVM, 108/59, (18/Z./1328).

¹⁷⁸ BOA, DH.MUI, 127/24, (29/Ş./1328).

¹⁷⁹ BOA, DH.UMVM, 110/3, (23/Ş./1328).

¹⁸⁰ BOA, DH.MUI, 107/51, (3/B./1328).

¹⁸¹ BOA, DH.UMVM, 110/10, (8/R./1329); İhtisab Resmi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), s. 348-376.

¹⁸² BOA, DH.İD, 31/15, (2/M./1330).

¹⁸³ BOA, DH.İD, 40/-2 /4, (29/Za./1330).

¹⁸⁴ BOA, DH.UMVM, 108/63, (16/B./1331).

önce hayvan pazarı kurulduğu ve bu hayvanların alım-satımından elde edilen vergi gelirinin belediyeye mi yoksa liva-yı hususi bütçesine mi dâhil edileceğinin bildirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine hayvan alım-satımından alınan *ihtisâb* vergisinin vilayetler ile livalara ait olan *panayırlar varidâtından* olmayıp belediyelere ait olduğuna hükmedilmiş ve bir genelge/tamim ile hem Kala-i Sultaniye mutasarrıflığına hem de bütün vilayet ve sancaklara tebliğine karar verilmiştir.¹⁸⁵

Dâhiliye Nezareti'nin 1914 yılında 21 vilayet ve 10 mutasarrıflıktan liva dâhilinde panayır ve pazarların kurulup kurulmadıkları, kuruluyorlar ise ne çeşit ve ne miktarlarda vergi alındıkları; alınan vergilerin belediyelerce mi yoksa hazine adına mı tahsil edildiklerinin bildirilmesi istenmiştir. 1914 yılı sonları ile 1915 yılı başlarında cevaplar gelmiştir.

Bildirildiğine göre; 1914 yılı itibariyle Erzurum vilayetinde ilkbahardan kış başlarına kadar geçen süre içinde Bayburt ve İspir kazalarında senede birkaç gün süreyle kurulan panayırlarda, temettü ve ihtisap rûsûmu adıyla vergiler tahsil ediliyordu. Tüccarın “*temettü*” vergileriyle alıp-satılan hayvanların “*ihtisap rûsûmu*” belediyelerce tahsil edilmekteydi.¹⁸⁶ Aynı yıl, Beyrut vilayetinde Sur kazasında Cuba panayırı ve Merciyun kazasında Adliye panayırı adlarıyla iki panayır kuruluyordu. Bunun dışında gelirleri hazinece toplanan panayır bulunmuyordu. Yıllık varidatı 2.831 kuruş olan Cuba panayırı, satılan hayvan ve sair eşyadan %2,5 kuruş oranında vergi alınmak üzere her sene müzayedeye mültezime veriliyordu. Adliye panayırında kesilen ve satılan hayvanların “*zebhiye*” ve “*bâc rûsûmları*” ile pazara getirilen her bir hayvan için “*best rûsûmu*” adıyla bir miktar daha vergi alınmakta¹⁸⁷ ve yıllık 400 kuruş bedel ile mültezime ihale olunmaktaydı.¹⁸⁸

1914 yılı itibariyle, Edirne vilayetinde gelirleri hazinece toplanmakta olan yalnız bir panayır bulunuyordu: Seymenli kazasında Kırkpınar panayırı adıyla kurulan bu panayırdan yılda 1.000 kuruş “*sergi*”, 300 kuruş “*zecriye*”, 5.000 kuruş kadar da “*hayvan rûsûmu*”

¹⁸⁵ BOA, DH.UMVM, 110/18, (13/R./1333; BOA, DH.MB.HPS.M, 19/66, (24/R./1333).

¹⁸⁶ BOA, DH.İD, 196/20, lef 11.

¹⁸⁷ BOA, DH.İD, 196/20, lef 29.

¹⁸⁸ BOA, DH.İD, 196/20, lef 18.

alınıyordu.¹⁸⁹ Ancak, Balkan harbinin getirdiği tahribat yalnız panayır-
rın düzenlenmesinde sıkıntıya sebep olmakla kalmamış; Bulgaristan
tarafına bırakılan topraklardaki köylerin panayıra katkısı da tama-
men ortadan kalkmıştır. Bu sebeple 1915 yılında panayır gelirlerinin
eski rakamların ancak %50'si nispetinde olacağına dair bir tahminde
bulunulmuştu.¹⁹⁰

Adana vilayetinde 1914-15 senesinden itibaren vergileri Hazine
namına toplanmak üzere “*mezâd kâimesi*” hazırlanan İçil sancağına
bağlı Tekir kazasının Yağda ve Ayaş nahiyeleriyle, Gökbelen yayla-
ğında kurulan pazarlar dışında gelirleri hazineye ait panayır bulun-
muyordu.¹⁹¹ *Yağda, Ayaş ve Gökbelen* pazarlarından esasen herhangi bir
vergi de tahsil edilmiyordu. 4 Şubat ve 10 Şubat 1914 tarihli birer
telgrafla Dâhiliye Nezareti, İçil sancağı dâhilinde gelirleri hazinece
toplanmakta olan pazarların yılda kaç kez kurulduğu, ne çeşit ver-
giler alındığı, bunun hangi mallardan ne miktarlarda ve ne şekilde
tahsil edildiğini, Adana valiliğinden sormuştur.¹⁹² Adana vilayetinin
4 Mart 1914 tarihli cevabi telgrafında; 1914 yılında bu pazarlar için
vergi konulması yolunda bazı girişimlerin olduğu; hatta “*mezâd ka-
imelerinin*” hazırlandığına dair mahallinden Adana vilayetine bilgi
verildiği ancak, yapılan araştırmalarda bu pazarların “*öyle vergi konu-
lacak durumda bulunmadıkları*”nın anlaşılmasıyla bundan vazgeçildiği¹⁹³
bildirilmekteydi.

Kastamonu vilayetinden 1914 yılı itibariyle gelirleri hazineye ait
yalnızca bir adet panayır bulunuyordu. Boyabad kazasında kurulan
ve “Ayıoynayan(?) panayırı” adıyla anılan bu panayırdan yılda sadece
1.500 kuruşa kadar rüsûm alınıyordu.¹⁹⁴ İstanbul vilayetinde 1914 yılı
itibariyle gelirleri hazinece toplanan panayır bulunmuyordu. Ancak,
Hasköy'de Çubuk sahilinde nisan ayı içinde açılan ve üç gün de-
vam eden bir panayır bulunuyor; bu panayırdan herhangi bir vergi

¹⁸⁹ BOA, DH.İD, 196/20, lef 22.

¹⁹⁰ BOA, DH.İD, 196/20, lef 22.

¹⁹¹ BOA, DH.İD, 196/20, lef 23.

¹⁹² BOA, DH.İD, 196/20, lef 26.

¹⁹³ BOA, DH.İD, 196/20, lef 30.

¹⁹⁴ BOA, DH.İD, 196/20, lef 28.

toplanmıyordu.¹⁹⁵ Bolu mutasarrıflığında yalnız Gerede kazasında senede iki defa panayır açılıyordu. Açılan panayırlardan kanun gereği 3.275 kuruş temettü' vergisinden başka, ne hazinece ne de belediyece herhangi bir vergi alınmıyordu.¹⁹⁶

1914 senesinde Çerkeş'teki Sultan Dördüncü Murat Camii'ne vakfedilmişken sonradan çıkan kanunlarla, belediyeye devredilen Çerkeş kazası “*kantar*”, “*kile*”, “*hayvan ve bâc-ı bazar*” vergilerinin belediyece mi yoksa vakıf idaresince mi toplanacağı yolunda ortaya çıkan ihtilaf, mahkemeye taşınmış ve “*mahkeme-i şer'îye*”nin alacağı karara göre hareket olunması Kastamonu valiliğinden istenmiştir.¹⁹⁷ Oktrova Kanunu'nun tatbik edildiği şehir ve kasabalarda “*duhûliye*” ve “*iskele resmi*” kaldırılmış; “*pazar*”, “*panayır*”, “*arziye*” ve sair benzer vergiler ise eskiden olduğu gibi devam ettirilmiştir.¹⁹⁸ Belediye hudutları dâhilinde kurulacak pazarların “*işgaliye rûsûmu*” belediyelere, haricinde kurulan panayırların “*işgaliye rûsûmu*” ise vilayetlerin “*İdare-i Hususiyeleri*”ne bırakılmıştır.¹⁹⁹

Karesi livası 1915 yılı Âdi Bütçesi'ne panayır rûsûmundan Fevkâlade Bütçe'ye “*Tâmirât-ı mütemâdiye alât ve edevât bedeli*” faslına ilave tahsisatına izin verilmişken;²⁰⁰ yine, Karesi sancağının “*sene-i haliye âdî muvâzene-i hususiyesi*”ne “*panayır rûsûmu*” adı altında tahsisat ilavesi yapılmıştır.²⁰¹ 1918'de Konya Vilayeti Meclis-i Umumisi'nce kabul edilen “*hâl yeri ta'limatnâmesi*”nde yer alan “*hâl resmi*” Dâhiliye Nezâretince uygun görülmemiş ve “*verginin tahsil edilemeyeceği*”ne hükmedilmişti.²⁰²

¹⁹⁵ BOA, DH.İD, 196/20, lef 32.

¹⁹⁶ BOA, DH.İD, 196/20, lef 15.

¹⁹⁷ BOA, DH.UMVM, 108/64, (23/L./1332).

¹⁹⁸ BOA, DH.UMVM, 130/2, (02/Ca/1333).

¹⁹⁹ “...Belediye hudutları dâhilinde kurulacak pazarların işgaliye rûsûmunun belediyelerce, haricinde kurulan panayırların işgaliye rûsûmunun ise Vilayât İdâre-i Hususiyeleri'ne ait olduğundan Tefenni kazası Gülhisar nahiyesi ovasında kurulan panayırın resminin Tefenni Muhasebe-i Hususiye Memurluğu'nca tahsil edileceğinin Konya vilayetine bildirildiği...” BOA, DH.UMVM, 108/66, (4/M./1336).

²⁰⁰ BOA, DH.UMVM, 29/39, (24/Z. /1333).

²⁰¹ BOA, DH.UMVM, 133/70, (24/Z. /1333).

²⁰² BOA, DH.UMVM, 108/75, (17/C./1338).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında iktisadi ve sosyal yapının temel taşlarından biri olan panayır ve pazarlar, yalnızca ticaretin icra edildiği geçici alanlar olmanın ötesinde, devlet-toplum ilişkisinin somutlaştığı çok işlevli mekânlar olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma göstermiştir ki, panayırlar ve pazarlar; ekonomik canlılığın sağlanması, üretici ile tüketicinin buluşturulması, taşra ekonomilerinin merkeze bağlanması ve kamu düzeninin sağlanması gibi çok yönlü amaçlarla organize edilmiştir. Özellikle Tanzimat sonrası dönemde bürokratik düzenlemelerle daha sistematik bir yapıya kavuşturulan bu kurumlar, devletin ekonomik olduğu kadar idari kapasitesini de yerel düzeyde güçlendirmiştir.

Panayırların kurulmasında ve sürdürülmesinde sadece ticarî beklentiler değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel dinamikler de etkili olmuştur. Dini bayramlarla ilişkilendirilen tarihlerde kurulan panayırlar, halkın ibadet, eğlence ve alışveriş ihtiyaçlarını bir arada karşıladığı etkinlik alanları haline gelmiş; bu yönüyle Osmanlı toplumunun sosyal bütünleşme mekanizmalarından biri olmuştur. Bununla birlikte, panayır alanlarının güvenliği, alt yapısı ve düzeni konusunda devletin doğrudan müdahil olması, bu yapıların sadece ekonomik değil, aynı zamanda kamusal yönetim anlayışının da bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Devlet, bu tür organizasyonların yapıldığı mekânların sosyo-ekonomik ve malî işlevini önemseyerek panayırların yüzlerce yıl boyunca varlıklarını sürdürmesi için tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak, savaşlarla kaybettiği topraklar ve bozulan idari ve malî yapısına paralel olarak panayır organizasyonlarında da bir gerileme yaşanmıştır. 1914 yılında bunca vilayet ve mutasarrıflıktan ancak 8 tanesinde panayır ve pazar kurulmakta ve birçoğunda ya hiç gelir elde edilememekte veya gelirleri belediyece tahsil edilmektedir. Sadece, Beyrut, Edirne, Kastamonu ve Bolu'da kurulmakta olan panayırlardan elde edilen sergi, zecriye, hayvan, temettü, zebhiye ve bâc rûsûmu ile best rûsûmu gelirleri hazinece tahsil edilmektedir. Son devirlerde artık bir elin parmakları miktarı kalmış olan panayırlar, eski işlevlerinden de uzaklaşarak, daha çok kasabalarda hayvan satışlarına münhasır birer pazar karakteri arz etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, panayır ve pazar kurumları, Osmanlı Devleti'nin sadece iktisadi organizasyonu değil, aynı zamanda sosyal mühendislik stratejisinin ve kamu otoritesinin taşrada görünür kılınmasının da önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle panayırlar, Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik dinamiklerini ve devlet-toplum ilişkilerinin mekânsal tezahürlerini anlamada anahtar kurumlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

This study explores the multifaceted characteristics and institutional significance of fairs and markets in the Ottoman Empire, emphasizing their central role in the economic, administrative, and socio-cultural framework of the state. Rather than limiting the function of these structures to commerce alone, this research situates fairs (panayır) and weekly markets (pazar) within the broader context of Ottoman governance, infrastructure, and community life. Drawing on archival documents primarily from the Ottoman section of the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, the study aims to offer a comprehensive analysis of the rationale behind the establishment of these institutions, their evolution over time, and their integrative functions in society.

The introductory section of the study outlines the conceptual differences between weekly markets and periodic fairs, the latter being characterized by their larger scale, less frequent occurrence, and the participation of interregional or foreign merchants. Weekly markets were commonly based on localized production and consumption cycles, while fairs served as significant economic gatherings often aligned with religious festivals, thus increasing both commercial activity and communal participation.

The first main section of the study delves into the historical foundations of fairs and markets, noting that their origins trace back to Byzantine and Seljuk traditions, later absorbed and institutionalized by the Ottomans. The rationale behind their proliferation included enhancing tax revenues, supporting provincial economies, facilitating the circulation of goods, promoting artisanal skills, and maintaining a balance between supply and demand across diverse regions. These events were not spontaneously formed but were officially sanctioned and regulated, especially in response to requests from local communities, guilds, or merchants.

The research further analyzes the administrative mechanisms by which these institutions were governed. In the early period, permission to establish fairs and markets was granted through the central authority of the Grand Vizier's office (Sadaret), whereas in the post-Tanzimat era, the regulation of these commercial spaces shifted to the provincial and district councils (vilayet and sancak meclisleri). Bureaucratic correspondence between the central and local levels reveals the Ottoman state's efforts to ensure security, infrastructure maintenance, and legal oversight of fairgrounds. The building of public structures such as hans (inns), police stations, fountains, and market halls—either through public funds or vakıfs (endowments)—further demonstrates the state's tangible investment in commercial infrastructure.

One of the unique contributions of this study is its emphasis on the fairs' socio-cultural functions. Fairs were not limited to economic transactions but often took place during religiously significant periods, such as Eid or other communal festivities, which contributed to their popularity and integrative role. These events frequently featured cultural performances such as wrestling, theatrical plays, musical entertainment, and informal social gatherings, which helped foster a collective identity among participants from different backgrounds. The alignment of market days with religious observances, and the state's responsiveness to religious communities' preferences (e.g, avoiding Christian market days on Sundays), further underscores the inclusive and pluralistic nature of Ottoman market administration.

Moreover, the study addresses the broader implications of fairs and markets in reflecting Ottoman statecraft. These spaces functioned as extensions of state presence into the provinces, allowing for the enactment of public order, the distribution of imperial decrees, and the mediation of disputes under official supervision. In this context, fairs became both instruments and indicators of the state's administrative reach and its capacity to integrate economic, legal, and cultural objectives within a shared geographic space.

A further aspect investigated in the paper is the interaction between the Ottoman fairs and foreign or non-Muslim merchants. The participation of Bulgarian, Persian, Afghan, and European traders in specific fairs (especially in border regions or commercial hubs like Thessaloniki and Edirne) brought diplomatic, legal, and logistical challenges, such as the issuance of passports (mürur tezkiresi), customs exemptions, or the provision of military escorts for security. These dynamics illustrate that fairs operated not only as local economic events but also as nodes

in transimperial and cross-cultural exchange networks. The presence of foreign actors within Ottoman fairs often necessitated correspondence between consulates and provincial governors, especially when complaints regarding taxation or theft occurred, occasionally escalating into broader diplomatic concerns.

In conclusion, this study shows that fairs and markets in the Ottoman Empire were complex institutions that served economic, administrative, and socio-cultural functions simultaneously. They facilitated commerce, strengthened provincial integration, supported public order, and offered spaces of cultural expression and religious inclusivity. They were both reflections and instruments of Ottoman modernization, particularly during the Tanzimat period, where increasing bureaucratic rationalization reshaped how these institutions were managed and experienced. As such, fairs and markets should not be seen merely as peripheral or temporary economic formations but rather as central arenas where imperial authority, social life, and local agency converged.

The findings of this study contribute to a deeper understanding of Ottoman urban-rural relations, state-market dynamics, and the infrastructural governance mechanisms that underpinned long-distance trade and communal life in the empire. By analyzing archival materials alongside broader historiographical debates, the research offers a model for examining pre-modern commercial institutions as key indicators of both governance capacity and social integration in early modern Islamic empires.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

- Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş (DH.EUM.AYŞ)
 Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH.İD)
 Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS M)
 Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)
 Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe (DH.EUM.MH)
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (BOA, DH.EUM.SSM)
 Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH.KMS)
 Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI)
 Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı (DH.UMVM)
 Hatt-ı Hümayûn (HAT)
 Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Evrakı (HR.MKT)
 İrade Dâhiliye (İ.DH)
 Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (A.AMD)
 Sadaret Dîvân-ı Hümayûn Kalemi Evrakı (A.DVN)
 Sadaret Dîvân-ı Hümayûn Kalemi Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.DVN.DVE)
 Sadaret Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM)
 Sadareti Mektubî Kalemi Deavî Evrakı (A.MKT.DV)
 Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM)
 Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD)
 Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)
 Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM)
 Yıldız Mütenevvi Marûzat Evrakı (Y.MTV)
 Yıldız Perâkende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK)
 Yıldız Perâkende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzât (Y.PRK.BŞK)
 Yıldız Perâkende Evrakı Şehremaneti Maruzât (Y.PRK.ŞH)
 Yıldız Perâkende Evrakı Zaptiye Nezâreti Maruzât (Y.PRK.ZB)

Gazeteler:

Ceride-i Hâvâdis, 805, (Gurre/S./1273), s. 2.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Kitap ve Makaleler:

- 6 Numaralı Mühimme Defteri I, haz. Komisyon, (Başkan) İsmet Binark, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1295/33, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1295 (1878).
- Büyük Larouss (Sözlük ve Ansiklopedisi): haz. Komisyon, C.9, İstanbul: Milliyet, 1986.
- Türkçe Sözlük: haz. Hasan Eren, C.1, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi: XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I. Cilt Kanunlar (Tıpkı Basım), Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 2001.
- Barkan, Ömer Lütfi; Enver Meriçli: Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Çakır, Coşkun: "Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarıcılık Tarihi'ne Genel Bir Bakış, Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine", Çerçeve, İstanbul: MÜSİAD, Aralık 1996, s. 103-114.
- Darkot, Besim: "Konya", İA, C. 6, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, 1987, s.841-853.
- Emecen, Feridun: "Biga", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul: TDV, 1992, ss. 136-137.
- Erdoğan, M. Akif: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 96, 1999.
- Ergin, Osman Nuri: Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Faruqi, Suraiya: "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", çeviren: Melek Eğilmez, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, Ankara: ODTÜ, 1978, s. 39-85.
- Faruqi, Suraiya: Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, çeviren: Emine Sonnur Özcan, Ankara: Doğubatı, Mayıs 2006.
- Güçer, Lütfi: "16.-18. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", Türk İktisat Tarihi Yıllığı, 1987, İstanbul: İ.Ü, Türk İktisat ve İktisaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1987, sayı: I, ss. 1-128
- Hançerlioğlu, Orhan; Ekonomi Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Kazıcı, Ziya; Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987.
- Köprülü, M. Fuad: "Bâc", İA, C. 2, İstanbul: MEB. Yayını, 1979, s. 187-190.
- Mantran, Robert; XVI. ve XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, çeviren: M. Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren, 1991.

- Sümer, Faruk: *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985.
- Şen, Ömer: *Osmanlı Panayırları (18.-19.Yüzyıl)*, (İstanbul: Eren, (tarihsiz)).
- W. Mc. Govan: Bruce: *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

EKLER

Ek- 1: (Tablo 1)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarlarının Yerleri, Kuruldukları Günler ile Mevcut Günlerinde Yapılan Değişiklik Tarihleri. (1794-1873)

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Gün
Adapazarı (Kocaeli)	15.11.1831	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Akdağmaden-i Hümayunu (Ankara)	7. 5. 1839	Yeni	Pazar	
Akşehirabad (Karahisar-ı Şarkî)/ Enderbaş	2.5.1864	Yeni	Cuma	
Amasya	27.5.1853	Yeni	Salı	
Ankara	11.3.1848	Mevcut	?	
Ankara/Yahşıhan	19.5.1868	Yeni	Çarşamba	
Avrethisarı	25.2.1855	Yeni	Pazartesi	
Ayazmend (Karesi)	21.3.1832		Pazartesi	
Ayazmend (Karesi)/ Makaron iskelesi	1.4.1866	Yeni	Cuma	
Ayaş Nahiyesinde (İçil Sancağı Tekir Kazası)	4.2.1914	Mevcut	?	
Aziziye	17.4.1866	Yeni	Perşembe	
Baba-yı Atik (Edirne)	26.1.1869	Yeni	Cuma	
Bafra (Canik)/ Kumcuğaz İskelesi-(Samsun)	27.8.1835	Yeni	Salı	Salı
Banaz/ İslam	1.3.1848	Yeni	Pazar	
Bayburd (Erzurum)	12.1.1858	Değişiklik	Cumartesi-Pazar	Çarşamba-Perşembe
Bayramiç (Biga)	23.9.1858	Değişiklik	Salı	Çarşamba

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Belviran (Konya)/ Sarıoğlan /Ulupınar/ Sekizdoğan Karyesi	29.5.1843	Yeni	Pazar	
Bergama	21.3.1832	Mevcut	?	
Beypazarı	1869	Mevcut	?	
Beypazarı	29.6.1868	Değişiklik	Cuma	Perşembe
Biga	13.7.1869	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Bilecik (Hüdavendigâr)	23. 7. 1835	Değişiklik	Pazartesi	Pazartesi
Bolu	1869	Mevcut	?	
Bozüyük (Menteşe)/ Ahi	5.2.1870	Yeni	Cuma	
Budaközü (Bozok)/ Sungurlu /(Kalınsar)	27.12.1829	Yeni	Perşembe	
Bursa	23.3.1843	Değişiklik	Cumartesi	Pazartesi
Bursa/ Figanzâde Camii Önü	3.11.1868	Yeni	Çarşamba	
Bursa/ Muradiye Meydanı	3.11.1868	Yeni	Cuma	
Bursa/ Susıgırlığı	3.11.1868	Yeni	Salı	
Bursa/ Timurtaş	3.11.1868	Yeni	Pazar	
Cisr-i Kocamustafa Paşa (Edirne)/Bayındırlı Çiftlikleri	15.11.1801	Yeni	Cuma	
Cisr-i Mustafa Paşa (Edirne)	2.7.1867	Değişiklik	Cumartesi	Perşembe
Çerkes Kaimakamlığı (Kengiri)/ Bayındır	28.2.1870	Yeni	Pazartesi	
Demirhisar (Paşa)	11.12.1834	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Demürce (Saruhan)/ Borlu	1.2. 1832	Yeni	Salı	
Denizli/ Şamlı	30.4.1856	Yeni	Cuma	
Dimetoka (Edirne)	1873	Değişiklik	Pazar	Salı

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Duniçe	8.2.1847	Değişiklik	Pazar	Salı
Duniçe	2.10.1847	Değişiklik	Pazar	Salı
Esebkışan (Konya)/ Kulu	31.10.1869	Yeni	Perşembe	
Eşen (Menteşe)/ Bekçiler	4.12.1864	Yeni	Cuma	
Eşen (Menteşe)/ Kesteb	4.12.1864	Yeni	Cuma	
Ferecik (Gelibolu)	14.6.1844	Yeni	Cumartesi	
Filiba	1.7.1840	Değişiklik	Pazar	Perşembe
Filorina/ Relh	1834	Yeni	Cumartesi	
Gekboza (Üsküdar-İstanbul)	29.8.1839	Yeni	Pazar	
Gökbelen Yaylağı (İçil Sancağı)	4.2.1914	Mevcut	?	
Giresun/ Abdal İskelesi / (Akköy)	19.1.1872	Yeni	Cuma	
Gümölcine (Paşa)	16.1.1839	Değişiklik	Pazar	Perşembe
Gümüşgan (Amasya)	12.7.1868	Yeni	Çarşamba	
Gümüşgan (Amasya) / Maden-i Hümayunu	11.3.1848	Yeni	Cuma	
Günyüzü (Ankara)/ Kozağaç	18.4.1847	Yeni	Pazartesi	
Hamambası (Nefs-i Karahisar-ı Develü) (Kayseriye)/	16.3.1869	Yeni	Perşembe	Cuma
Harmancık (Hüdavendigar)	23.9.1844	Yeni	Çarşamba	
Hezergrad	1.5.1864	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Hırsova	29.2.1864	Yeni	Pazar	
Hüdavendigar/ Atranos			Cuma	
Ilıca (Saruhan)/ Ahmedlu	20.10.1856	Yeni	Salı	

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Istavra (Ohri)/ Podgradic (Gora)	31.1.1846	Yeni	Perşembe	
İneabad (İzmir)/ Germencik	23.1.1866	Yeni	Perşembe	
İneabad (İzmir)/ Teke	1866	Mevcut	Perşembe	
İnönü (Kütahya)	9.8.1864	Yeni	Cuma	
İslimye (Edirne)	20.2.1857	Değişiklik	Cumartesi- Pazar	Pazartesi- Salı
İştib (Niş)	23.3.1852	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
İştib (Üsküp)/ Kilirelü	13.2.1866	Yeni	Cumartesi	
İvraca (Vidin)	14.2.1846	Yeni	Pazar	
İvrindi (Karesi)	7.4.1856	Yeni	Pazartesi	
Kalecik	11.3.1848	Mevcut	?	
Kalecik (Kengiri)	11.5.1859	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Karaağaç (Hamid)/ Beylerli (İrla)	23.7.1869	Yeni	Cumartesi	
Karacaabad (Selanik)/ Kınyan	11.3.1865	Yeni	Salı	
Karacaabad (Selanik)/ Sepočka	1.9.1858	Yeni	Cuma	
Karaferya (Selanik)	5.1.1794	Değişiklik	Pazar	Salı
Karinabad (Edirne)	14.3.1857	Yeni	Cuma	
Kastamonu/ Çukurviran ve Geyikli Divanları Arasında / Kayaarkası (Akköy)	16.6.1864	Yeni	Salı	
Kemer-i Edremid	21.3.1832	Mevcut	?	
Kengri Hayvan Pazarı (Kengri)	11.3.1848	Mevcut	?	
Kepsud (Hüdavendigar)	23.11.1845	Yeni	Perşembe	

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Kıbrıscık (Bolu)/ Gölkenarı (Karaoğlan)	29.3.1869	Yeni	Çarşamba	
Kratova (Üsküp)	3.10.1859	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Kırkkilise (Edirne)	20.10.1857	Yeni	Çarşamba	
Kırşehir	11.3.1848	Mevcut	?	
Kırşehir (Konya)	24.5.1868	Yeni	Cuma	
Konya/ Merambagları	2.12.1862	Yeni	Cumartesi	
Koyulhisar (Karahisar-1 Şarkî)	21.11.1825	Yeni	Çarşamba	
Köstence (Silistre)	29.2.1864	Yeni	Çarşamba	
Köstendil	23.3.1852	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Ladik (Amasya)	16.2.1850	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Ladik (Amasya)	27.5.1853	Değişiklik	Pazartesi	Cumartesi
Lum (Vidin)/ Polmiya	5.2.1861	Yeni	Cuma	
Mahmudiye (Tulcı)	13.3.1866	Yeni	Çarşamba	
Mandıca (İzmir)/ Bağarası	4.8.1864	Yeni	Salı	
Medine-i Kırşehir	29.9.1804	Yeni	Cuma	
Medine-i Siroz (Selanik)	29.7.1835	Değişiklik	Pazar / Salı	Pazar / Salı
Mendehora (Saruhan)	17.4.1847	Yeni	Salı	
Mihalıçcık (Ankara)/ Koyun Ağılı Mevkii	23.3.1865	Yeni	Çarşamba	
Milas (Menteşe)	23.4.1843	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Milas (Menteşe-Aydın)	12.4.1844	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Mostani (Kavala)	25.12.1834	Yeni	Cumartesi	
Musluca (Karahisar-1 Sahib)	15.11.1868	Yeni	Pazartesi	

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Nasibic/Lince	6.12.1833	Yeni	Perşembe	
Nefs-i Bodrum (Menteşe)	15.9.1868	Yeni	Perşembe	
Nefs-i Burusa (Hüdavendigar)	3.11.1868	Mevcut	Pazartesi	
Nefs-i Ermenek (İçel)/ Arifiye	11.4.1870	Yeni	Çarşamba	
Nefs-i İzmid/Yukaruçarşu	14.6.1864	Yeni	Cuma	
Nefs-i Kalkandelen (Pirizren)	23.8.1857	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Nefs-i Kayseriyye	16.3.1869	Mevcut	?	
Nefs-i Kelkit (Gümüşhane)	13.12.1869	Yeni	Pazartesi	Salı
Nefs-i Maden (Bozok-Ankara)	29.7.1868	Yeni	Perşembe	
Nefs-i Menemen	14.4.1832	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Nefs-i Tekfurdağı	26.2.1869	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Nefsi- Urfa	20.1.1864	Yeni	Perşembe	
Nefs-i Üsküp/Kal'a Pişgâhı	5.6.1848	Değişiklik	Pazar	Salı
Nevrokop	24.7.1836	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Nevrokop (Paşa)/ Zırtova	17.5.1839	Yeni	Cumartesi	
Nif (Saruhan) /Parsa	1.11.1857	Yeni	Salı	
Niğde (Konya)	16.3.1869	Mevcut	?	
Of (Trabzon)	8.9.1868	Değişiklik	Pazar	Çarşamba
Of (Trabzon)/ Baltacıderesi / Eskipazar	25.8.1834	Değişiklik	Pazar	Pazar
Of (Trabzon)/ Sülükderesi	25.8.1834	Değişiklik	Pazar	Çarşamba
Ohri/Isteroga (İstavra)	2.7.1868	Değişiklik	Perşembe	Cumartesi

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Piraveşte (Selanik)/Moştat	?	Yeni	Çarşamba	
Piraveşte/Misballa	22.2.1835	Yeni	Çarşamba	
Piraveşte/Moştakine	25.12.1834	Yeni	Çarşamba	
Pirizrin (Üsküp)/Priştine	9.2.1858	Değişiklik	Pazar	Perşembe
Pirizrin (Üsküp)/Priştine	14.10.1863	Değişiklik	Perşembe	Pazartesi
Preveze	17.4.1866	Yeni	Pazar	
Radovişte (Niş)/Perve (Malsova)	29.12.1846	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Selanik/Avalto	20.9.1861	Yeni	Cumartesi	
Selanik/Bağlıca (Lankaza)	17.7.1861	Yeni	Pazartesi	
Selanik/Lahana (Lankaza)	10.3.1864	Yeni	Pazartesi	
Selanik/Vasilkov (Kalamarya)	7.5.1850	Yeni	Perşembe	
Seydişehir (Konya)/ Ortakaraviran	17.6.1862	Yeni	Pazartesi	
Siroz	11.12.1834	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Siroz/Çayağzı	14.1.1858	Yeni	Pazartesi	
Siroz/ Urlak	13.1.1869	Yeni	Perşembe	
Sofya (Niş)	16.9.1847	Değişiklik	Pazar	Salı
Sultanyeri (Filibe)/ Mestanlı	3.12.1834	Yeni	Salı	
Şarköy (Edirne)	8.2.1869	Yeni	Cuma	
Şehrköyü (Niş)	3.1.1850	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Tarsus/Mersin İskelesi	17.10.1865	Yeni	Cuma	
Taşköprü (Kastamonu)	4.2.1864	Değişiklik	Cuma	Salı
Tefenni (Hamid)	18.7.1869	Yeni	Cuma	

Pazarların Kurulduğu Yerler: Vilayet / Sancak/Kaza/Nahiye/ Karye/ Mevkii	Hafta Pazarlarının Kurulduğu Günler, Muhtelif Sebeplerle Yapılan İşlem Tarihleri ve Günleri Değişen Pazarların Yeni Günleri			
	İşlem Tarihi	İşlem Sebebi	Kurulduğu Gün	Yeni Günü
Tefenni (Hamid)/ Karaman	1855	Yeni	Cuma	
Toyran/Gölbaşı/(Harçani)	5.5. 1838	Yeni	Cumartesi	
Trabzon/Akçaabad	11.12.1868	Değişiklik	Cumartesi- Pazar	Salı- Çarşamba
Usturumca (Rumeli)	23.2.1836	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Usturumca (Siranik(?))/ Yeniköy	20.9.1868	Yeni	Perşembe	Cuma
Ünye (Canik)	22.10.1866	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Üsküp/Küreler-i Vasat	11.7.1867	Yeni	Çarşamba	
Vidin	13.10.1851	Değişiklik	Pazar	Perşembe
Vidina (Selanik)	14.12.1847	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Vulçitrın (Pirizrin)	18.12.1864	Yeni	Cumartesi	
Yabancı (Sofya)/ Çarva	3.7.1871	Değişiklik	Pazar	Cumartesi
Yağda Nahiyesinde (İçil Sancağı)	4.2. 1914	Mevcut	?	
Yenice	5.1.1865	Yeni	Cumartesi	
Yenice-i Karacaabad (Selanik)/ Koston	25.9.1865	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Yenice-i Vardar (Selanik)	5.4.1865	Değişiklik	Cuma	Perşembe
Yenişehir (Hüdavendigar)	1.1.1862	Değişiklik	Cuma	Salı
Yenişehir-i Fener	6.1.1835	Değişiklik	Pazar	Pazartesi
Zağra-i Cedid (Edirne)	14.3.1857	Yeni	Perşembe	Cuma
Zile (Sivas)	27.12.1857	Değişiklik	Pazar	Cumartesi

Kaynak: Tablo 1, şu eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır: BOA, DH.İD, 196/20, lef 26; M. Akif Erdoğan; *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*; Ömer Şen; *Osmanlı Panayırları*; Lütfi Güçer, "16.-18. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası".

Ek-2: (Tablo 2)

Osmanlı Panayırları'nın Periyodu, Açılma Günleri ile Açık Kaldıkları Süreler

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Adliye Panayırı (Mercuyun-Beyrut)	Yılda 1 kez	
Afyon Panayırı (Gümüşhacıköyü)	?	
Akça(kızanlık) Panayırı (Edirne)	?	10-15 gün
Aksaray Hayvan Panayırı (Aksaray)	?	
Akşehir Panayırı (Konya Vilayeti)	?	
Alasonya Panayırı (Teselya'da)	?	
Alemdağı Panayırı (İstanbul)	?	
Alıpınarı bahçeleri Panayırı (Diyarbakir)	15 Mayıs	15 gün
Amasya Panayırı (Sivas)	15 Teşrinievvel	15 gün
Apakorya Panayırı	?	
Arhos Panayırı (Mora)	21 Temmuz	15 gün
Arnavutköy Panayırı (Arnavutköy-İstanbul)	?	
Aşıklarönü Panayırı	?	
Avdanlık Köyü Panayırı (Bursa-Hüdavendigâr)	?	
Avratalan Panayırı (Edirne)	18 Mayıs	1 gün
Aya Yani Panayırı (Hristiyanların- Maydos Kasabası)	Paskalya'da	3 gün
Ayayani Kilisesi Panayırı (İstanbul-Kadıköy)	Paskalya'da	3 gün
Ayazma Panayırı (İstanbul-Anadoluhisari'nda)	Paskalya'da	3 gün
Aydınuyun(?) Panayırı (Boyabad-Kastamonu)	Yılda 1 kez	
Aydonat Kazası Panayırı (Yanya)	15 Eylül	9 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Aydos Panayırı (Edirne)	5 Mayıs (1.defa)	8 gün
Aydos Panayırı (Edirne)	21 Haziran (2.defa)	8 gün
Ayvacak Panayırı (Biga)	?	
Aziziye Panayırı (Sivas Vilayeti)	1 Haziran	15 gün
Baalbek/Resulayn Panayırı (Şam-ı Şerif)	Yılda 4 defa	3 ayda bir
Bal Panayırı (Doğanhisar-Edirne)	?	
Balçık Panayırı (Kırkkilise Sancağı/ Saray Nahiyesi-Vize)	15 Haziran (1.defa)	8 gün
Balçık Panayırı (Kırkkilise Sancağı/ Saray Nahiyesi-Vize)	18 Ağustos (2.defa)	8 gün
Balıkesir Panayırı (Hüdavendigâr)	Rûz-ı Hızır'ın 51. günü; 15 Temmuz	1 gün
Balıklı Panayırı (Saray'da)	?	
Balohar(?) Panayırı (Yanya)	20 Eylül	9 gün
Banko Karyesi Panayırı (Ustrumca Kazası)	Eylül'de	
Batanbaş Panayırı (Bosna'da)	?	
Bayburd Panayırı (Erzurum)	Yılda 1 kez	1-3 gün
Bayraklı Panayırı (Kengiri-Kastamonu'da)	3 Temmuz (1.defa)	15 gün
Bayraklı Panayırı (Kengiri-Kastamonu'da)	15 Ağustos (2.defa)	3 gün
Bazar-ı kalınlı Panayırı (Mihaliççık-Ankara)	Her yıl ilkbaharda	1 gün
Bergos ve Sözebolu Panayırları (Cengâne/Çingâne İskelesinde)	15 Ağustos	
Biga Panayırı (Kala-i Sultaniye)	26 Mayıs	
Bosna Panayırı (Bosna)	3 Mayıs	5 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Canik Panayırı	?	7 gün
Cedid Alipaşacamii Panayırı (Babaeski'de)	Nisan sonu-Mart başı	
Cisr-i Ergene Panayırı (Edirne)	29 Nisan	7 gün
Cuba Panayırı (Sur-Beyrut)	Yılda 1 kez	
Cuma-i Atik Panayırı (Edirne)	29 Nisan	8 gün
Çam(?) Panayırı (Balıkesir'de)	?	
Çan Panayırı (Kala-i Sultaniye)	Rûz-ı Hızır'ın 31. günü	
Çatalca Panayırı (Tuna)	15 Temmuz	15 gün
Çatalpınar Panayırı	?	
Çengelköy Rum Kilisesi Panayırı (İstanbul)	Her yıl açılır.	3 gün
Çerkeş Panayırı (Kengiri)	Yılda bir kez	
Çermik Panayırı (Köprübaşı, İskefser-Sivas)	13 Mart (1.def)	2 gün
Çermik Panayırı (Köprübaşı, İskefser-Sivas)	25 Nisan (2.defa)	2 gün
Çermik Panayırı (Milas Kazası/ Karahisar-ı Şarki)	Rûz-ı Hızır'da	Her yıl
Çernagor Panayırı (Tırnova)	20 Ağustos	
Çırpan Panayırı (Rumel-i Şarki)	3 Eylül	8 gün
Çorlu Panayırı (Edirne)	1 Nisan	10 gün
Çorum Panayırı	?	
Çubuk Panayırı (Hasköy-İstanbul)	Yılda 1 kez	3 gün
Darlis/Terlis Nahiyesi Panayırı (Nevrekop Kazası'nda)	?	
Dimetoka Panayırı (Edirne)	18 Nisan	

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Dimitrofça (Sirem Sancağı)		
Dirosi Panayırı (Ilıca Mevkii – İskefser - Karahisar-1 Şarkî)	Mayıs ayında	10 gün
Doğanhisar Panayırı (Dedeoğlu)	15 Ağustos	
Dolyan Panayırı (Baniska, Usturumca-Üsküb)	1 Nisan	40 gün
Durali Nahiyesi Panayırı (Edirne)	23 Mayıs	
Düzce Panayırı	?	
Eceabad Panayırı	?	
Eğribıçak Panayırı (Selanik)	12 Mayıs	2 gün
Eğridere Panayırı	?	
Ehluna(?) Panayırı (Bosna)	10 Temmuz	3 gün
Ekşisu Panayırı (Bosna)	3 Temmuz	
Elmalı (Yayla) Panayırı (Edirne)	Her yıl açılmaktadır.	
Emtia Panayırı (İpsala)	?	
Emtia ve Hayvan Panayırı (Sofulu Kazası)	6 -18 Mayıs	12 gün
Erenköy Panayırı	?	
Erhangel Panayırı (Nevrekop Kazası'nda)	?	
Ermeni Haç Kilisesi Panayırı (Tekfurdağı)	Her yıl kurulmaktadır.	
Ermenilerin Güvercin Panayırı (Üsküdar)	?	
Ermişe/Armaş/Armişe Manastırı Panayırı (İzmid)	Her yıl.	
Eskişehir Hayvanpazarı Panayırı (Eskişehir Kazası)	Her yıl açılır.	15 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Eskişehir Panayır (Eskişehir)	?	
Fenerbahçe Panayır (İstanbul)	?	
Ferecik/Firecik Panayır (Dedeoğlu)	5 Ağustos'ta	3 ila 8 gün
Flosina Panayır (Selanik)	13 Nisan	8 gün
Gerede Panayır (Bolu)	Yılda 2 kez	
Göksu Panayır (İstanbul)	?	
Gönen Panayır	Rûz-ı Hızır'ın 41. günü	
Gönen Panayır (Hüdavendigar)	22 Haziran	2 gün
Gül Panayır (Çiftecevizler Gürcü Kilisesi-Feriköy/İstanbul)	?	
Gül Panayır (Sakızağacı Frenk Kilisesi-Makriköy/İstanbul)	?	
Gülhisar Ovası Panayır (Tefenni Kazası-Konya)	?	
Gümölcine Hayvan Panayır (Gümölcine)	?	
Gümüşgan Panayır (Sivas)	18 Mart	3 gün
Güzelhisar Panayır Pazarı (Aydın)	?	
Hacıoğlupazarcığı Panayır (Varna-Tuna)	15 Mayıs	20 gün
Hamamayağı Kaplıcası Panayır (Ladik Kazası)	?	3 gün
Hamidiye Köprüsü Panayır (Niksar'da)	Her yıl Eylül'de	
Haraccı Yayla Panayır (Sofulu Kazası)	?	
Haros Köyü Panayır (Manisa'ya Bağlı)	Her yıl açılmaktadır.	
Hasköy Hayvan Panayır (Hasköy -Rumeli Şarki)	?	
Hasköyü Ayazma Panayır (İstanbul)	24 Cemaziyülahır'da (Paskalya akabinde)	2-3 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Hayrabolu Panayır (Edirne)	5 Kânunusani	3 gün
Hermenekdöprüsü Panayır (İskefser-Karahisar-1 Şarkî)	Mayıs (1.defa)	10 gün
Hermenekdöprüsü Panayır (İskefser-Karahisar-1 Şarkî)	Eylül'de	10 gün
Horopkovşi Panayır (Sirem Sancağı)	?	
Islankamen (Sirem Sancağı)	?	
Ismilan Panayır	?	
İhlevne Panayır (Mostar)	?	
İlinçi Panayır (Sirem Sancağı)	?	
İnciler Panayır (Bursa-Hüdavendigâr)	1 Eylül	15 gün
İpsala Panayır (Edirne)	?	
İslimye Kazası Panayır (Edirne)	12 Haziran	13 gün
İspir Panayır (Erzurum)	Yılda 1 kez	3 gün
İstanimaka Kasabası Panayır (Filibe)	15 Ağustos	20 gün
İvankova panayır (Sirem Sancağı)	?	
İzmid Rum Manastırı Panayır (İzmit)	Her yıl açılır.	3 gün
Kadıköy Ermeni Kilisesi Panayır (İstanbul)	Her yıl açılmaktadır.	3 gün
Kadirkavağı hayvanpazarı Panayır (Eskişehir Kazası)	21 Eylül	15 gün
Kalyosiya(?) Panayır (Edirne)	15 Ağustos	8 gün
Kandilli Panayır (Hristiyanların) (İstanbul)	Her yıl açılmaktadır.	3 gün
Karabener(?) Panayır (Yanya)	15 Mayıs	9 gün
Karabiga Panayır (Çanakkale)	?	
Karacabey Panayır (Hüdavendigâr)	?	

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Karacaşehir Panayır (Eskişehir)	Her yıl İlkbaharda	
Karaferiye Panayır (Selanik)	1 Ağustos	3 gün
Karasu Panayır (Tolc Mutasarrıflığı-Silistre)	20 Mayıs	1'er hafta
Karasu Panayır (Tolc Mutasarrıflığı-Silistre)	30 Ağustos	1'er hafta
Kârbân Panayır (Siroz	Yılda bir kez kurulur.	
Kardıceri (?) Panayır (Yanya)	3 Mayıs	7 gün
Kargı Nahiye Panayır (Osmancık'da)	Her yıl	
Karinabad Panayır (Edirne)	12 Mayıs	8 gün
Kaynarlar Panayır (Gerede Kazası'nda)	?	
Kemteri Panayır (Ayvacık)	?	
Kengiri (Çankırı) Panayır	16 Eylül	
Kerebine Panayır (Bosna'da)	Her yıl açılmaktadır.	7 gün
Kereste Panayır (Yozgad)	?	
Kesendire Panayır (Selanik)	22 Haziran	2 gün
Kesriye Panayır (Selanik)	1 Teşrinievvel	10 gün
Keşan Panayır (Edirne)	14 Ağustos	8 gün
Kırcaali Hayvan Panayır (Kırcaali'de)	Her yıl açılmaktadır.	3 gün
Kırcaali Panayır (Edirne)	?	
Kırkpınar Panayır (Ortaköy Kazası-Seymenli/Edirne)	Yılda 1 kez, Yazları.	
Kışladerunu Panayır (Ankara)	10 Temmuz (1.defa)	15 gün
Kışladerunu Panayır (Ankara)	15 Eylül (2.defa)	15 gün
Kışla-yı Hümayun Meydanı Panayır (Kastamonu)	15 Temmuz	3 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Kızanlık Panayır (Edirne)	15 Kânunusani	15 gün
Kızıldelitekkesi Panayır (Dimetoka Kazası)	Muharrem ayında	
Kilise Panayır (Dimetoka kazası)	?	
Kirmasti Panayır	?	
Koniçe Panayır (Hristiyanların) (Koniçe)	?	
Kologoto Panayır (Çatalca)	?	
Koşu Panayır (Manyas)	?	
Kozlu Panayır	?	
Köhne Panayır (Yozgad)	?	
Köprü Panayır (Kosova)	?	
Köprübaşı Panayır (İskefsir Nahiyesi -Hamidiye/ Sivas)	Her Hafta	1 gün
Köprülü Panayır		
Kumluk meydanı Panayır (Adana)	15 Teşrinievvel	10 gün
Kupinik (Sirem Sancağı)	?	
Kurşunlu Panayır (Kosova'da)	?	
Kurukaydımeşdanı Panayır (Yeniceköy-İslimye-Edirne)	Paskalyanın 5. günü	1 gün
Kuş Panayır (Manyas)	?	
Kuşdili Panayır	?	
Kuzguncuk Rum Kilisesi Panayır (İstanbul)	Her yıl açılır.	3 gün
Lefkoşa Panayır (Kıbrıs)	15 Eylül	15 gün
Luka Panayır (Yenice-i Vardar/ Köstendil-Selanik)	Rûz-ı Kasım'dan 10 gün önce	

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Lüleburgasi Hayvan Panayırı (Lüleburgaz)	Her yıl	3 gün
Lüleburgaz Panayırı ve hayvan pazarı (Edirne)	4 Mart	8 gün
Mahya Panayırı (Kaplıca, Dörtdivan/ Gerede-Bolu)	1 Eylül	15 gün
Malkara Panayırı	?	
Manastır kazası Panayırı (Selanik)	13 Nisan	3 gün
Manastır Panayırı (Büyükağa -İstanbul)	Her yıl Temmuz'un İlk Pazar günü	1 gün
Manastır Panayırı (Ortaköy'de)	?	
Manyas Panayırı (Hüdavendigar)	27 Mayıs (1.defa)	5 gün
Manyas Panayırı (Hüdavendigar)	9 Haziran (2.defa)	5 gün
Maraş Panayırı (Filibe)	?	
Marovit Panayırı (İlok kazasında /Sirem Sancağı)	?	
Maydos Ayayani Kilisesi Panayırı	?	
Mecidiye Panayırı (Mecidiye Kasabası-Eskişehir)	?	
Mecidiye Panayırı (Tuna)	10 Haziran (1.defa)	5 gün
Mecidiye Panayırı (Tuna)	1 Teşrinievvel 2.defa)	1 gün
Mellak/Menlik Panayırı (Selanik)	27 Mart	3 gün
Menzilçayırı karyesi Panayırı (Bursa)	?	
Meryemana Panayırı(Silivri)	?	
Meşkalor Panayırı	?	
Mihaliç Hayvan Pazarı (Karaağaç- Mihaliç Kazası'nda)	13 Mayıs	5 gün
Misuri(?) Panayırı (Edirne)	24 Haziran	8 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Narda Panayır (Yanya)	14 Eylül	7 gün
Negavur Panayır (Tekfurdağı)	?	
Nemçi (Sirem Sancağı)	?	
Nevesil Panayır (Bosna)	9 Temmuz (1.defa)	5 gün
Nevesil Panayır (Bosna)	15 Temmuz	5 gün
Nevrekop Kazası Panayır (Selanik)	1 Ağustos	8 gün
Nevrekop Kazası Panayır (Selanik)	20 T.evvel	8 gün
Niksar Panayır (Niksar)	?	
Ohri Panayır (Selanik)	22 Haziran	2 gün
Özince Panayır	?	
Panaluka Panayır (Bosna)	5 Eylül	6 gün
Pazarcık Nahiyesi Panayır (Edirne)	1 Temmuz - 1 Ağustos arası	Haftada 2'şer gün
Perasendem nahiyesi Panayır (Edirne)	26 Mayıs	
Perliye Panayır (Selanik)	1 Ağustos	15 gün
Petriç Panayır (Köstendil/Selanik)	Rûz-ı Kasım'dan 10 gün sonra	
Pirlepe Panayır (Kosova)	Her yıl Ağustos başında	1 gün
Pravadi Panayır (Tuna)	20-23 Mart (1. Defa)	3 gün
Pravadi Panayır (Tuna)	20 Nisan (2. Defa) (Orak Mevsimine Kadar.)	Her Çarşamba (1'er gün)
Pravadi Panayır (Tuna)	21 Haziran (3. Defa)	7 gün
Preveze Panayır	15 Mayıs	15 gün
Priştine Panayır (Üsküp/Kosova)	1-15 Mayıs	15 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Radomir Kazası Hayvan Pazarı (Radomir Kazası)	?	
Rahova Panayır (Tuna)	28 Haziran	4 gün
Samatya Ermeni Kilisesi Panayır (İstanbul)	Her yıl açılır.	3 gün
Samsun Panayır (Samsun)	?	
Sapanca Panayır	?	
Saray Nahiyesi Panayır (Edirne)	18 Ağustos	3 gün
Sarayaltı Mahallesi Panayır (Manisa)	?	
Sarıköy Panayır	Her yıl açılmaktadır.	
Semavine Panayır (Edirne)	Her yıl yazları.	
Serfiçe Panayır (Selanik)	10 Eylül	5 gün
Seyyidbaba Panayır (Sultanyeri/ Dimetoka Kaz./Edirne)	Her yıl açılır.	3 gün
Silistire Panayır	Her hafta	Cuma Günleri
Silivri Panayır (Edirne)	Her yıl 8 Eylül'de	7 gün
Silvan Panayır		
Siroz Panayır (Selanik)	7 Şubat	22 gün
Sofılar Panayır (Edirne)	29 Nisan	2 gün
Sultan Bayramı Panayır (Derbend-i Sagir/SofuluKazası)		
Şarköy Panayır (Edirne)	12 Ağustos	7 gün
Şehirköy Panayır (Kosova)	5 Ağustos	20 gün
Şumnu Panayır	?	
Tarabya Panayır (İstanbul)	?	
Tatar Panayır (Sofulu Kazası)	?	

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Tatavla Panayır (Beyoğlu- İstanbul)	?	
Tekaver Panayır (Tekfurdağı'nda)	?	
Tekfurdağı(Tekirdağ) Panayır (Edirne)	15 Ağustos	8 gün
Tırhala Panayır (Yanya)	2 Temmuz (1.defa)	10 gün
Tırhala Panayır (Yanya)	21 Temmuz (2.defa)	2 gün
Tırnova Panayır(Yanya)	13 Eylül	9 gün
Tikveş Panayır (Selanik)	13 Nisan	3 gün
Tinos/Tinuz Adası Panayır (Sakız Adası)	?	
Tiran Hayvan Panayır (Tiran)	?	
Tokat Meydancamii Panayır (Tokat)	Rûz-ı Kasım'da	15 gün
Tolç (Tulç) Panayır (Tulç sancağı)	1 Haziran (1.defa)	7 gün
Tolç (Tulç) Panayır (Tulç sancağı)	15 Eylül (2.defa)	7 gün
Toyla Panayır (Şumnu)		
Travnik Panayır (Bosna)	13 Nisan	3 gün
Trebolice Panayır (sur haricinde-Mora adası)	20 Temmuz	15 gün
Tutrakan(?) Panayır (Tuna)	5 Mayıs	6 gün
Tuzla Panayır (Sevde)	1 Nisan	15 gün
Türbedere Panayır (Hamidiye-Çorlu)	13 Ağustos (1.defa)	4 gün
Türbedere Panayır (Hamidiye-Çorlu)	25 Ağustos (2.defa)	4 gün
Uzuncaabad-ı Hasköy Panayır (Filibe-Edirne)	Eylül-Ekim'de	
Uzuncaova Panayır (Edirne)	15 Eylül	8 gün
Üsküb Panayır	?	
Üsküdar Ermeni Kilisesi Panayır (İstanbul)	?	

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Üzüm Panayır (Ermenilere ait)	?	
Velikago Panayır (Bosna)	3-30 Temmuz	Pazartesi günlerinde
Vilkovar (sirem sancağı)		
Vişgrad Panayır (Bosna)	22 Nisan	3 gün
Vitence Panayır	?	
Yarka (sirem sancağı)	?	
Vize Panayır	18 Ağustos	
Yanbolu Panayır (Edirne)	22 Nisan (1.defa)	3 gün
Yanbolu Panayır (Edirne)	17 Mayıs (2.defa)	3 gün
Yanya kazası Panayır (Yanya)	1 Mayıs (1.defa)	15 gün
Yanya kazası Panayır (Yanya)	15 Temmuz (2.defa)	15 gün
Yapraklı (Dağı) Panayır (Kastamonu-Kengiri)	15 Ağustos (1.defa)	3 gün
Yapraklı (Dağı) Panayır (Kastamonu-Kengiri)	15 Eylül (2.defa)	3 gün
Yayla Panayır (Elmalı)	?	
Yenice-i Vardar Panayır (Selanik)	26 Teşrinievvel	40 gün
Yenikilise Panayır (İzmir'de)	?	
Yenişehir (Yeniçer?) Panayır (Teselya'da)	1 Eylül	15 gün
Yergöğü Panayır (Rumeli)	29 Haziran (1.defa)	2 kez açılır.
Yergöğü Panayır (Rumeli)	15 Ağustos (2.defa)	2 kez açılır.
Yozgat Panayır	?	
Yücesultan Köyü Panayır (Edirne)	Rûz-ı Hızır'da	
Zağra-i Cedid (Yeni Zağra) Panayır (Edirne)	13 Mart	8 gün

Panayır Adı ve Bulunduğu Yer: Kaza/Sancak/Vilayet	Panayırın Periyodu veya Açıldığı Gün ve Açık Kalma Süresi	
	Periyodu veya Kurulduğu Gün	Süresi
Zağra-yı Atik (Eski Zağra) Panayırı (Edirne)	19 Eylül (1.defa)	3 gün
Zağra-yı Atik (Eski Zağra) Panayırı (Edirne)	1 Teşrinievvel 2.defa)	21 gün
Zile Panayırı (Sivas)	2 Teşrinievvel	15 gün

Tablo Kaynakları:

BOA (Dosya/Belge):

A.AMD, 85/65;

A.DVN, 151/36; 151/36-1;

A.MKT.MHM, 13/26; 15/47; 38/11; 187/76; 229/27; 24/89; 37/76; 53/5; 241/12;
 248/73; 254/15; 262/34; 262/45; 265/50; 267/46; 267/47; 271/59; 31/96;
 309/65; 310/10; 312/62; 313/56; 315/13; 335/34; 336/83; 34/26; 342/86;
 343/23; 356/97; 357/47; 359/45; 360/63; 361/83; 363/22; 363/74; 364/35;
 379/48; 385/25; 386/11; 397/29; 410/85; 416/29; 423/12; 423/95; 424/44;
 431/13; 460/52; 463/70; 466/67; 629/2; 655/2; 759/67;

A.MKT.MVL, 115/8; 117/29; 134/76; 139/26; 145/40; 53/22; 66/99;

A.MKT.NZD, 264/78; 305/55; 311/52; 314/62; 33/46; 33/90; 366/48; 368/99; 405/31;

A.MKT.UM, 187/57; 233/51; 253/96; 268/62; 284/34; 291/70; 303/60; 354/94;
 383/92; 384/100; 387/19; 401/81; 412/10; 422/78; 449/89; 471/32; 485/19;
 499/7; 559/74; 566/71;

C.M, 24598; 19536;

DH.EUM.3.Şb, 6/19;

DH.EUM.AYŞ, 8/115; 24/2; 54/38;

DH.EUM.KADL, 1/15;

DH.EUM.MH, 241/30;

DH.İD, 31/15; 40/-2/4; 50/-2/34; 102/11; 116/20; 196/20;

DH.KMS, 19/36; 21/11; 65/43;

DH.MB.HPS.M, 19/66;

DH.MKT, 15/3; 66/25; 2/10; 1009/19; 1009/22; 1011/29; 1016/3; 1016/48; 1021/15;
 1028/63; 1029/17; 1080/54; 1088/84; 1090/60; 1113/54; 1114/58; 1118/66;
 1122/10; 1124/15; 1126/66; 1167/82; 1173/38; 1192/13; 1251/30; 1252/31; 136/78;

1373/22; 1388/7; 1458/50; 1521/25; 1641/63; 1642/23; 1649/94; 1650/10;
 1714/49; 1715/110; 1728/69; 1728/82; 1730/9; 1752/128; 1755/56; 1765/35;
 1771/120; 1788/99; 1815/24; 1865/94; 1866/58; 1958/102; 1963/66; 1985/55;
 2011/31; 2079/72; 2090/31; 2115/110; 2132/73; 2133/21; 2169/90; 2174/33;
 2181/9; 2198/31; 2214/3; 2240/4; 2333/65; 239/19; 2414/42; 2435/4; 257/58;
 385/25; 396/27; 430/65; 488/25; 509/16; 530/19; 540/80; 555/82; 559/10;
 560/31; 595/31; 602/46; 605/35; 671/47; 691/36; 729/9; 758/5; 776/62; 779/23;
 779/27; 792/19; 815/1; 835/62; 843/84; 857/89; 867/52; 889/14; 890/40; 890/48;
 890/58; 898/86; 899/80; 912/37; 947/75; 948/16; 953/55; 956/52; 957/54;
 967/24; 969/10; 974/11; 981/52; 996/27;

DH.MUİ, 14/-1/79; 17/-1/16; 93/31; 107/51; 127/24;

DH.UMVM, 27/6; 47/51; 108/63; 108/66; 110/3;

DH.MKT, 907/24;

HAT, 742/35105; 69/2930/C; 226/12571; 278/16371; 278/16409; 294/17515;
 477/23365/A; 669/32656; 705/33870/A; 705/33870/B; 837/37749; 837/37749;

A.HR.MKT, 36/72; 54/62; 85/98;

İ.DH, 21434;

İ.MV, 3024; 19195;

ML.VRD, 3392;

TŞRBNM, 2/16;

Y.PRK.ZB, 2/58;

Y.MTV, 35/146; 68/1; 278/143;

Y.PRK.ASK, 48/67; 63/131; 64/43; 91/25; 164/20; 170/28; 173/33; 174/114; 174/87;
 176/7; 232/116; 232/95;

Y.PRK.BŞK, 30/123; 33/17; Y.PRK.MYD, 24/109; Y.PRK.UM, 53/123; 55/33; 56/48;
 60/74;

Y.PRK.ZB, 3/57; 6/3; 8/78; 10/11; 11/109; 12/9; 13/38; 22/73; 23/36; 26/80; 27/98;
 28/133; 30/23; 34/29;

M.Akif Erdoğan; *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları*; Ömer Şen; *Osmanlı Panayırları*; Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1295/33; Bruce W. Mc. Govan; *Sirem Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri*; Ömer L. Barkan- Enver Meriçli; *Hüdavendigar Sancağı Tahrir Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Hungary in 1956: Turkish Hearts Beating With Hungarian Devotion*

*1956'da Macaristan:
Macar Bağlılığıyla Atan Türk Yürekler*

Osman Nihat BİŞGİN**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
23 Mart/March 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
27 Mayıs/May 2025

* This article is a revised version of the unpublished prize owner article in 2016 Essay Competition of Hungarian Consulate in İstanbul.

** Ph.D. Milli Saraylar İdaresi
Başkanlığı, İstanbul/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-8036-2973
E-posta/E-mail: osmanbisgin@gmail.com

Atıf/Citation: Osman Nihat Bişgin, "Hungary in 1956: Turkish Hearts Beating With Hungarian Devotion ", *Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (Haziran 2025), s. 165-179.

“Where are the gypsy tunes,
Those wild violins,
Where are the lovers lip to lip?
Can you hear the voice of the poet Petöfi?
Can you hear in the grumbling of tanks
the Hungarian Rhapsody?”

— *Hungarian Rhapsody*,
Şinasi Özdenoğlu, 1956

ABSTRACT

Throughout history, Turks and Hungarians have often found their paths intertwined. The shared linguistic roots of the Hungarian and Turkish languages, Hungary's position in Central Europe, and the constant commercial and cultural interactions between the two nations have further strengthened this bond. The establishment of the Fire Department in the Ottoman Empire also

reflects the presence of Hungarian influence. The Hungarian struggle for independence in 1956, as it flared against the Soviet Union, was closely followed and strongly supported in Turkish media. Journalists and intellectuals, despite their different political views, united in their support for the Hungarian cause, bringing historical Turkish-Hungarian relations to the forefront. Names that became legendary during the resistance were also closely followed in Turkish media. This study traces the coverage of the 1956 Hungarian Revolution in Turkish newspapers such as Cumhuriyet, Havadis, Her Gün, Hürriyet, Milliyet, and Tercüman. Newspaper scans from the three months following the outbreak of the revolt reveal a diminishing focus on the topic. The paper also explores how Dr. Martha became a heroine known to the Turkish public, and the dedication of Şinasi Özdenoğlu's "Hungarian Rhapsody" to her.

Keywords: Turkish-Hungarian Relations, The Hungarian Revolution of 1956, Turkish Media.

ÖZ

Türkler ile Macarlar tarihte birçok defa yolu kesilmiş milletlerdir. Macarcanın Türkçe ile aynı kökenden gelmesi, Macaristan'ın Orta Avrupa'da yer alması ve tarih boyunca sürekli ticari ve kültürel etkileşim içerisinde bulunması bu iki milleti daha da yakın hale getirmiştir. İtfaiye teşkilatı kurulması sürecinde de Macar varlığı izlenebilmektedir. 1956 yılında Macarların Sovyetler Birliğinden ayrılma ve bağımsız olma isteği Türkiye Basınında çok yakından takip edilmiş ve desteklenmiştir. Birçok farklı görüşteki gazete yazarları ve aydınlar Macarlar için adeta tek yürek olmuştur. Bu vesile ile tarihi Türk-Macar ilişkileri gazetelerin gündemine gelmiştir. Direniş sırasında efsaneleşen isimler de Türk medyasında yakından takip edilmiştir. Bu çalışmada 1956 Macar İsyanı Türk basınından Cumhuriyet Havadis, Her Gün, Hürriyet, Milliyet, Tercüman gazeteleri üzerinden izlenecektir. İsyanın başladığı tarihten itibaren üç ay içerisinde yapılan gazete taramalarında giderek konuya daha az yer verildiği tespit edilmiştir. Dr. Martha'nın nasıl Türkler tarafından da bilinen bir kahraman olduğu ve Şinasi Özdenoğlu'nun "Macar Rapsodisi" şiirini Dr. Martha'ya ithafı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk- Macar ilişkileri, 1956 Macar İsyanı, Türk Basını.

Introduction

Turkey and Hungary share a deeply rooted common history, as both nations originate from the Ural region. Over the years, they have cooperated extensively, which has shaped their shared history. During Hungary's struggle for independence in 1848, the Ottoman Empire welcomed nearly 5,000 Hungarian refugees, including the prominent Lajos Kossuth. His house in Kütahya remains a testament to this bond. Sultan Abdülmecid I, the 31st Sultan of the Ottoman Empire, expressed his commitment to defending the Hungarians with the words: "I would shed the blood of 50,000 Ottomans to protect one Hungarian."¹ For Sultan Abdülmecid, the protection of Hungarians was a personal matter, as he declared, "I will sacrifice my crown and throne, but I will not hand over those who sought asylum in my state."²

During Sultan Abdülaziz's reign, Hungary's contribution to the modernization of the Ottoman Fire Department was significant.³ Hungarian expert Ödön Széchenyi served as a specialist in 1874 and later received the rank of Pasha in 1877, serving for almost 40 years.

In 1956, as Turkey was dealing with the aftermath of World War II and the Suez Canal crisis, it closely monitored the Hungarian Revolution. The Turks, known for their emotional bonds, did not just approach this issue from an international perspective but with genuine affection for Hungary and its people. This sentiment was unique to Turkish-Hungarian relations. This study aims to explore Turkey's emotional response to the 1956 Hungarian Revolution, using newspaper articles, literature, and poetry from sources like Cumhuriyet, Havadis, Her Gün, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, and Ötüken.

Early Phase of the Hungarian Revolution and News in Turkish Media

After Stalin's death in 1953, the Soviet Union sought to soften its socialist policies. Khrushchev advocated for a more nationalistic

¹ Cengiz Göncü, *Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler*, TBMM Milli Saraylar Publications 2009, p. 182.

² Melek Çolak, *1956 Macar İhtilali ve Türkiye*, Nehir Publications 2009. p. 111.

³ Cenk Saraç, *Ödön Széchenyi ve Türk İtfaiye Teşkilatı*, (Unpublished MA Thesis) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, p. 61.

form of socialism,⁴ which found an example in Tito's Yugoslavia. The Hungarian Revolution of 1956 was closely linked to the events in Poznan, Poland, in June 1956.⁵ Polish leader Gomulka's shift towards national socialism in Poland, initially met with resistance from Moscow, was eventually accepted due to his policy of moderation. Inspired by these events, the Hungarians took bold steps toward independence. The Soviet Union initially showed leniency, but the Hungarian movement turned into a bid for full independence, unlike the Polish case. On October 24, 1956, Turkish newspapers announced Hungary's independence, with reports stating that the desire for freedom was accompanied by uncertainty about the future.⁶

The first phases of Hungarian Revolution were quite successful and hopeful. Imre Nagy was assigned as Prime Minister, yet the public reaction didn't stop.⁷ One significant event that caught the attention of Turkish media was the destruction of Stalin's statue in Hungary. The giant statue was taken down with the help of tractors, and the Hungarian flag, now free of the sickle and hammer, replaced it.⁸ *Havadis* reported this with the headline "Idols are collapsing," while *Hürriyet* expressed, "It got the place it deserved."⁹ The Hungarian flag, with the sickle and hammer removed, became a symbol of the 1956 Hungarian Revolution.¹⁰

On October 30, the "Declaration of 30th October" was issued, legitimizing Soviet military intervention in any socialist country where the socialist revolution was in jeopardy. The Soviet invasion of Hungary began shortly thereafter. Prime Minister Imre Nagy declared that Hungary was no longer a member of the Warsaw Pact, and Hungarian radio stations continued to broadcast pleas for help

4 Brian McCauley, "Hungary and Suez, 1956: The Limits of Soviet and American Power." *Journal of Contemporary History*, 16 (4), (1981) p. 778.

5 Johanna Granville, "Poland and Hungary, 1956: a comparative essay based on new archival findings," *The Australian Journal of Politics and History* (3), p. 371. 2002.

6 Granville, 370.

7 Gül Pınar Erkem Gülboy, *1956 Macar Ayaklanması'nın Türkiye Basınında Yankıları, Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler*, 96-119, Doğu Kitabevi İstanbul: 2012, p. 100.

8 Kadir Mısıroğlu, *Macar İhtilâli*, Sebil Yayınevi İstanbul: 2014, p.105.

9 *Hürriyet*, 2 Nov. 1956.

10 Jean Magnard, *Budapest en flammes (1956)*, Esprit 2006, p. 48.

until they were silenced by Soviet forces. The international super-powers, especially the USA and the UK, were focused on the Suez Canal crisis and did not intervene in Hungary, agreeing to preserve their rights over the Suez in exchange for allowing Soviet control over Hungary.

On November 4, Soviet tanks entered Budapest, and the local population, including women and children, resisted.¹¹ This act of resistance, especially by women, became symbolic of Hungary's fight for freedom.¹² A report presented to the UN later confirmed that Soviet troops killed women and children indiscriminately. Turkish media emphasized their solidarity with the Hungarian people, with campaigns for money and blood donations.¹³

Havadis Journal and Its Exceptional Journalist

Many newspapers covered the Hungarian uprising in 1956, but Havadis, which had only recently entered the press scene, stood out with its staunch anti-socialist stance. The paper hoped that the Soviet Union's satellite countries would soon gain independence. The only Turkish journalist in Budapest at the time was İlhan Bardakçı, who reported directly by phone.¹⁴

As the Soviet intervention escalated, Turkish media remained hopeful about Hungary's future independence, with some newspapers, like *Her Gün*, expressing optimism¹⁵ that “Hungary would be completely freed from the slavery of the Red Russians.”¹⁶ However, everything changed when Nagy and other Hungarian leaders were

¹¹ *Tercüman*, 7 Nov. 1956.

¹² *Cumhuriyet*, 5 Nov. 1956.

¹³ Sevgi Can Yağcı Aksel, “Türk Basınında 1956 Macar İhtilali: Hürriyet, Cumhuriyet, Ulus ve Zafer’de Haber Sunumuna İlişkin Uzlaşma ve Ayrışmalar”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi, Ankara: 2014, p. 9.

¹⁴ *Havadis*, 4 Nov. 1956.

¹⁵ Erkem Gülboy, *1956 Macar Ayaklanmasının Türkiye Basınında Yankıları*, p.101.

¹⁶ *Her Gün*, 31 Oct. 1956.

arrested on November 3.¹⁷ The intervention of Soviet forces marked the end of Hungary's fight for independence.¹⁸

Bardakçı's reports from Budapest, which were published in *Havadis*, had a significant impact on Turkish public opinion, solidifying the Hungarian heroes in the hearts of Turks.

Dr. Martha – A Hungarian Heroine Known by Turks

In his feuilleton, Bardakçı described many brave Hungarians, including Dr. Martha, a physician who became a heroine in Turkey.¹⁹ Dr. Martha's unwavering dedication to Hungary's independence and her tragic death at the hands of Soviet forces touched the hearts of the Turkish people. She became a symbol of heroism and resistance, and Bardakçı's witness brought her story to the Turkish public.

Dr. Martha's death was a profound moment for Bardakçı. After the Soviet forces entered Budapest, he saw her rush to help wounded civilians, only to be killed by a Soviet tank. Her sacrifice became a powerful symbol of the Hungarian struggle, and through Bardakçı's account, she was immortalized in Turkish media.

"Hungarian Rhapsody" by Özdenoğlu, Dedicated to Dr. Martha

Şinasi Özdenoğlu, deeply moved by the Hungarian Revolution, dedicated his poem Hungarian Rhapsody to "the immortal memories of Dr. Martha." In his poem, Özdenoğlu references the Hungarian poet Sándor Petöfi and the love for freedom felt during the French Revolution. He emphasizes that freedom cannot be destroyed by violence and expresses deep devotion to Hungary. The poem conveys his sorrow and anger at the treatment of Hungary, a nation famed for its poets, artists, and lovers. Özdenoğlu's dedication to Dr. Martha reflects the emotional connection Turks felt toward the Hungarian cause.²⁰

¹⁷ Fâhir Armaoğlu, 20. yy. Siyasi Tarihi, Alkım Yay, 2005, s.481.

¹⁸ Gülboy, *Macar Ayaklanması*, p. 101.

¹⁹ *Havadis*, 9 Nov. 1956.

²⁰ English translation of the poem is annexed by the end of article.

Other Columnists Supporting Hungarian Freedom

In addition to Şinasi Özdenoğlu's literary contributions, many other Turkish writers and columnists actively supported Hungary during its 1956 Revolution, using their platforms to express solidarity with the Hungarian cause. Reşad Ekrem Koçu, one of the prominent figures in Turkish journalism at the time, dedicated several pages of his column in *Her Gün* to the topic of Turkish-Hungarian relations. In his writings, Koçu highlighted the deep historical and cultural ties between the two nations, emphasizing that both nations originated from the same roots. By doing so, he underscored the importance of this connection in understanding the solidarity Turkey felt for Hungary during its struggle for independence.

Şükrü Kaya, a columnist for *Hürriyet*, also showed his support by writing an article titled “Nem, Nem, Soha” (No, No, Never), borrowing from the Hungarian slogan that became emblematic of their defiance against Soviet oppression.²¹ Kaya's use of this Hungarian phrase in his Turkish article symbolized the deep internalization of the Hungarian revolution within Turkish society. He elaborated on the high moral standards, rich literature, and historical struggles of the Hungarian people, arguing that these factors justified Hungary's fight for its rightful freedom. Kaya expressed concern that the Soviet Union would stop at nothing to crush the Hungarian movement, reflecting the widespread fear among Turks that the revolution would be suppressed by force.²²

Peyami Safa, another renowned Turkish author, also dedicated a column to the Hungarian Revolution, calling it the “Hungarian Epic.” In his article, Safa noted that the world had never before witnessed such a dramatic and heroic struggle. He pointed out that in earlier times, the authorities had not possessed such advanced weaponry or military technology. For the first time in history, Safa observed, it was the Hungarian people who were fighting against Soviet tanks with their bare hands, symbolizing the undying spirit of resistance. He linked this struggle to the philosophical and political ideals of

²¹ *Hürriyet*, 4 Nov. 1956. “Nem, Nem, Soha” can be translated as “No, No, Never”.

²² *Milliyet*, 30 Oct. 1956.

Marx and Engels, critiquing their ideas and stating that the young generation, raised on their stories and philosophies, was now rising up against the very socialism they had once espoused.

The issue of Hungarian refugees also became a significant point of discussion in Turkish media. Many journalists and writers voiced their belief that Hungary's long-standing historical ties with Turkey would ensure a warm welcome for Hungarian refugees in Turkey. However, some raised questions about why the Turkish government had not yet made a concrete decision to act on this issue. One notable figure was Abdi İpekçi, a prominent Turkish journalist, who published a letter in *Milliyet* expressing his desire to host a Hungarian family, urging the Turkish Ministry of Foreign Affairs to facilitate their settlement.²³ The broader context of the Suez Crisis, which heightened tensions between the Arab states and Western powers, played a role in the influx of refugees into Turkey.²⁴ The perceived safety from regional hostilities made Turkey an attractive destination for refugees. However, this issue of refugee accommodation would later pose challenges for Turkey's foreign policy, particularly in terms of its response to Hungarian refugees.

In 1970, Hüseyin Nihal Atsız, a well-known Turkish writer and a strong advocate of the Turan movement (the union of Turkic peoples), published a poem titled “Macar İhtilalciler” (Hungarian Revolutionaries). In his poem, Atsız expressed his deep admiration for the Hungarians, framing their sacrifices as part of a broader struggle for the Turan ideal. He viewed the Hungarian revolutionaries as fellow nationalists, connected to the Turkish people by their shared origin. Atsız's support for the Hungarian cause was rooted in both his nationalist sentiments and his sense of solidarity with another Turkic-related nation fighting for independence.²⁵

Kadir Mısıroğlu, a prominent figure in Turkish nationalist circles, also contributed to the remembrance of the Hungarian Revolution. On the tenth anniversary of the revolution, Mısıroğlu published

²³ Gülboy, p. 115.

²⁴ *Havadis*, 3 Nov. 1956.

²⁵ Hüseyin Nihal Atsız, “Macar İhtilalciler”, *Ötüken*, Issue: 79 İstanbul:1970, p. 4.

a detailed book that chronicled the heroic acts of the Hungarian revolutionaries. The book, spanning over 200 pages, included numerous photographs from Turkish media, illustrating the solidarity between the two nations. Mısıroğlu, who was critical of the socialist regime, expressed his belief that communism was bound to collapse, drawing parallels between the Hungarian Revolution and the global struggle against communism. In the fourth section of his book, he discussed the widespread communist propaganda, using Hungary as an example of the struggle against the communist system. Mısıroğlu concluded the book by summarizing the aftermath of the Hungarian Revolution and its consequences over the following decade (1956-1966). His efforts and heartfelt connection to Hungary were recognized when he was awarded the Nemzetör Medal by the Union of Free Hungarian Writers, a distinction he shared with figures like Şinasi Özdenoğlu.

Conclusion

From the outset of the 1956 Hungarian Revolution, Turkey extended its unwavering support to the Hungarian people in their fight for freedom. Turkish media coverage of the revolution was overwhelmingly positive, reflecting a deep sense of solidarity and hope for Hungary's victory. Early reports portrayed the revolution as a beacon of resistance against Soviet oppression, but after the Soviet intervention in early November, the tone shifted, and Moscow's actions were widely condemned in Turkish media. The brutal nature of the Soviet invasion was underscored by the publication of casualty numbers, which shocked the Turkish public and amplified the emotional response. The participation of women and children in the resistance was particularly highlighted, symbolizing the widespread national commitment to freedom. Turkish newspapers emphasized the "Brotherhood with the Hungarian People," a theme that resonated deeply within the public.

Turkish writers, poets, and intellectuals were profoundly moved by the Hungarian struggle. The fight for freedom was not only viewed through a political lens but was deeply internalized as a national cause. Hungarian revolutionaries were described as heroes,

first and foremost nationalist fighters, who embodied the spirit of resistance. The articles and reports by İlhan Bardakçı, the only Turkish journalist in Budapest, played a crucial role in informing the Turkish public about the revolution. Bardakçı's first-hand accounts brought the Hungarian heroes into the hearts of Turks, making them not only figures of political significance but also symbols of human endurance and courage.

In addition to the media reports, Turkish writers penned numerous poems and columns to evoke public sentiment, honoring the bravery of the Hungarian people. The case of Dr. Martha, a heroine who became known to the Turkish public through Bardakçı's witness, exemplifies the profound emotional impact of the revolution. Without Bardakçı's testimony, Dr. Martha's story might have remained unknown to Turkey, and Şinasi Özdenoğlu's dedication of his poem, Hungarian Rhapsody, might never have taken place. Dr. Martha's tragic death, felt so deeply by the Turkish people, served as an inspiration for Özdenoğlu's powerful poetic tribute. Ultimately, the Hungarian Revolution was not only a struggle for independence but also a shared emotional and historical moment for Turkey, where Hungarian heroes were embraced as national figures, and their fight for freedom became a part of Turkey's own struggle for justice and dignity.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Tarih boyunca Türkler ile Macar arasında ilişkiler yakın bir seyir izlemiştir. İki milletin de konuştukları lisanlar aynı dil sülalesine mensuptur. Avrupa Devletleri nezdinde destek görmedikleri 1848 Macar ayaklanması sırasında ise aralarında Lajos Kossuth'un da olduğu birçok Macar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve Kütahya'da iskân edilmiştir. Sultan Abdülmecid Macar mültecilerin himaye edilmesini şahsi bir mesele haline getirmiş, Osmanlı askerlerinin kanına hatta kendi saltanatına mal olsa bile ülkesine sığınan Macarları iade etmeyeceğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi olarak adlandırılan son döneminde Macar uzmanlardan da yararlanılmıştır. 1874 yılından uzman olarak Osmanlı İtfaiye teşkilatında göreve başlayan Ödön Széchenyi, 1877 Paşa unvanı almış ve ölünceye kadar Osmanlı sınırlarında ikamet etmiştir.

1953 yılında Stalin öldükten sonra Sovyetler Birliğine bağlı olan ülkelerde milliyetçi akımlar boy göstermeye başlamıştır. Milliyet kavramı korunarak Sosyalist kalınabileceği düşüncesi Demir Perde altında yeni uyanan bir fikirdir. Tito hakimiyetindeki Yugoslavya bunun bir örneğidir ve o dönemde varlığını sürdürebilmektedir. 1956 yılının Haziran ayında Polonya'daki Poznan olayları sonrasında Polonyalı lider Gomulka Milliyetçi bir Sosyalizme geçileceğini ilan etmiştir. Öncesinde Moskova'nın ciddi tepkisiyle karşılanırsa da Gomulka'nın sosyalizmi yeğ tutacak adımlar atması ile olaylar çok büyümemiştir. Ancak bu hadiseden cesaret alan Macarlar kendi ülkeleri için büyük bir adım atmışlardır. Olaylara öncelikle Sovyetler Birliği tarafından müsamaha gösterilmiştir. Ancak Poznan olaylarından farklı olarak Macar halk hareketi Sovyetler Birliğinden ayrılmaya dönmüştür. 24 Ekim 1956 gününe ait Türk gazeteleri önceki gün bağımsız bir Macar Devleti kurulduğunu ilan etmiştir. Budapeşte'deki Stalin heykelleri yıkılmış ve Sovyetler Birliğindeki Macar Devletinin bayrağında bulunan orak-çekiç kesilerek çıkartılmıştır. Bu ortası delik bayrak, Macar İsyanının sembolü haline gelmiştir. Sosyalist Devrim tehlikeye düştüğünde Sovyetler Birliği'nin sosyalist olan ülkelere askerî müdahalesini meşru kılan "30 Ekim Deklarasyonu" ilan edilince, Macaristan için işgal kararı alındı. Macar Başbakanı Imre Nagy Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çıktığını ilan ederek mukabelede bulundu. Macar Radyoları Ruslar tarafından yayınları durdurulmadan önce durumlarını dünyaya haykırmaya çalıştılar. Başbakan Nagy Birleşmiş Milletlere ve diğer ülkelere çağrıda bulunarak destek istedi. Macaristan'ın büyük bir talihsizliği Süveyş Kanalı meselesinde pazarlık durumuna gelmesi idi. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri kendi menfaatlerine uygun olarak Macaristan'ı Sovyetler Birliğine teslim ettiler. Bunun karşılığında Süveyş Kanalındaki hakimiyetlerini korudular. Sovyetler Birliği 4 Kasım 1956 günü Budapeşte'ye girmiş çok büyük bir kıyım yaparak ve bu isyan hareketine müdahale etmiştir. Ancak yerel halk ve Macar askerleri mukavemette bulunmaya çalışmıştır. Macar kadınları gerek meydanları doldurarak gerekse Rus tanklarını bombalayarak özgürlük hareketine destekleri göstermişlerdir. Sadece kadınların yer aldığı bir gösteri ilgi çekmiştir. Ancak Sovyetlerin sert tutumu asker kadın çocuk ayırımı yapılmaksızın birçok Macar vatandaşın hayatına mal olmuştur. Bu süreçte Macaristan'dan gelen haberler Türk Basınında da geniş yer tutmuştur. Stalin heykelinin yere yıkılmasını "hak ettiği yeri buldu" ve "putlar yıkılıyor" şeklinde başlıklarla Türk basınına yansımıştır. Budapeşte'de olduğu bilinen tek muhabir İlhan Bardakçı'dır ve yazıları yayın hayatına yeni başlamış olan Havadis Gazetesi'nde yayınlanmaktadır. Bardakçı'yı en çok etkileyen kişilerden biri Budapeşte'ye gelişinden itibaren kendisiyle ilgilenen Dr. Martha isimli hekimidir. Dr. Martha

Macaristan'ın bağımsızlığı konusunda oldukça umutludur. Dr. Martha, Bardakçıya bu isyan vesilesiyle ilk defa Macar olmaktan bu denli iftihar ettiğini dile getirmiştir. Ancak birkaç gün sonra Kızıl Ordu Budapeşte'ye girdiğinde umutlar yerini yeise bırakmıştır. Bardakçı kaldığı otelin lobisinde yabancı gazeteciler ile otururken Dr. Martha içeri girmiştir. Birkaç gün önce umut dolu gözler bakan Dr. Martha artık umudunu kaybetmektedir. Bir süre sonra otelin karşısında birkaç yaralı bulunduğunu fark eden Dr. Martha, tıbbi çantasını alarak yaralıların imdadına koşmuştur. Aniden yolunu değiştiren bir tankın açtığı makineli tüfek ateşiyle Dr. Martha can vermiştir. Bir müddet duraklayan tank sonrasında tekrar hareket ederek Dr. Martha'nın cesedini çiğneyip yoluna devam etmiştir. Bu hadise gazeteci İlhan Bardakçıyı çok derinden etkilemiştir. Bardakçının yazdığı satırlar Dr. Martha'yı Türk kamuoyunda bir kahraman konumuna yükseltmiştir. Şinasi Özdenoğlu'nun Macar Rapsodisi şiirini ithaf ettiği Dr. Martha, İlhan Bardakçı'nın gözleri önünde can veren doktordur. Şükrü Kaya, Hürriyet gazetesindeki, Peyami Safa ve Abdi İpekçi ise Milliyet gazetesindeki sütunlarında Macaristan'daki olaylarla ilgili yazılar yazmışlardır. Şükrü Kaya, Macarların cesaretlerini ve gayretlerinin efsaneleştirirken olayların Moskova tarafından şiddet kullanılarak bastırılacağından endişe duyduğunu belirtmekten geri durmamıştır. Günler geçtikçe Kaya'nın bu endişelerinin yersiz olmadığı görülmüştür. Peyami Safa, Macarların tank ve tüfeklere diş ve tırnakları ile kahramanca karşı koymaya çalıştıklarını dile getirmiştir. Türk yazar ve gazetecilerin Macarlara verdiği destek en başta, Macarlar ile Türkler arasındaki tarihi akrabalıktan kaynaklanmaktadır. Diğer bir yandan sosyalizme muhalif olan Türk yazarlar, Macar bağımsızlığı vesilesiyle demir perdenin sınırlarının daralmasını ümit etmektedir. Reşad Ekrem Koçu, Her Gün gazetesindeki yazılarda bu akrabalıktan dem vurmaktadır. Hüseyin Nihal Atsız 1970 yılında yayınladığı Macar İhtilalciler isimli şiirinde Macarlardan akan akı Turancılık uğruna dökülmüş saymakta ve Macarları bu mefkûre ile kendine yakın hissetmektedir. Abdi İpekçi yıkım dolayısıyla iltica etmek zorunda kalan Macar mülteci ailelerden birini evinde ağırlayacağı ifade etmiştir. Şinasi Özdenoğlu "Macar Rapsodisi" şiiriyle ve Kadir Mısıroğlu Macar İhtilalinin 10. Yılı vesilesiyle hazırlamış olduğu kitabıyla Macar Nemzetör nişanına layık görülenler arasına girmişlerdir. Macar İhtilaline Türk basınında geniş yer verildiği ve isyan sırasında isimleri efsaneleşen kimselerin Türk gazetelerine taşındığı görünmektedir. Macar kahramanlar Türkler tarafından benimsenmiştir ve adeta milli kahramanlar gibi saygı görmüştür.

Bibliography

Books And Articles

- Armaoğlu, Fâhir: 20yy. Siyasî Tarihi, İstanbul: Alkım, 2005.
- Çolak Melek: 1956 Macar İhtilâli ve Türkiye, İstanbul: Nehir, 2009.
- Granville, Johanna: Poland and Hungary, 1956 a comparative essay based on new archival findings. The Australian Journal of Politics and History (48), (3), 369-395. 2002.
- Göncü, Cengiz: Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler, İstanbul: Milli Saraylar, 2009.
- Erkem Gülboy, Gül Pınar: 1956 Macar Ayaklanmasının Türkiye Basınında Yankıları Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler, pp. 96-119. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.
- Magnard, Jean; Budapest en Flammes (1956) Esprit 2006/10 (Octobre), pp. 43-62. <http://www.cairn.info/revue-esprit-2006-10-page-43.htm>
- McCauley, Brian: Hungary and Suez, 1956 The Limits of Soviet and American Power. Journal of Contemporary History, 16 (4), 777-800. London: 1981.
- Mısıroğlu, Kadir: Macar İhtilâli, İstanbul: Sebil, 2014.
- Saraç, Cenk: Ödön Széchenyi ve Türk İtfaiye Teşkilatı, Unpublished MA Thesis Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla: 2019.
- Yağcı Aksel: Sevgi Can, Türk Basınında 1956 Macar İhtilali: Hürriyet, Cumhuriyet, Ulus ve Zafer'de Haber Sunumuna İlişkin Uzlaşma ve Ayrışmalar İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi - Issue: 39 / Fall 2014. pp. 90-112

Newspapers & Periodicals

Cumhuriyet
Havadis
Her Gün
Hürriyet
Milliyet
Tercüman
Ötüken

HUNGARIAN RHAPSODY²⁶

To the immortal memories of Dr. Marthas
On the plains of Hungary and by the Danube
In Martha's eyes and all the songs
And in the palm of the massacred youth
With sooted flags in their hands
In Budapest streets the tanks crushed
The youthful hearts tricoloured dawn
You, pains, the greatest love and tears!
You, often cited in 20th century
In law books and speeches
In a human being's brain and in the barrel's sights
In the future lullaby of my child to be born
You, salt taste of the beautiful seas,
The fight painfully throbbing in our temples
The dream of all the imprisoned
O freedom!
And you, humanity, unable to create the real human
You, fattening on your brother's blood
Budapest in on fire brother, my brother, fire!
Tanks rearing up on young breasts
There is my love, on fire
Blocked are the streets, blocked
me, unable to reach her,
one fears as if strangled the Mother
me, unable to help her
in the cramped streets I grope for you
O endless song o pity
me, unable to help you

²⁶ Special thanks to Bilge Özdenoğlu, the daughter of the poet, sharing the English translation, detected from poet's personal archive.

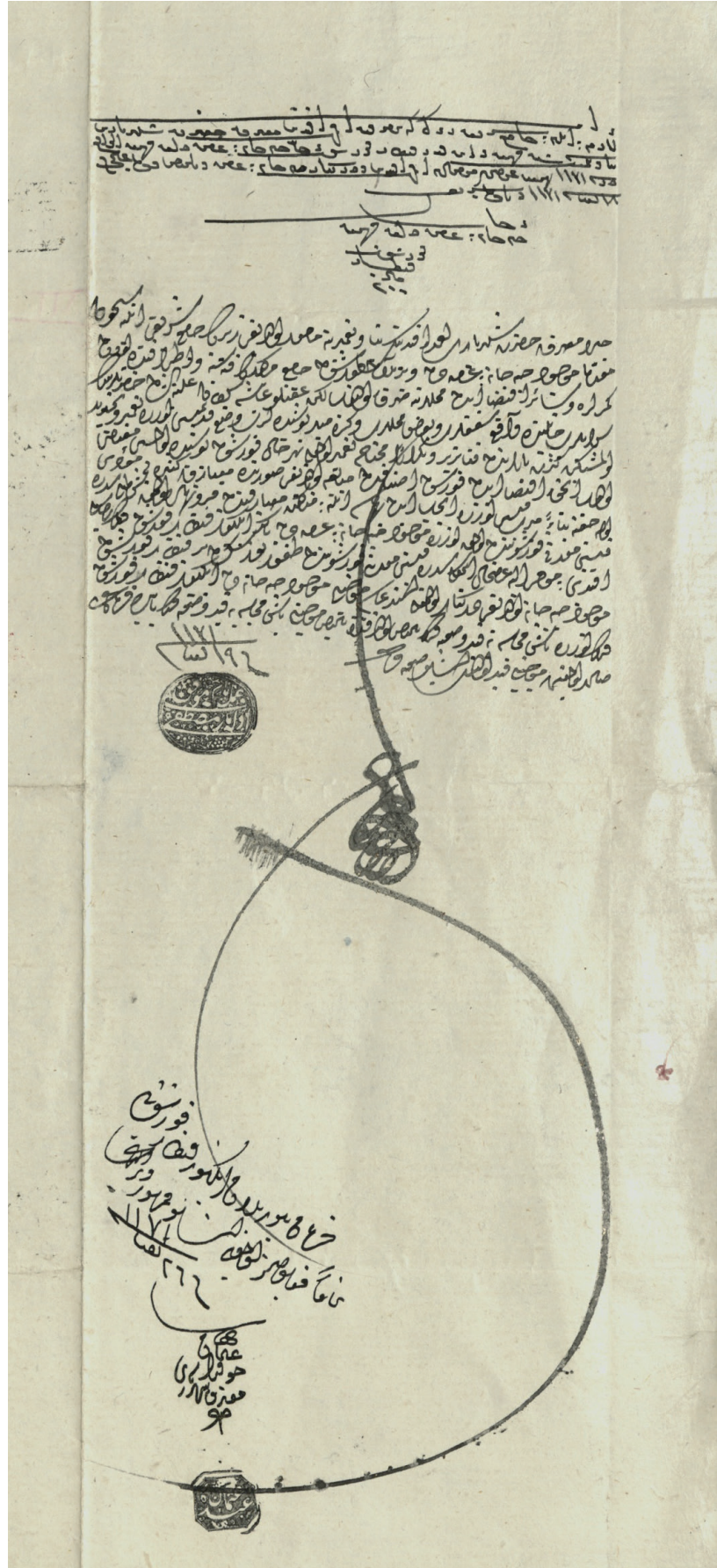
Ashamed of myself and the honeybee
I want to set off to other stars
Ashamed of the cloud, the moving ground,
Of all the beasts of wilderness
Of the gazelle suckling the lion's cub
Of the human in me
Yet all the antennae of humanity
Are turned towards Budapest!
And it is the humanity which,
Since Magna Carta, signed lots of treaties,
And sacrificed his best sons
For the sake of this,
And sold masses off for a bit of it,
I am ashamed of myself, my brother,
Cannot look in the mirror!

Where are the gypsy tunes,
Those wild violins
Where are the lovers lip to lip?
Can you hear the voice of the poet Petöfi?
Can you hear in the grumbling of tanks
the Hungarian Rhapsody?

Tear me into pieces use all your guns
You cannot kill me!
Discard my name from all the books and the songs,
You still cannot scrape my away
I am like the good and the bad in your blood
In 1789 and in the Turkish Revolution!
Today, burgeoning,
Tomorrow, sent to the gallows,
I am neither a fight to be given up,
Nor flesh or bone
I am the flag in the hands of infinity
I am freedom!

Şinasi Özdenoğlu 1956.

ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK

Belge Çevirisi/Translation of the Archival Document

* Dr., Devlet Arşivleri Başkanlığı,
İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4018-0806

E-posta/E-mail: mesutdemir66@gmail.com

Zeyrek Camii'nin kubbesi, Bozdoğan Kemerleri ve bazı mahallerin tamiri için kurşun kullanırken camiinin Ayşe Sultan Sarayı tarafındaki çatısına kadimi usulü ile yerleştirildiği halde aşırı yağıştan dolayı kırılan kiremitlerin yerinin kurşunla kaplanması için Sidrekapısı Madeni'nden Cebehane-i Amire'ye verilen miri fiyat üzerinden 200 kantar kurşun temini

5 Nisan 1758

Mesut DEMİR*

Berây-ı lâzime-i ebniye-i câmi'-i şerîf-i Zeyrek ki be-ma'rifet-i Ahmed Efendi masraf-ı hazret-i şehriyârî binâ ve tekmîl şode fermûde ve îñ kadar kıntâr-ı kurşun an cebehâne-i âmire dâde fermûde el-vâki der sene 1171 ber-mûceb-i arz-ı hâl-ı mûmâ ileyh Ahmed Efendi ve derkenâr-ı cebehâne-i âmire ve telhîs-i fermân-ı âlî fî 18 Receb sene 1171 ve bâ-fermân-ı şerîf.

An cânib-i cebehâne-i âmire dâde fermûde

Kurşun

Kıntâr

200

Hâlâ Masraf-ı Hazret-i Şehriyârî Ahmed Efendi'nin binâ ve ta'mîrine me'mûr olduğu Zeyrek Câmi'-i Şerîfi ebniyesiçün mukaddemâ mevcûd-ı cebehâne-i âmireden verilen kurşundan câmi'-i mezkûrun kubbesine ve ol tarafdaki olan kemerlere ve sâ'ir iktizâ eden mahallerine sarf olunup lakin iffetlü Aişe Sultan aliyyetü's-şân hazretlerinin sarâyı cânibinde vâki sakfları ve ba'zı mahalleri ve kiremid pûşîdeleri vaz'-ı kadîmîsi üzere ta'mîr ve tecdîd olmuşken kesret-i bârândan fenâ-pezîr ve tekrâren muhtâc-ı ta'mîr olmakla be-her hâl kurşun pûşîdesi

olması muktezî olup ancak iktizâ eden kurşun esnâfından mübâyâ'a olunduğu sûretde masârîf-ı kesîreyi mü'eddî olacağına binâ'en mîrîsi üzere îcâb eden bahâsı ebniye-i mezkûre masârîfindan fûrû nihâde olmak şartıyla Sidrekapısı ma'deninden olmak üzere mevcûd-ı cebehâne-i âmireden yalnız iki yüz seksen bir kıntâr kurşun verilmek recâsıyla efendi-i mûmâ ileyh arz-ı hâl etmekle Sidrekapısı Ma'deni kurşunundan dokuz yüz seksen bir kıntâr kurşun mevcûd-ı cebehâne olduğu derkenâr olmakla istid'âsı mûcebince mevcûd-ı cebehâ-neden iki yüz kıntâr kurşun verilmek üzere Başmuhasebe'ye kayd ve sûret verilmek telhîs olundukda telhîs mûcebince Başmuhâsebe'ye kayd ve sûret verilmek bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mûcebin-ce kayd olunup işbu sûret verildi.

Fî 19 Receb sene 1171

[Mühür]

Amel-i pâka muvaffak ola
Yâ Rabb Mustafâ

[Derkenâr]

Fermân buyrulan iki yüz kıntâr
kurşun tamâmen makbûzumuz
olmakla işbu memhûr verildi

Fî 26 Receb sene 1171

Osmân

Çukadâr-ı Hazret-i Şehriyârî

Hâlâ

T.C. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî (AE), Sultan Mustafa III (SMST.III), 40/2853.

KİTÂBİYAT
BOOK REVIEWS

Mısırlı Napolyon: Alman Çağdaşlarının Gözünden Kavalalı Mehmed Ali Paşa

*Tuğba İsmailoğlu Kacı, İstanbul,
Kriter Yayınları 2023*

Osman KARA*

Avrupa'da Şark Meselesi'nin yeniden gündeme gelmesiyle ismi duyulan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, dönemin pek çok yazılarında kendine yer bulmuştur. O, Mısır'ın bir devlet şeklinde teşkilatlanmasını sağlayan, ordusunu modernleştiren ve Şark'taki dengeleri alt üst eden biriydi. Bu önemli ismi tanımak için pek çok kişi Mısır'a gidecek ve sonrasında gözlemlerini ayrıntılarıyla Avrupa'da neşredecekti. Gidenlerin bir kısmı paşayı bizzat tanımak ve diplomatik münasebet kurmak istese de bir başka kesim su-bay da Mısır ordusunda yüksek maaşla istihdam edilmek için yola çıkacaktı.

Bu kitapta Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Alman seyyahlarının gözünde nasıl bir karakter çizdiği analiz edilmektedir. Kitap Mehmed Ali Paşa biyografilerinden biri olmasa da bir

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

* Doktorant, [İstanbul Medeniyet Üniversitesi](#), Tarih Bölümü, İstanbul/
Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-0244-154X
E-posta/E-mail: osmankara111@gmail.com

biyografinin amacı olan karakter analizini görgü şahitlerinin gözünden nakletmektedir. Zalim, kurnaz, zeki vb. tanımlamaların pek çoğu Mehmed Ali Paşa için söylenmekteydi. Kitapta görgü şahitlerinin yargıları üzerinden bir analiz yapılmaktadır. Ayrıca yazılarda yer alan olumlu veya olumsuz fikirlerin birbirleriyle tezat teşkil ettiği yerler ayrıntılarıyla izah edilmektedir. Tarihçiliğimizde yeni bir usul olarak tarihi şahsiyetlerin karakter analizi de bu eserde kendine yer bulmaktadır.

Kitabın adının Mısırlı Napolyon olması, Avrupalıların gözünde Mehmed Ali Paşa'ya yakıştırılan bir sıfattır. Napolyon Bonaparte ve benzerlerine karşı olan Prens Metternich'in Mısır'a gönderdiği Anton Prokesch von Osten ile yazışmalarında Mehmed Ali Paşa hakkında "Mısırlı Napolyon" tabirini kullanmıştı. (s.7) Çünkü Napolyon Bonaparte'ın alt sınıflardan yükselmesi gibi Mısır'ı ele geçirmiş olan Mehmed Ali Paşa, İstanbul'u tehdit ederek Avrupa'daki statükoyu sarsan hamleler yapmıştır. Daha önce bu düzeni Napolyon Bonaparte sarsmış ise de bu bela baştan savılmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın Şark'taki "despot" Osmanlı hükümdarını tahtından etmesi ihtimali Avrupa'da hem sevinilen hem de

endişe edilen bir durumdu. Mısır'da ortaya çıkan bu yeni güç Şark'ta dengeleri bozarak Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın korumasına ihtiyaç duyuracak tehlikede bir sorundu. "Meşru efendisine" karşı gelen Mehmed Ali Paşa'yı durdurabilmek için öncelikle O'nu tanımayı amaçlayan Prens Metternich, bu sebeple Prokesch'i Mısır'a yollamıştır.

Mehmed Ali Paşa'ya karşı ilgisinin çok erken tarihlerde başladığı görülen Prens Metternich, ilk teması paşanın oğlu İbrahim Paşa ile daha

evvel kurmuştu. Mora'da Rum asilere karşı hareket yürütmüş olan İbrahim Paşa ile yine Prokesch vasıtasıyla ilk temasını sağlamıştı. Bu dönemde çıkartılan *Le Moniteur Ottoman* gazetesi yakından takip edilmekte, bazı haberleri Viyana'da bilhassa Prens Metternich'e yakın *Der Oesterreichische Beobachter*'de yayınlanmaktaydı. Yine bazı makaleleri ise muhafazakâr bir yayın organı olan Bavyera gazetesi *Fränkischer Merkur (Bamberger Zeitung)* da yayınlanıyordu. (s.29)

Mehmed Ali Paşa'nın kendisi hakkındaki “Napolyon” algısının farkında olup olmadığı pek bilinmese de Prokesch'e söyledikleriyle, bu durumun aksi bir karaktere sahip olduğu izlenimi vermeye çalışmaktadır. Meşru efendisi Sultan II. Mahmud'a olan ubudiyetini devamlı tekrarlayan paşa, Şark'ta bir mesele çıkmaması konusunda da Prens Metternich ile aynı fikirde olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Sultan ile güçlerini birleştirebilseler kimsenin Devlet-i Aliyye'ye bir zararının dokunamayacağını söylemekteydi. Fakat Sultan'ın bilhassa Hüsrev Paşa'nın fitneleriyle aksi şekilde hareket ettiğinden yakındır. Mehmed Ali Paşa'nın politik duruşunu ve karakterini en iyi özetleyen bu mektubun izahı, ancak Prens Metternich'in Şark siyasetinin analizi ile anlaşılmaktadır. Mehmed Ali Paşa da Prens Metternich'in Şark'taki statükonun korunması ve meşru efendiye karşı çıkılmaması ilkesini iyi tetkik etmiş olmalıdır. Böylece Prokesch'e söylediği sözlerin aslında siyasetinin bir parçası olduğu anlaşılabacaktır. (s.110)

Mısır'ın coğrafi konumunun farkında olan İngilizler, çok erken tarihlerden itibaren Mehmed Ali Paşa ile iş birliği kurmaya çalışmıştı. Fakat İngiliz siyasetinin kendisini bir başka koloniye dönüştüreceğinin farkında olan Mehmed Ali Paşa, İngilizleri karşısına almadan mesafesini korumayı başardı. Bütün Levantı tekeli altına aldığı bu dönem İngiltere için büyük bir risk oluşturduğu gibi ticaret yapan tüm Avrupalıların da ortak şikâyetine sebep olmuştur. (s.121) Bu kitapta Mehmed Ali Paşa'nın dış politikasının analizi yine yabancılarla kurduğu münasebetler bağlamında ele alınmıştır. Kendisiyle anlaşmak için gelen İngiliz Albay Caradoc'a “İmparatorluğun yıkılmasının benim için nasıl bir sonuç doğuracağını biliyor musunuz? Her Müslüman benden tiksintiyle uzaklaşır” şeklinde cevap vermesi bunun ispatıdır. 1838 Balta Limanı Antlaşması'yla Avrupa merkezi ekonomi sistemine giren Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi Mısırın da

zorlanması, Mehmed Ali Paşa'yı güç duruma sokmuştur. (s.44) Avrupa'ya düşük gümrükle hammadde tedarik eden antlaşmayla Mısır'ın sanayi ve tarımsal üretimi düşmüştür.

Kitapta Mehmed Ali Paşa'nın karakterine ve idaresine dair anlatılara geniş yer verilmiştir. Bunlar arasında Saksonyalı Prens Hermann von Pückler-Muckau, Avusturyalı yazar Ida Laura Pfeiffer, Baviera Arşidüsesi Maximilian, Alman seyyah Ignaz Pallme, Macar asıllı Fransız soylusu Ferdinand de Gëramb gibi pek çok ünlü isim vardır. Yazarın dikkat çektiği konu, burada bahsi geçenlerin Mehmed Ali Paşa'ya karşın çok olumlu bir tasvir yapmalarının yanında bir kısmının çok olumsuz, zalim-despot tanımlaması tezatıdır. Alman oryantalist Jakob F. Fallmerayer de bu tezata dikkat çekip kimin daha inanılır olduğuna nasıl karar verilebileceğini sorgulamıştır. (s.63)

Mehmed Ali Paşa, Avrupa'dan gelenleri sıcak tavırlarıyla ve istihdam ettiklerini yüklü maaşlarla karşılamaktaydı. Onlarla Napolyon'un Elbe'ye sürülmesini, kâğıt para sistemini, Avrupa'daki tarım, ekonomi ve savaş konularını konuşmaktaydı. Bu konulara olan merakı dikkat çekmekteydi. Fakat Avrupa'dan her gelenin kıymetli olmadığını ve kendisini yanlış yönlendirenlerin olduğunun da farkındaydı. Buna rağmen içlerinde yetkin, kıymetli isimler varsa onları kaçırmamaya dikkat ediyordu. Avrupalılara karşı bu cömertliğinin, hakkındaki olumlu kanaatleri oluşturmada büyük katkısı olmalıdır. Ayrıca Mısır'ı kalkındırmak için büyük projeler yapması, durağan Şark âlemi içinde fark edilir siyaseti de bu ilginin artmasını sağlamıştır. Buna karşın Mısırlı fellahların zor şartlarda çalıştırılması, köleliğin artması ve artan gelirlerden alt tabakaya pek bir şey düşmemesi de olumsuz kanaatlerin başlıca sebebidir. Sederinde kahve içip çubuk tüttürürken fellahların ezilmesini umursamaması kimi seyyahlarca eleştirilmiştir.

Devrin Avrupa zihniyetinde bu gibi despotça davranışların olumsuz karşılık bulmadığı isimler de vardı. Bunlardan biri sonradan Baviera Kralı ve hatta ilerde Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth'in (Sissi) babası olacak Arşidüses Maximilian'dır. Prens Maximilian'a göre Mehmed Ali Paşa'nın yaptıkları Avrupa'da tatbik edilemezdi, çünkü büyük tepkiler toplardı. Fakat Şark'ta hâkim olan tembel mizaca rağmen bu büyük işler başka türlü başarılamazdı. Fellah, işi bittikten sonra yere çömelip çubuk tüttürdü mü hiçbir derdi kalmazdı. (s.71)

Geramb ise sokaklarda çırılçıplak dolaşan çocuklara, bir kıyafeti karı koca değişimli giymek zorunda kalanlara dikkat çekmekteydi. Avusturyalı tüccar Ignaz Pallme ise bir hükümet yapısından ziyade zalimce yönetilen halkın nasıl ezildiğini dile getirmiştir. Köylülerin vergi verme konusunda çok sıkıştırıldığını, verecek hiçbir şeyleri kalmadığında köle yapılmamak için köylerini terk edip kaçtığını, bu sebeple Mısır'da köle fiyatlarının çok düştüğünü anlatır. Bunlara karşın Mısır'dan ülkesine dönen herhangi bir Avrupalıya sorulan başlıca sorular piramitler ve firavunlar hakkındaydı.

Mektupların ve özel notların Almancadan tercüme edilerek alıntılandığı, yalın anlatımıyla rahat bir şekilde okunabilen bu eser, biyografi çalışmalarına farklı bir yaklaşım katmaktadır. Eserin hacmi çok büyük olmamakla birlikte, ele aldığı Mehmed Ali Paşa'yı daha önce dikkat çekilmemiş bir şekilde değerlendirmektedir. Türk-İslam coğrafyasında kişiler için karakter analizi yapılabilecek kadar ayrıntılara sahip kişisel yazışmaların olmaması her zaman Türk tarihçilerinin yakındığı bir durumdu. Fakat Mehmed Ali Paşa gibi çok sayıda seyyahın, diplomatın ve de devlet adamının özel mektuplarına yansımış bir karaktere rastlamak güçtür. Yazarın Türk tarihçilik ekolünden ziyade Avrupa tarihçiliğinden geliyor olması, bu anlatıları Avrupa'daki biyografi yazım geleneğini hâkim bir şekilde analiz etmesine olanak sağlamıştır. Tarihi karakterlere dair farklı araştırmaların yapılabileceğini gösteren bu eser, alanında yeni bir perspektif sunmaktadır.

Esma Gül Yetiş Doğan, Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881

*İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
304 Sayfa. ISBN: 9786257447874*

Ü. Serdar SERDAROĞLU*

Esma Gül Yetiş Doğan tarafından kaleme alınan “Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881” isimli kitap çalışması, yazarın doktora tezinin kitaplaşmış hali olarak hazırlanmıştır. Osmanlı iktisat tarihi disiplini içerisinde önemli problematik alanlarından birisi olan kamu finansmanı bağlamında çok değerli bir çalışma olarak dikkat çeken bu kitap, temelde Osmanlı Devleti’nde menkul kıymet ihracına dayalı iç borçlanma araçlarının tarihi gelişimini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede menkul kıymetlere dayalı iç borçlanma araçlarının modern bir aşamaya nasıl geldiği, bunların rakamsal büyüklükleri, borçlanmanın sürdürülebilirliği ve kapasitesi, borç ve para krizleri gibi konu başlıkları

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü,
İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/
Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-1357-4201

E-posta/E-mail: serdars@istanbul.edu.tr

incelenmiştir. Söz konusu değerlendirmeler yapılırken, çalışmanın temel arşiv kaynağı olarak ilgili döneme ait olan Osmanlı arşivi kaynaklarının kullanıldığı görülmektedir. Bu kaynak grubunun yanı sıra İngiliz arşiv kaynakları ile zenginleştirilmiş olan çalışmada, yerli ve yabancı dilde yayın yapan gazetelerden de istifade edilmiştir.

Eser giriş ve sonuç kısımlarının yanı sıra toplam üç ana bölümden oluşmaktadır. Aynı zamanda kitap çalışmasının sonunda Osmanlı bütçelerinde yer alan ve gruplaştırılmış şekilde çalışmanın yazarı tarafından tasnif edilmiş olan iç borçlanma kalemlerinin gösterildiği bir de 'Ekler' kısmı yer almaktadır.

Kitabın giriş bölümü, Osmanlı maliyesinin Tanzimat döneminde itibaren geçirdiği kurumsal dönüşümü ve iç borçlanma araçlarının modernleşme süreçlerini ele alma amacını net biçimde ortaya koymaktadır (Yetiş Doğan, 2022, s. 11). Yazar, menkul kıymet tabanlı borçlanmanın tarihî gelişimi, hacim ve maliyet analizi ile sürdürülebilirlik sorunsalını üç temel araştırma sorusu olarak tanımlayarak çalışmanın ana çerçevesini oluşturmuştur. (Yetiş Doğan, 2022, s. 17). Ayrıca, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri, dönemin resmi bütçe raporları ve Galata Borsası verileri gibi zengin bir birincil kaynak setini kullanarak hem nitel hem de nicel yöntemleri harmanlayan disiplinlerarası bir metodolojik yaklaşım benimsediğini de giriş bölümünde belirtmektedir. (Yetiş Doğan, 2022, ss. 12-13).

Osmanlı Devleti'nin klasik maliye sisteminin timar–iltizam–malikâne üçlüsünden oluşan karmaşık yapısı, uzun süren savaşlar ve artan devlet harcamaları karşısında sürdürülemez hale gelmişti. Esmâ Gül Yetiş Doğan, bu yapının 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında nasıl dönüşüme uğradığını detaylı bir şekilde izleyerek, kitabının ana bölümlerini bu bakış açısıyla inşa etmiştir.

Nitekim kitabın birinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu nakdi geliri menkul kıymetlere dönüştürme çabasının ilk örneği olan esham sistemi ele alınmaktadır. (Yetiş Doğan, 2022, ss. 25-33). Burada, malikâne uygulamasının yerini almaya başlayan eshamların hem gelir paylaşımı hem de mülkiyet ilişkileri bakımından yeni bir finansal araç olarak ortaya çıktığı, ancak devlet gelirlerinin öngörülemezliğiyle bürokrasideki zaafiyetleri tam anlamıyla telâfi edemediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin klasik maliye sisteminin temelinde yer alan “Tımar, Malikâne ve İltizam Sistemleri'nin”, devletin uzun süren savaşlar ve artan harcamalar karşısında kırılanlaşan yapısını, mali istikrarsızlıkla kaynak çeşitliliği arasındaki çelişki üzerinden yorumlayan yazar, 19. yüzyıl'daki dönüşümü bu bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmıştır. (Yetiş Doğan, 2022, ss. 25-33). Bu bölümde, Tanzimat reformları ve yeni mali yapı açısından, iltizamın kaldırılması, merkezi bütçe mekanizmalarının oluşturulması ve bununla birlikte mali disiplini artırma hedefinin Osmanlı maliyesinin modernleşme sürecinin özünü teşkil ettiği vurgulanmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 39-47). Ayrıca 1840 tarihinden itibaren mukataa gelirlerinin hisseleştirilmesi yoluyla geliştirilen esham uygulamalarının, devletin sermaye arayışlarını yabancı yatırımcıya yöneltme stratejisinin ilk somut adımı olduğu da iddia edilmektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 56-63).

Geçici finansman araçları hususunda, yine birinci bölümde, özellikle ‘Faizli Kaime ve Evrak-ı Nakdiye'nin ihracı meselesi ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Yazara göre, kısa vadeli nakit ihtiyaçlarını karşılamak için ihraç edilen faizli kaime ve evrak-ı nakdiye, devletin likidite krizlerine geçici çözüm üretme çabalarının sınırlarını izah etmeye çalışmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 45-53). ‘Para Tağşisi ve Çift Hazine Yapı’ bağlamında bu bölümdeki bilgiler, özellikle II. Mahmud döneminde para arzını genişletmek amacıyla uygulanan tağşiş ve İrad-ı Cedid'in kuruluşu, parasal genişlemenin enflasyonist etkileriyle mali bürokraside yarattığı gerilimi gözler önüne sermektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 36-40).

Bir başka önemli husus olan ‘Tashih-i Ayar Kararnamesi ve Gümrük Reformları’ konusunda, 1844 para ayarı düzenlemesi ile Baltalimanı Antlaşması'nın getirdiği gümrük düzenlemelerinin, Osmanlı'nın hem iç hem dış ticaret gelirlerini stabilize etme girişimini simgelediğinden bahsedilmektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 53-57). Birinci bölümün aynı zamanda birer ekonomi-politik meseleler olan ‘Kırım Savaşı Dönemi İ Borçlanma Araçları’ ile ‘İngiliz–Fransız Kredileri (1854-1855)’ bağlamında da ciddi bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. 1854-1855'te çıkarılan ordu kaimeleri ve kısa vadeli avans mekanizmaları, savaş finansmanının devlet-bankacı ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 57-60). Bunun yanı sıra, Mısır vergisi teminatlı dış krediler, yüksek komisyon

yükü ve gözetim komisyonlarının Osmanlı mali otonomisini nasıl sınırlandırdığını da, yazar birinci bölümde ayrıntılarıyla tartışmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 60-75).

Kitabın ilk bölümü genel olarak okuyucuya Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlılar'ın merkeziyetçilik adımlarına dair iktisadi-finansal bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Tanzimat Fermanı'yla başlayan merkeziyetçi mali reformlar, uzun erimli bir sürecin ilk halkasını oluşturmaktadır. İltizamın kaldırılması ve Muhassıllık sisteminin kurulması, bir yandan vergi toplama mekanizmasını disipline ederken diğer yandan Umûr-u Maliye Nezareti'nin gücünü artırmıştır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 39-47). Bu dönemde devlet, kısa vadeli finansman ihtiyacını “faizli kaime” ve “evrak-ı nakdiye” gibi araçlarla karşılama yoluna gitmiş, yabancı sermaye talebini cezbetmek üzere esham ihraçlarına yönelmiştir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 45-53). Ancak Yetiş Doğan'ın da gösterdiği üzere, bu araçlar devletin likidite sorununun temel çözümü olmaktan uzaktı: iç borçlanma çoğu kez düşük güvene ve dalgalı getiri beklentisine dayalı olarak sürdürüldü, bu da tahvillerin fiyat istikrarını zayıflatmıştır.

Bu reform çabalarına ragmen, Kırım Savaşı'yla birlikte Osmanlı Devleti, iç borçlanmanın ötesine geçerek dış borçlanma pratiğine adım atmıştır. 1854 ve 1855 yıllarında sağlanan İngiliz-Fransız kredileri, Mısır vergilerinin teminat gösterilmesi ve yüksek komisyon ücretleri dikkat çekicidir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 60-75). Bu dönemin en kritik yönü, Osmanlı'nın hem iç hem de dış piyasalarda güven inşa etme mücadelesi vermesi, ancak yabancı gözetim mekanizmalarının egemenliğini kabul etmek zorunda kalmasıdır. Nitekim kredi komisyonları, borç verme şartlarının ağırlaştırılmasının yanında Osmanlı mali bürokrasisinin bağımsızlığını da daraltmıştır.

Kitabın ikinci bölümü, Osmanlı iç borçlanmasının mikro düzeyden makro düzeye uzanan nicel temellerini sağlaması bakımından çok güçlüdür. Bu bölümde kapsamlı birincil veri seti kullanılarak farklı menkul kıymet tiplerinin hacim, vade ve maliyet özellikleri tablo ve grafikler aracılığıyla titizlikle sergilenmektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 105-158). Bu yaklaşım, finansal modernleşme literatüründe eksik kalan tarihî veri boşluklarını doldurmakla kalmaz, aynı zamanda borç sürdürülebilirliği ve bütçe dengesi tartışmalarına da tanımlanmış iyi bir ampirik zemin sağlar.

Buna göre ilk olarak Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği menkul kıymet ihracı ve bunların hacimleri üzerinden bir değerlendirme sunulduğunu belirtmek gerekmektedir. Yazar bahsi geçen tahvil hacimleri ve bunların bütçe paydaları bağlamında, Osmanlı Devleti'nin menkul kıymet ihracı hacimlerinin yıllık bütçe geliri içindeki payını ortaya koyarak, Osmanlı'nın borçlanma gereksiniminin sistematik bir nicel veriye dönüştürülmesini sağlamıştır (Yetiş Doğan, 2022, pp. 105-113). Bunun yanı sıra özellikle bu menkul kıymelerin türlerinin, miktar ve vade analizinin de sunulmuş olması dikkate değerdir. Esham-ı mmtze, esham-ı cedde ve on yıllık hazine tahviltı gibi farklı menkul kıymetlerin kupür büyüklüğü, vade yapısı ve ihraç miktarlarına dair ayrıntılı tablolar sunularak, söz konusu araçların finansal özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 117-125).

İkinci bölüm'n bir diğer önemli alt başlığı ise kısaca 'Faiz Maliyetlerinin Evrimi' şeklinde ifade edilebilir. Yazar nominal ve efektif faiz oranlarının zaman içindeki değişimini analiz ederek, özellikle Kırım Savaşı sonrası artan faiz baskısının Osmanlı bütçesine nasıl bir yük getirdiğini göstermektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 130-142). Yine 'Galata Tahvilât Borsası ve Döviz Kuru Etkileşimi' açısından da son derece derinlikli bilgilerin yer aldığı ikinci bölüm'de, tahvillerin Galata Borsası'nda işlem görme süreci ve döviz kurlarındaki dalgalanmaların menkul kıymet fiyatları üzerindeki etkileri borsa verileriyle ele alınarak tartışılmıştır. Sonuç olarak bu yaklaşım ve veriler Osmanlı finansal piyasalarının uluslararası entegrasyonuna ışık tutmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 147-158).

Yetiş Doğan'ın, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılmış olan ikinci bölümde sunduğu kapsamlı nicel analizler, Osmanlı menkul kıymet tabanlı i borçlanma araçlarının yıllık ihraç hacimlerini, vade yapılarını ve bütçe içindeki payını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Esham-ı mmtze, esham-ı cedde ve hazine tahviltı gibi enstrmanlardaki artış, devletin borçlanma ihtiyaının sürekliliğine işaret ederken, aynı zamanda faiz maliyetlerinin bütçe dengeleri üzerindeki baskısını da gözler önüne sermektedir. Özellikle Kırım Savaşı sonrası faiz oranlarındaki keskin yükseliş, Osmanlı maliyesini kronik bir açık sorunuyla baş başa bırakmıştır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 130-142). Bu veriler, modern devlet borçlanması literatüründe "aşırı

borçlanma” ve “borç tuzağı” olarak tanımlanan olgulara tarihsel bir örnek teşkil etmektedir.

Galata Tahvilât Borsası'nın rolü, Osmanlı iç borçlanmasının uluslararası finansal piyasalarla bütünleşme düzeyini göstermesi açısından kritik bir başlıktır. Yetiş Doğan, 1860 sonrası tahvillerin borsada işlem görmesiyle likiditenin artışı, fiyat dalgalanmalarının ise devlet maliyesi üzerindeki riskini nasıl büyüttüğünü ayrıntılı borsa fiyat verileriyle izah eder (Yetiş Doğan, 2022, ss. 147-158). Bu bağlamda, menkul kıymetlerin spekülâtif hareketlere açık olması, Osmanlı'nın borç sürdürülebilirliği analizlerinde dışsal şoklara açıklığını da belirginleştirmiştir.

Son olarak söylenebilir ki; ikinci bölüm yoğun sayısal odaklı bir yapıya sahip olduğu için sosyal ve kurumsal bağlamı görece olarak biraz arka planda tutmakta, böylece enstrümanların pratik kullanımına ve devlet bürokrasisinin karar alma süreçlerine dair niteliksel ayrıntılar sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, bu bölüm iktisat tarihinde nicel analize sağlam katkı sağlarken, ileride yapılacak benzer çalışmaların bu sayısal bulguları kurumsal ve toplumsal dönüşüm dinamikleriyle de ilişkilendirmesi yararlı olacaktır.

Kitap çalışmasının üçüncü bölümü, Osmanlı iç borçlanmasının sürdürülebilirlik boyutunu hem kuramsal hem de ampirik olarak detaylandırmasıyla öne çıkmakta ve borç sürdürülebilirliği modellerini tarihî verilere uygulayarak Osmanlı'nın borç eşiği ile moratoryum süreçlerini disiplinlerarası bir perspektifle yorumlamaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 179-215). Bu bölümdeki temel soru: “Mali Dengenin Nasıl Sarsıldığı” sorusudur. Buna göre, kağıt para emisyonuna dair nicel verilerin, hem kısa vadeli likidite çözümlerinin nasıl enflasyonist baskıya dönüştüğünü hem de uzun vadede mali dengeyi nasıl sarstığını göstermektedir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 221-234).

Bu bölümde, Osmanlı'da borcun sürdürülebilirliği, borç sürdürülebilirliği kuramları (Salsman, 2017 ve Eichengreen vd., 2019) tarafından geliştirilen borç sürdürülebilirliği modelleri, Osmanlı verilerine uygulanarak “borç eşiği” ve “overhang” kavramlarının tarihsel örneğe nasıl uyarlanabileceği ortaya konulmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 179-186). Bunun yanı sıra, Osmanlı'da kriz dönemleri ve moratoryum süreci hakkında bilgilere de yer verildiği söylenebilir.

Özellikle 1875 moratoryumu süreci, bütçe açığıının kronikleşmesi ile dış denetim komisyonlarının kurulmasını tetikleyerek Osmanlı mali itibarının zayıflama dinamiklerini açığa çıkarmaktadır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 195-215). Mali itibar tartışmalarına ciddi bir katkı olan bu kısım, üçüncü bölümün ilgi çekici konu başlıklarındandır.

Üçüncü bölümün ele aldığı bir diğer ilgi çekici konu ise kağıt para emisyonunun borçlanmadaki rolü üzerine yazılanlardır. Yazar'a göre; kağıt para (faizsiz kaime) emisyonunun artışı, iç borçlanma faiz yükünü düşürmek amacıyla kısa vadeli likidite sağlamış, ancak uzun vadeli enflasyonist baskılar yaratmıştır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 221-234). Bu bölümdeki son dikkat çekici husus 'Overhang' ve borç eşiğı tartışmalarıdır. Bu konuda kitaptaki temel argüman; aşırı borçlanmanın yarattığı overhang etkisinin, Osmanlı'nın borç eşiğini aşan durumlarda nasıl moratoryuma sürüklendiğini netleştirmesi ve dolayısıyla Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin oluşum sürecinin de anlaşılmasını sağladığı iddiasıdır (Yetiş Doğan, 2022, ss. 249-264).

Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan ve yukarıda kısaca özetlenen borç sürdürülebilirliği çerçevesi, Salsman (2017) ve Eichengreen vd. (2019) gibi kuramsal modellerin Osmanlı örneğine uygulanmasıyla zenginleştirilmiştir. Burada 'borç eşiğı' ve 'overhang' kavramları, Osmanlı verileriyle test edilerek devletin ne ölçüde aşırı borç birikimi riski altında olduğu hesaplanmaktadır. Özellikle 1875 moratoryumu süreci; mali itibarın zedelenmesi, dış kredilerin kesintiye uğraması ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kuruluşuyla sonuçlanan bir kırılma noktası olarak analiz edilebilir. Bu dramatik kopuş, Osmanlı maliyesinin modern manada sürdürülebilir borçlanma modellerine uyum sağlama çabalarının başarısızlığını da gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte, kâğıt para emisyonu ve alternatif finansman arayışları, Osmanlı'nın borcu hem enstrümantal hem de kurumsal anlamda çeşitlendirme stratejisini yansıtmaktadır. 1863'te kurulan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne örneğinde, millî banka kurma arzusu ve para reformu girişimleri, devletin borçlanma manevralarını modern merkez bankacılığı deneyimleriyle ilişkilendirme çabası olarak okunabilir (Yetiş Doğan, 2022, ss. 250-265). Ancak bu adımların, kitap çalışmasındaki bağlam uyarınca, Galata bankerleri ile Avrupalı finans

çevrelerinin hâkimiyetini kırmaya yetmemiş, Osmanlı'nın mali bağımsızlık iddiası da bu nedenle büyük ölçüde sembolik kalmıştır.

Son olarak zikredilmelidir ki, üçüncü bölümün temel ayırt edici yönü olan kuramsal uyarlamalar ve rakamsal analizler, sosyal ve siyasi dinamiklere dair nitel okumaları kısmen gözardı etmektedir. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda Osmanlı bürokrasisinin karar alma süreçleri ile bunun yarattığı toplumsal etkilerin derinlemesine ele alınması yararlı olacaktır.

Yetiş Doğan'ın büyük emek ürünü olan bu önemli çalışması, Osmanlı iç borçlanmasının tarihî derinliğini ve nicel verilerle gün yüzüne çıkardığı finansal araç evrimini bir arada sunması bakımından iktisat tarihi literatürüne derinlikli katkılar sağlamaktadır. Özellikle birincil Osmanlı arşiv belgelerinden derlenen tutarlı tahvil hacmi ve faiz oranı verileri, önceki çalışmaların eksik bıraktığı boşluğu doldurmaktadır. Bununla birlikte eser, dış borçlanma ve iç borcun etkileşimi, sosyal harcamalar ve vergi reformlarıyla ilişkili borçlanma dinamikleri gibi alanlara dair daha fazla analiz yapılması gereğini de ortaya koymaktadır. Böylece, 1839–1881 dönemi Osmanlı maliyesi, hem kurumsal hem de enstrümantal bakımlardan kapsamlı biçimde değerlendirildiği bu değerli çalışma sayesinde modern borç sürdürülebilirliği tartışmalarına tarihsel bir zemin sunmaktadır.

Kaynakça

- Doğan, E. G. Y. (2022). Osmanlı iç borçlanma sisteminde modernleşme (1839–1881). VakıfBank Kültür Yayınları.
- Eichengreen, B., El-Ganainy, A., Esteves, R. P., & Mitchener, K. J. (2019). Public debt through the ages. IMF Working Paper.
- Salsman, R. M. (2017). The political economy of public debt: Three centuries of theory and evidence. Edward Elgar.

Tükenmeyen Bir Kalem ve Bilime Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Emre Dölen

Gülşah ESER*

23 Kasım 2024... “Sevgili dostlar” diye başlamıştı sözlerine. Ölümçül bir zatürre nedeniyle kasım ayının yarısını yoğun bakımda geçirdiğini, taburcu olmakla birlikte tedavisinin yoğun bir şekilde evde sürdüğünü, son derece iyi olduğunu fakat sesi telefonda konuşmaya uygun olmadığından kimseyle görüşemediğini yazmış ve sevgilerini göndermişti... Belli ki bu sözler yalnızca sevdiği ve önemsedikleri içindi. Aynı gün geçmiş olsun dileklerimden sonra “*Lütfen iyileşince ilk beni arayın*” yazarak sözlerime son verdim ve aylar onunla birkaç kelime konuşabilmek ya da yazdıklarını okuyabilmek ümidiyle geçti. Yine de onu kaybedebileceğimi hiç düşünmedim.

Emre Hoca, çınar ağacına benzerdi. Heybetli görünümünün ve son derece sert sayılabilecek ses tonunun yanında hiç büyümemiş bir çocuk edasıyla gözlerinin içi gülerdi. Konu bilime geldiğinde içindeki o küçük çocuk birden

Vefeyât/Necrology

* Doç. Dr. [Harran Üniversitesi](#), Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Urfa/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-3306-1569

E-posta/E-mail: gulsaheser@harran.edu.tr

büyür, sesi vurgulu bir tona bürünür ve karşısındakine o güne kadar hiç düşünmediği binlerce şeyi öğretir ya da unuttuklarını anımsatırdı. Analitik düşünmek lazımdı ona göre, neden-sonuç ilişkilerini iyi kurmak ve tarihi âdeta bir mühendis gibi inşa etmek. Doktora tezimi yazarken, onun Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ndeki kapısı daima açık duran odasında saatler boyunca süren istişarelerimiz işte tam da bunun içindi. Emre hocanın yanında beş dakika daha kalmak ya da bir kelime fazla öğrenmek ne büyük nimetti. Günün herhangi bir saatinde aklıma bir şey takıldığında bana uzun uzun cevap verdiği o telefon görüşmelerini hiç saymıyorum bile. Birlikte yazdığımız *Cumhuriyet'in İlk 50 Yılında Ziraat Eğitimi 1920-1970* başlıklı çalışmamızın ilk nüveleri de o günlerde doğmuştu. Ben Köy Enstitüleri üzerine çalışıp bu kurumlardaki ziraat eğitimi irdelerken, Emre Hoca o güne kadar kimsenin elinde olmayan bir rapordan bahsetmişti bana.

Ama önce doktorayı bitirmem gerektiğini söylemişti. Ben doktorayı bitirip Türkiye'deki ziraat eğitiminin tarihçesini dimağıma yerleştirene kadar o raporu benimle paylaşmadı. 2015 yılında ikimizin de katıldığı Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nda artık vaktinin geldiğini söyledi ve raporun bir kopyasını bana verdi.

2015'ten sonraki yıllar hep bu kitap üzerine yapılan istişareler, ayrıca belge ve bilgi toplamayla geçti. Bu öyle bir konuydu ki, uzun yıllar demlenmeliydi sanki. Benim tüm ısrarlarıma rağmen

Emre Hoca kitabın basılmasına bir türlü müsaade etmedi. 2023 yılının başlarında bir kez daha rica ettim ama yine bir şey değişmedi. Bahar aylarında hiç aramadım onu. 14 Haziran'da doğum gününü kutlamak için aradım, onun için dileklerimi söyledim ama kitaptan hiç bahsetmedim. Telefonu kapatırken çocuğunun küstüğünü anlamış ve gönlünü almak isteyen bir baba edasıyla “*Kitap da masamın üzerinde*” dedi. Bu kitap meselesi değildi aslında. Aslında bir oğlu vardı ama beni kızı gibi sevdiğini biliyordum ve gerçekten gönlümü almıştı. Çünkü bir bilimsel çalışmayı tamamlamanın ne denli huzur ve mutluluk verici bir şey olduğunu bana o öğretmişti. Sayılamayacak kadar çok çalışmaya imza atmasına rağmen küçük de bir itirafta bulunmuştu: “*Bugüne kadar yazdığım hiçbir kitaba bu kitap kadar emek vermedim*”. Bu emeğin anlaşılıp anlaşılamayacağını sorduğumda ise ciltler halinde yazdığı *Türkiye Üniversite Tarihi*'ni örnek göstermişti. Onunla ismimin yan yana gelmesi ne büyük bir onurdu.

Yirmi yılı aşkın bir süre hoca-öğrenci olmanın yanında aynı zamanda baba-kız gibiydik. Bana öğrettikleri bir yana, akademide karşılaştığım her türlü zorlukta uzaktan ya da yakından beni hep korumuştur. Yazdığım her makalede bana söyleyecek bir şeyleri vardı. Bir yayını gözden kaçırırsam hemen hatırlatırdı. Bir de bakardım ki bana lazım olan sayfaları tarayıp mailime göndermiş. Bazen de bir fotoğraf gönderir, geçmiş yıllardan pek çok kişinin yer aldığı o çocukluk fotoğrafında onu tanıyıp tanımadığımı sorardı.

Her konuşmamızda bana ya ilginç olan bir şeyden bahseder ya da anılarından anlatırdı. Onun gezdiği yerler, bilhassa yurt dışında gördüğü üniversiteler ve eğitim modelleri, akademi yaşamında karşılaştığı zorluklar âdeta bir film şeridi olurdu gözlerimin önünde. Bunları anlatırken arada küçük nasihatler verirdi. Yurt dışından gelirken sevdiklerimize, hocalarımıza ya da öğrencilerimize yalnızca küçük hediyeler alınabilirdi, çünkü hediyein manası seni hatırladım demektir. Sonra küçük bir hediye çıkarır, bunu senin için getirdim derdi. Ben de o an kendimi dünyanın en şanslı ve en başarılı öğrencisi gibi hissederdim. Bazen de kitap yollar, sonra da okuyup okumadığımı sorardı. En mutlu olduğu şey ise onun online konferans ya da söyleşilerini dinlememdi. Hemen sonrasında beni arar, nasıl bulduğumu sorar, orada anlatmadığı bazı ayrıntıları söyler ve eleştiri yapmamı isterdi. Anlatan Emre Dölen'di, ne eksik olabilirdi ki...

Türkiye Cumhuriyeti, akademik çalışmalarının yanı sıra onurlu yaşamı ve duruşuyla da topluma her açıdan örnek olan nice bilim insanları yetiştirdi. Prof. Dr. Emre Dölen de onlardan biriydi. Kendini bilime ve öğrenci yetiştirmeye adanmış, hayatının son demlerine kadar yazmayı bırakmamış bir bilim insanıydı. Kendi deyimiyle, yazmayı ve üretmeyi bırakmak bir bilim insanı için tükenmek demekti. O yalnızca aramızdan ayrıldı, tükenmeyen kalemıyla yazdıkları ise bilimi her daim aydınlatacak.

ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul Tarih ve Kültür Derneğinin hakemli bir dergisidir. Yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yılda bir kez olmak üzere özel sayı çıkarılabilir.

* Dergide Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel nitelikte özgün makale, değerlendirme, tahlil, tanıtım ve çeviri yazıları, konferans/seminer metinleri yer alır.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelere editoryal süreçten sonra Yayın Kurulu ve hakem süreci sonrasında karar verilir. Makalelerin daha önce başka yerde yayınlanmamış olması veya başka bir yere söz verilmemesi şartı aranır. Sempozyum bildirileri bildirilmesi makale formatı ve içeriğine dönüştürülmek şartıyla dergide yayınlanabilir.

* Bilimsel makaleler, yayın ilkelerine göre incelendikten sonra değerlendirme için uygun bulunanlar yazar adı gizli tutularak “Kör Hakemlik” sistemi gereği en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakem raporlarından biri olumlu diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı üçüncü bir hakeme gönderilir ya da yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir. Hakem değerlendirme raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazar(lar), hakem, Yayın Kurulu veya editörün eleştiri, öneri ve değerlendirmelerini dikkate alırlar. Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları ve yazının son şeklini 15 gün içinde göndermeleri beklenir. Yazar(lar)ın, katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumda nihaî karar, Yayın Kuruluna aittir.

* “Yazım Kuralları” ve “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Kitap Değerlendirme”, “Çeviri”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu değerlendirmesine -en az iki üyenin olumlu raporuna- bağlıdır.

* Telif Hakları: Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Libre Açık Erişim” sağlama politikasını benimsemiştir. Ödeme talebi bulunmayan ve izin engellerini ortadan kaldıran bir “Libre Açık Erişim” dergisidir. Tüm yazarlar Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve alışmaları [Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır. Bu lisans, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

* Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalılardır. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir.

* Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Açık Erişim” olarak yayımlanan bir dergidir. Bu husus aynı zamanda eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafından belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

* Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar (lar)a aittir.

İntihal

Dergimize gönderilen yayınların benzerlik oranı dipnotlar, kaynakça ve alıntılarının haricinde en fazla %20'dir. İntihal raporu editörler tarafından incelenir. Gerekli durumlarda gönderilen yayın düzeltilmesi için yazarına iade edilir veya reddedilir.

YAZIM KURALLARI

Makale Başlığı:

Başlık 12 kelimeden fazla olmamak kaydıyla bold, normal karakterde, büyük harflerle ve Times New Roman 12 punto olacak şekilde yazılmalıdır. Yazar (lar)ın ismi olmalı ve dipnotta (*) işaretiyle yazar(lar)ın görev yaptığı kurum, e-posta adresleri ve ORCID ID yer almalıdır.

Öz/Abstract:

Özgün araştırma makalelerin başında ve makale başlığı altında Türkçe ve İngilizce öz bulunmalıdır. Özde, konu kısa ve öz bir ifade ile 100-250 kelime arasında tek paragraftan oluşmalıdır. Anahtar kelimeler/Keywords sayısı en fazla 5 kelime olmalı ve öz, Türkçe ve İngilizce ayrı ayrı yazılmalıdır. Yazı tipi Times New Roman ve MS Word programında yazılmalıdır.

Geniş Özet/Extended Abstract:

Makalede “Kaynakça” kısmından önce 750-1000 sözcükten oluşan bir özet bulunmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise geniş özet İngilizce, İngilizce ise Türkçe olmalıdır. Geniş özet 11 punto büyüklüğünde ve “Times New Roman” yazı karakteri kullanılarak yazılmış olmalı ve metin alt başlıklar ve alıntı içermeden hazırlanmalıdır.

Ana Metin

Makale bilgisayarda A4 boyutuna 1.15 satır aralığında ve Times New Roman yazı karakteri ile 12 puntoda yazılmalıdır, kitap değerlendirmeleri 2.500 ve kitap tanıtımları ise 1.500 kelime civarında olmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve her sayfa numaralandırılmalıdır. Makalelerde Türk Dil Kurumunun (TDK) güncel yazım kılavuzu ve yazım kuralları esas alınmalıdır. Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve metinde düzenli bilgi aktarımını oluşturmak üzere metinde ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Paragraf aralıkları alt ve üst 6 nk olmalıdır.

Tablo, Şekil ve Resimler

Belge görüntüleri belge, tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, plan, harita ve çizim) şekil olarak adlandırılmalıdır. Tablolar ve şekillerin başlığı ve numarası bulunmalı ve şekil, numara ve adları şeklin hemen altına ve ortalı gelecek şekilde konumlandırılmalıdır. Başlıkları Times New Roman yazı karakteri ile 11 puntoda tablo içi yazım karakteri ise Times New Roman 10 punto olmalıdır. Bütün tablo, şekil ve resim görüntüleri dijital ortamda metin ile baskı tekniğine uygun çözünürlükte (300 dpi) TIFF ya da JPEG formatında olmalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm. içeride blok halinde ve 11 punto ile yazılmalıdır.

KAYNAKÇA VE DİPNOT GÖSTERME

Dipnotlar ve kaynakça için “The Chicago Manual of Style” Dipnot ve Kaynakça Sistemi” esas alınmalıdır.

Makalede kullanılan kaynaklar “Kaynakça” başlığı altında alfabetik soyadı sırasına göre Times New Roman yazı tipi ve 11 punto dipnot ise 9 punto olmalıdır. Dipnotlarda sadece atıfta bulunulan kaynakların bilgileri verilmelidir.

a-Kitap

Kaynakçada;

Soyad, Ad: Eserin Adı (italik), (varsa) tercüme (terc.), çeviren (çev.), hazırlayan (haz.) veya editörün (ed.) adı soyadı, eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı.

1-Akyıldız, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim, 2004.

2-Tursun Bey: *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

3-Belgelerle *Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997.

Dipnotta;

Ad Soyad, eserin adı (italik), (eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı), sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazarların soyadları, eserin adı veya kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

1-Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim, 2004), s. 65.

2-Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s.67.

3-Belgelerle *Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997), s. 105.

4- *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, s. 106.

b-Makale

Yazar (lar)ın adı soyadı, “tırnak” içinde makalenin tam adı, derginin adı (italik), cilt numarası (romen rakamı ile), sayı numarası, basım yılı ve sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazar (lar)ın soyadı, makalenin kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

Kaynakçada;

1- Gökbilgin, M. Tayyip: “XVI Asır Ortalarında Osmanlı Devletinin Tuna Havzası ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasındaki Alaka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV (1955), 63-77.

Dipnotta;

2-Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat,” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları*, III (1987), s. 38.

3-Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, s. 39.

Ansiklopedi Makalesi

1- M. Uğur Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s, 117.

2-Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, s. 395.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı

Arşiv belgeleri ilk geçtiği yerde uzun hâli yazılır. İkinci kullanımda kısaltması ile devam edilir.

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT), 16/173.

Kısaltması: BOA, MF. MKT, 16/173.

2- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/1-14-6.

Kısaltması: BCA, 30-18-1-1/1-14-6.

3-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TSMA.e,) 881/66.

Kısaltması: TSMA.e, 881/66.

Tez

1-Yüksel Çelik, “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.